

HET ZWART-WITDENKEN VOORBIJ

P.C. Emmer

Het zwart-witdenken voorbij

Een bijdrage aan de discussie over
kolonialisme, slavernij en migratie

voorafgegaan door de tekst van de Johan de Wittlezing, door de
auteur in Dordrecht uitgesproken op 26 oktober 2017

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Eerste druk januari 2018

© 2017, 2018 P.C. Emmer

Alle rechten voorbehouden

Redactionele adviezen Arjan Post, Melinda van Kessel,

Marian van Eekelen en Pieter de Bruijn Kops

Omslagontwerp Bureau Beck

NUR 680; 686

ISBN 978 90 468 2268 5

Inhoud

TEKST JOHAN DE WITTELEZING 2017

De nieuwe beeldenstorm – Waarom het verleden een
vreemd land is 7

HET ZWART-WITDENKEN VOORBIJ – EEN BIJDRAGE AAN DE
DISCUSSIE OVER KOLONIALISME, SLAVERNIJ EN MIGRATIE

- 1 Inleiding 17
- 2 Het kolonialisme en de dekolonisatie 31
- 3 Slavenhandel en slavernij 57
- 4 Migratie 94
- 5 Conclusie – Geschiedenis als excuus 122

Verantwoording 149

De nieuwe beeldenstorm

Waarom het verleden een vreemd land is*

Dames en heren,

Er raast een nieuwe beeldenstorm door ons land. Tal van standbeelden en straatnamen blijken een eerbetoon aan foute, witte mannen te zijn zoals Jan Pieterszoon Coen in Hoorn, Petrus Stuyvesant en Generaal Van Heutz in Amsterdam en meer recentelijk Michiel de Ruyter in Vlissingen en Witte de With in Rotterdam. Beide laatsten werden tot voor kort nog als dappere Nederlandse zeehelden gevierd.

De huidige beeldenstorm heeft overigens een aantal voorlopers gehad. De bekendste is natuurlijk de Beeldenstorm uit de zestiende eeuw, waarbij vele beelden en muurschilderingen in de kerken zijn vernietigd of eruit zijn verwijderd. Maar ook in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw tijdens de laatste decennia van de Zuid-Afrikaanse apartheidspolitiek werd er door antiapartheidsactivisten op gewezen dat veel Nederlandse steden een rond 1900 gebouwde Zuid-Afrikaanse buurt hebben, waarvan de straten en pleinen vrijwel zonder uitzondering zijn vernoemd naar voorstanders van een raciaal verdeeld Zuid-Afrika. Vandaar dat in Amsterdam het Preto-

* De uitgever heeft gemeend de lezer een dienst te bewijzen door in deze uitgave de hier afgedrukte, integrale tekst van de Johan de Wittlezing op te nemen, door P.C. Emmer in Dordrecht uitgesproken op 26 oktober 2017. Hij is zich ervan bewust dat een aantal passages daarin overlappen met passages in de eigenlijke tekst van het boek en heeft ervoor gekozen deze doublures evenwel ongemoeid te laten, in de overtuiging dat de integriteit van de twee afzonderlijke teksten intact verdiende te blijven.

riusplein, genoemd naar de stichter van de boerenrepubliek Transvaal, werd omgedoopt tot Steve Bikoplein, een vermoorde zwarte antiapartheidsstrijder. Iets recenter is de roep om de grafstenen met runtekens te verwijderen van NSB'ers, die tijdens de Bezetting overleden en begraven zijn. En vandaag de dag moet de Gouden Koets het ontgelden, want op een deurpaneel zijn gekleurde mensen afgebeeld in een onderdanige positie. Dat lijkt verdacht veel op een verheerlijking van de slavernij en met zo'n koets kan een modern staatshoofd, dat koning wil zijn van alle Nederlanders, toch niet rondrijden? Dat zelfde geldt voor Zwarte Piet: die zwarte knecht lijkt toch verdacht veel op een slaaf?

U wist het nog niet, maar ik neem aan dat vroeger of later ook de naamgever van deze lezing, de beroemde Dordtse staatsman Johan de Witt, gevaar loopt zijn twee standbeelden en zijn nog talrijkere straatnamen kwijt te raken. Het was immers Johan de Witt in zijn functie van raadpensionaris, die zijn handtekening heeft gezet onder het vredesverdrag van Breda in 1667, dat een einde maakte aan de tweede Engels-Nederlandse oorlog. Tot nu toe werd hij juist geprezen om die vrede, want daarbij trok Nederland duidelijk aan het langste eind. En daar zit nu precies de angel. Want in Breda deed de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden afstand van de armlastige kolonie Nieuw-Nederland in Noord-Amerika en behield het Suriname, waar waarschijnlijk veel meer te verdienen viel. En Suriname was een kolonie, die alleen met slaven kon worden geëxploiteerd. Dat wist Johan de Witt en dus heeft hij de Nederlandse slavenhandel en de plantage-slavernij willens en wetens bevorderd.

Vanavond wil ik met U nagaan of deze beschuldiging aan het adres van Johan de Witt terecht is. Heeft deze beroemde raadpensionaris inderdaad de slavenhandel en de slavernij bevorderd en zo ja, is hem dat kwalijk te nemen? Die laatste vraag lijkt overigens eerder afkomstig van een dominee of pastoor dan van een geschiedkundige. Maar het zal U niet ontgaan zijn, dat we tegenwoordig graag veel schuld en boete in ons verleden stoppen, zeker als het gaat om de contacten met de overzeese wereld.

Johan de Witt heeft nooit laten merken dat hij bezwaar had tegen

slavernij in verre landen. Maar dat was niet zijn enige makke. Hij maakte evenmin bezwaar tegen kinderarbeid, antisemitisme, roken, de onderdanige positie van de vrouw, de grote ongelijkheid in inkomens en vermogens, de ondemocratische bestuursvormen in het Nederland van die tijd, de hoge kindersterfte, lijfstraffen, en zo zou ik nog wel een tijdje kunnen doorgaan. In andere woorden: Johan de Witt leefde in een vreemd land met heel andere opvattingen over goed en kwaad dan wij er nu op nahouden in het hedendaagse Nederland.

Waarom zou Johan de Witt anders over deze zaken moeten denken dan de andere bewoners van de wereld in de zeventiende eeuw? Pas na het midden van de achttiende eeuw en alleen in West-Europa en Noord-Amerika – een enkele uitzondering daargelaten – kwam er kritiek op de slavenhandel en slavernij, zij het nog heel aarzelend. We moeten dus niet vragen waarom Johan de Witt anders dacht over goed en kwaad dan wij op dit ogenblik, maar we moeten vragen waarom bijna *iedereen* anders dacht over slavenhandel en slavernij dan wij nu normaal vinden.

Dat neemt niet weg dat het gemak waarmee de Europeanen zich overzee op de slavenhandel hebben gestort en de slavernij hebben geaccepteerd en gebruikt naar hedendaagse begrippen vreemd aandoet, juist omdat de Europeanen die instituties thuis voor hun eigen soort níét langer gebruikten. De unieke afwezigheid van slavenhandel en slavernij in Europa werd toen gezien als een teken van vooruitgang en beschaving. Blijkbaar waren de Europeanen er diep van doordrongen dat de Afrikanen, Indianen en Aziaten nog niet toe waren aan een vrije arbeidsmarkt. Als het overzee om arbeid ging kon je je als Nederlander, Fransman, Portugees, Spanjaard en Engelsman maar het beste aanpassen aan daar bestaande gebruiken en gewoontes. Het was onmogelijk om overal dezelfde maatstaven aan te leggen als thuis.

Laat ik toch nog een poging doen om die dubbele houding te verklaren waarmee de Europeanen aankeken tegen de slavernij. Let wel, ik wil proberen te verklaren hoe het kwam dat de Europeanen er enerzijds trots op waren thuis geen slavernij meer te kennen, terwijl ze anderzijds de slavenhandel en de slavernij overzee hebben omarmd.

Voor alle duidelijkheid zeg ik er nog maar eens bij: verklaren is iets anders dan goedpraten!

In de eerste plaats is het niet erg zinvol om de vrije arbeidsmarkt zoals we die vandaag in Nederland kennen tegenover de overzeese slavernij van de zeventiende en achttiende eeuw te plaatsen. Dat is appels en peren vergelijken. Het is juist dat de grootschalige plantageslavernij in de Nieuwe Wereld uniek was, maar een aantal elementen ervan kwamen toen ook nog in Europa voor. Zo was overal in Europa dwangarbeid van straf- en krijgsgevangenen heel gewoon en in de tijd van de slavenhandel en slavernij dwongen in Engeland en Nederland de besturen van weeshuizen een deel van de aan hun zorgen toevertrouwde jongens en meisjes om dienst te nemen bij een baas zonder dat de betrokkenen enige keuze hadden. Een bekende afnemer van weesjongens in ons land was de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc), die deze jongens op al haar schepen inzette als kindmatrozen, ondanks het feit dat ze volgens onze huidige maatstaven nog leerplichtig waren.

En er waren in Europa nog wel meer vormen van gedwongen arbeid, waardoor de slavernij overzee minder exotisch leek dan we gewoonlijk aannemen. Ik noem een paar voorbeelden.

1. In Engeland en Schotland kon de werkgever de politie inschakelen om een werknemer terug te halen als deze vóór het einde van zijn arbeidscontract was weggevloden.
2. In Schotland werden bij verkoop van een mijn de mijnwerkers mee verkocht en net als bij de verkoop van plantages en de daarbij behorende slaven, werd er dan precies berekend hoeveel werk iedere mijnwerker nog kon leveren gelet op zijn leeftijd en gezondheid. De eerste emancipatiewet in Engeland uit 1775 had dan ook niet ten doel de slaven in de koloniën te bevrijden, maar de mijnwerkers in Schotland.
3. Weeskinderen in Engeland hadden evenmin als in ons land de keuze waar ze te werk werden gesteld, hele bootladingen werden naar Noord-Amerika gestuurd. En wat te denken van de wetten

tegen ‘vagebonden’, waarvoor in Engeland gemakshalve iedereen werd aangezien, die weigerde te werken voor een redelijk loon. In Schotland kon iedere mijnheer een vagebond ontvoeren en gedwongen in zijn mijn aan het werk zetten. Ledigheid was immers des duivels oorkussen.

4. Er werd ook dwang toegepast bij de kolonisatie overzee. Als je geen geld had om de dure overtocht te betalen, wilde een werkgever in de kolonie dat wel voorschieten op voorwaarde dat je vijf of zeven jaar voor hem ging werken tegen alleen kost en inwoning. Weglopen werd bestraft. Soms schoot de kapitein de passageprijs voor en dat gaf hem het recht deze passagiers bij aankomst te verkopen aan de hoogste bieder.
5. In Silezië, zoals in heel Oost-Europa, bestond nog lijfeigenschap. Het linnen uit Silezië, dat de slaven in West-Indië eenmaal per jaar ontvingen om er kleding van te maken, was vervaardigd door textielarbeiders, die nauwelijks meer vrijheid hadden dan die slaven.

Al deze voorbeelden geven aan dat er vóór 1800 in Europa weliswaar geen levenslange slavernij meer bestond, maar wel dwangarbeid. Ik wil de snelle acceptatie van de slavernij overzee door de Europeanen niet wegpoetsen, maar juist zij die met de slaven in de overzeese gebieden in contact kwamen zoals zeelieden, soldaten en kolonisten, wisten wat het was om je vrijheid gedwongen in te leveren in ruil voor werk, waar je jaren aan vast zat.

Waarom hadden de Europeanen al die arbeid overzee eigenlijk nodig? Het lijkt te bizar voor woorden, maar voor wat suiker, tabak en koffie en later katoen hebben de Europeanen grote risico's genomen, miljoenen mensen tegen hun zin naar een ander continent gebracht en daarbij zowel onder hun eigen mensen als onder de slaven een extreem hoge sterfte getolereerd. En dat allemaal met als resultaat dat in Europa de consumenten van suiker en tabak tegen relatief lage kosten tandbederf en longkanker opliepen.

Nu denkt U natuurlijk: in de ogen van de Europeanen waren toen de levens van Afrikanen toch niet veel waard en daarom dwongen de Europeanen hen om die luxe producten te maken. Maar ook uit Azië haalden de Europeanen alleen maar luxeproducten en ook daar waren de kosten aan mensenlevens bijzonder hoog, dit keer onder de Europeanen. Veertig procent van de rond één miljoen Europese soldaten en zeelieden, die alleen al de Nederlandse Verenigde Oost-Indische Compagnie naar Azië vervoerde, is niet levend teruggekomen. Dus de koffie met suiker, die in de zeventiende en achttiende eeuw in gegoede families in mooi Chinees porselein werd geschonken, werd zowel met zwarte als met witte mensenlevens betaald en laat zien dat de waarde van *alle* mensenlevens in vroeger tijd veel lager was dan tegenwoordig ongeacht de huidskleur.

Dat we in Europa rijk zouden zijn geworden door de handel in slaven en de import van wat koffie en suiker is een mythe, die al vele decennia geleden is doorgeprikt. Ik wil zelfs de these dat slavenhandel en slavernij Europa rijk zouden hebben gemaakt omdraaien. Laten we eens aannemen dat de Afrikanen geen slavernij kenden of dat ze hun slaven niet aan de Europeanen hadden willen verkopen en dat Europa de Nieuwe Wereld geheel met zijn eigen onderdanen zou hebben bevolkt. Dan waren er tussen 1500 en 1800 geen drie maar veertien miljoen Europeanen permanent naar de Nieuwe Wereld geëmigreerd, van wie de helft afkomstig zou zijn geweest van de Britse eilanden. In dat geval zouden de lonen in Engeland en Schotland sterk gestegen zijn en daarmee de druk om een deel van de productie te mechaniseren. Door geen Europeanen maar Afrikanen naar de Nieuwe Wereld te halen, heeft Europa en met name Groot-Brittannië de Industriële Revolutie vertraagd en daarmee zichzelf schade berokkend.

Laten we terugkeren naar Johan de Witt en de vrede van Breda. De keuze van De Witt om bij de vrede van Breda Suriname te behouden in plaats van Nieuw Nederland heeft er inderdaad toe bijgedragen dat de Nederlandse slavenhandel explosief toenam: van nog geen 500 slaven per jaar tot 5000 per jaar. Gelet op deze gegevens kunnen we Johan de Witt aan de schandpaal nagelen. Hij mag dan een knap wiskundige en een beroemd staatsman zijn geweest, maar door zijn politieke keuze is

de Nederlandse slavenhandel toegenomen als nooit tevoren. Is hem dat te verwijten?

Mijn antwoord is een hartgrondig nee. Johan de Witt kon geen kennis hebben van onze moderne opvatting dat alle mensen gelijk zijn. Dat betekende dat hij net als zijn tijdgenoten van mening was dat lijfeigenschap en slavernij buiten West-Europa een normaal verschijnsel waren, dat vrouwen voor een groot aantal beroepen niet in aanmerking konden komen, dat kinderen al op zeer jonge leeftijd moesten werken, dat Joden en rooms-katholieken geen openbare functies mochten bekleden. Je kunt Johan de Witt nu eenmaal niet kwalijk nemen dat hij niet op de hoogte was van onze huidige normen en waarden. Je zou hem net zo goed kunnen verwijten dat hij zijn contacten met buitenlandse regeringsleiders per brief onderhield en niet per telefoon of e-mail. Wilt u excuses aanbieden? Dan kunt u de rest van uw leven beter vrij nemen, want er is volgens onze huidige opvattingen in het verleden zoveel verkeerd gegaan, dat je dag en nacht bezig zou zijn om je daarvoor te verontschuldigen.

Ik hoop dan ook dat de huidige beeldenstorm weer gaat liggen. Het verleden heeft nu eenmaal andere maatstaven en die moeten we ook gebruiken om dat verleden te beoordelen. Een Engelse auteur heeft dat heel aardig onder woorden gebracht: 'The past is a foreign country, they do things differently there.'

Het zwart-wit denken voorbij

*Een bijdrage aan de discussie over
kolonialisme, slavernij en migratie*

Inleiding

Wie dezer dagen de krant openslaat, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de geschiedenis van Nederland in het verdomhoekje zit. Ons land blijkt vol te staan met standbeelden van foute historische figuren. Ook de Nederlandse folklore rond Sinterklaas verbinden sommigen graag met de geschiedenis van slavenhandel en slavernij. Bovendien zijn er maar weinig straatnaambordjes van historische personen of gebeurtenissen die volgens onze huidige morele maatstaven terecht zijn aangebracht.

De hele geschiedenis is verdacht – niet alleen de Gouden Eeuw, maar ook het recente verleden. In de praatprogramma's op de tv, in de dag- en weekbladen en in de programma's van de politieke partijen blijkt grote onenigheid te bestaan over de waardering van de naoorlogse arbeidsmigratie, de integratie van nieuwkomers en de opvang van vluchtelingen.

Met feiten en cijfers hebben deze debatten weinig van doen, wel met emoties. Zelfs de Gouden Koets moet het ontgelden, want op het linkerdeurpaneel zijn gekleurde mensen afgebeeld in een onderdanige positie. Dat lijkt volgens de toenmalige Kamerleden Harry van Bommel en Mariko Peters op een verheerlijking van de vroegere slavernij en het kolonialisme. In een dergelijk rijtuig kan een koning van alle Nederlanders toch niet rondrijden? Die koets of in ieder geval dat paneel hoort in het museum, voorzien van een afkeurende tekst. Opvallend is echter dat niemand valt over het rechterpaneel met daarop een onderdanige weduwe en twee wezen, die afhankelijk lijken te zijn van de goedertierenheid van de Nederlandse maagd. Die onderdanig-

heid is evenmin van deze tijd, althans sinds de invoering van de Weduwen- en Wezenwet. Ook maar overschilderen dus?

De huidige beeldenstorm heeft niet alleen een zestiende-eeuwse, maar ook een twintigste-eeuwse voorloper. Al in de jaren zestig van de vorige eeuw werd er strijd gevoerd tegen alles wat aan het koloniale verleden van Nederland herinnerde. Vooral de monumenten en plaquettes ter nagedachtenis van de pacificator van Atjeh, generaal J.B. van Heutsz, waren *gefundenes Fressen* voor de beeldenstormers. Dat Van Heutsz als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië het dessaonderwijs heeft ingevoerd en getracht heeft de welvaart van zijn koloniale onderdanen te verbeteren, paste niet in dat beeld. Van Heutsz had het Nederlandse koloniale gezag opgedrongen aan een bevolking die daar niet van gediend was. Daarbij was hij letterlijk over lijken gegaan, ook over die van vrouwen en kinderen. Daarom plaatsten twee provo's, onder wie een latere minister van Defensie (!), Relus ter Beek, in 1965 de volgende tekst bij het gedenkteken in de geboortestad van Van Heutsz, Coevorden: 'Ontslapen onder het hakenkruis; gesneuveld bij het uitmoorden van het 39ste Atjeese dorp; bij het verkrachten van de 79ste Atjeese vrouw om het geschokte vertrouwen van het Nederl. Indische bestuur opnieuw te funderen.'

De rechter keurde deze actie af en veroordeelde de twee provo's tot een geldboete van vijftig gulden ieder. Ook in Amsterdam moest het Van Heutsz-monument het ontgelden; er is zelfs twee keer getracht het op te blazen. En daar bleef het niet bij, want in de volgende jaren stond het optreden van Colijn tijdens de Lombok-expeditie in de schijnwerpers. Hetzelfde gebeurde met de excessen dan wel het structurele geweld begaan en toegepast door het Nederlandse expeditieleger in Nederlands-Indië tussen 1945 en 1949, en met de slavenhandel en slavernij in Suriname en de Antillen.

Al die kwesties worden dezer dagen langs een strakke morele maatstaf gelegd, waarbij er maar twee smaken lijken te zijn: 'goed' en 'fout'. Hoewel bijna al deze gevallen bovendien niet van gisteren zijn maar al een langere geschiedenis kennen, worden onze huidige morele opvattingen zonder de minste aarzeling steeds op het verleden geprojecteerd. Daarbij wordt vergeten, of zelfs doelbewust verdrongen, dat

volgens die vroegere morele opvattingen de gewraakte gebeurtenissen en prestaties juist een grote bron van vreugde en van vaderlandse trots konden zijn. We kunnen ons eenvoudigweg niet voorstellen dat Jan Pieterszoon Coen opereerde in een tijd waarin de superioriteit van de westerse beschaving in ons land vanzelf sprak.

Dat is ook van toepassing op de kritiek op het standbeeld van Petrus Stuyvesant, die een ‘racist, antisemiet en lafaard’ zou zijn geweest. Door dat beeld te verwijderen, zouden we nooit geconfronteerd worden met het feit dat volgens onze huidige opvattingen bijna *iedereen* in het Nederland van de zeventiende eeuw racist en antisemiet was. Stuyvesant heeft zijn kolonie zonder slag of stoot overgegeven, omdat hij weinig soldaten tot zijn beschikking had en niet kon vertrouwen op de loyaliteit van de vele buitenlanders onder de kolonisten. Dat zouden we dan allemaal vergeten.

Onze onwil om het verleden te begrijpen – en dat is heel wat anders dan goedpraten – heeft ook praktische consequenties. Zo heeft Nederland uit schaamte over zijn koloniaal verleden een onbegrijpelijk ingewikkelde constructie bedacht om zijn voormalige koloniën in het Caribisch gebied een gelijkwaardige positie te geven binnen het koninkrijk. Nederland weigerde het voorbeeld van Engeland en Frankrijk te volgen, die hun koloniën in deze regio óf dekoloniseerden óf tot deel van het moederland maakten.

De orkaan Irma die in september 2017 het Nederlandse deel van Sint Maarten verwoestte, heeft de zwakke plekken binnen het koninkrijk weer eens duidelijk aan het licht gebracht. Voor de camera van het journaal werd de bewoners van Sint Maarten gevraagd naar hun mening over de inzamelingsactie die de volgende dag in Nederland zou worden gehouden. De geïnterviewden waren zonder uitzondering van mening dat een dergelijke actie weliswaar een goede zaak was, maar alleen indien de ingezamelde gelden niet via de onbekwame en corrupte eilandregering onder de getroffensten zou worden verdeeld. Dan zou – zoals vaker blijktbaar – het meeste geld in de zakken van de corrupte bestuurders terecht komen. In arren moede stelde een van de ondervraagden voor dat de koning zelf of de Nederlandse minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties toezicht op de verdeling van de ingeza-

melde gelden moest houden. Een duidelijker bewijs voor het failliet van het Nederlandse dekolonisatiemodel in de West bestaat niet.

Deze roep om meer kolonialisme en een beter bestuur laat zien dat de geschiedenis een veranderlijk proces is, net als de morele weging ervan. Dat lijken veel Nederlanders vandaag de dag niet te beseffen en daarom kunnen ze zich niet meer verplaatsen in de morele dilemma's van vroegere generaties. Daar zijn talloze voorbeelden van te geven, maar ik beperk me hier tot drie onderwerpen die de gemoederen nog steeds bezighouden. : kolonialisme, slavernij en migratie.

Toen het kolonialisme nog bestond, werd het meestal positief beoordeeld, zowel door de kolonisator als de gekoloniseerde. De Europese verovering van grote delen van Noord- en Zuid-Amerika, Azië en Afrika kon die continenten eindelijk de vooruitgang brengen waarop gehoopt werd. De kolonisator bracht schoon drinkwater, wegen, spoorwegen, telegraaf en telefoon, westerse rechtspraak, maakte een einde aan onderlinge oorlogen en plundertochten, beschermde minderheden, organiseerde modern onderwijs en gezondheidszorg, verbeterde de voedsellandbouw, stimuleerde de productie van exportgewassen en investeerde in de beginnende industrialisatie.

Deze positieve verworvenheden van het kolonialisme werden in de loop der tijd echter overschaduwd door de negatieve gevolgen. Het kolonialisme bracht ongelijkheid en discriminatie, exploiteerde en exporteerde grondstoffen zonder daar een behoorlijke vergoeding tegenover te stellen, liet Aziaten en Afrikanen in oorlogen vechten die Europese belangen dienden, verjoeg grote groepen gekoloniseerden van hun land, en buitte indianen, Afrikanen en Aziaten uit in de mijnen en de exportlandbouw. Bovendien bracht de koloniale modernisering de koloniën nog lang niet op het niveau van de moederlanden. Door deze kritiek werd het kolonialisme van binnenuit uitgehoid, terwijl er ook steeds meer tegenstand ontstond in de koloniën zelf. Die combinatie bleek zeer effectief te zijn, want na afloop van de Tweede Wereldoorlog werd er in niet meer dan dertig jaar vrijwel overal in Azië en Afrika een eind gemaakt aan de al eeuwen bestaande koloniale verhoudingen.

Een bijzonder onderdeel van het kolonialisme was de slavernij, het tweede onderwerp. Ook ten aanzien van dit instituut heeft zich in het denken een radicale ommekeer voorgedaan. In de eerste eeuwen van de Europese expansie werd de koloniale slavernij meestal als een positief verschijnsel gezien en als iets geheel anders dan de indiaanse, Afrikaanse en Aziatische slavernij. Door slaven te kopen in Afrika reddden de Europeanen het leven van deze ongelukkigen. Daar liepen ze een groot gevaar te worden gedood bij rituele offerfeesten of ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen, zoals de viering van een militaire overwinning of van een huwelijk van een hoogwaardigheidsbekleder. Bovendien leerden de slaven, eenmaal aangekomen op de plaats van bestemming, allerlei nuttige ambachten en kwamen ze in aanraking met het christendom.

Maar er waren ook tegenstemmen. Van begin af aan wees een aantal Europese reizigers dat een slavenkolonie had bezocht erop dat het werk van de slaven hard en eentonig was, dat veel slaven ziek werden en dat bij overtredingen de straffen draconisch waren. Langzaam werd deze kritiek luider en na het midden van de achttiende eeuw werden de verdedigers van de slavernij in het nauw gedreven. Sprak het aanvankelijk vanzelf dat de Europeanen zich overzee aanpasten aan de lokale gewoonten en gebruiken, zoals het houden van slaven, gaandeweg vonden vooral de inwoners van de Britse Eilanden dat zij zich op een aantal punten juist anders dienden te gedragen dan de ‘onbeschaafde’ indianen, Afrikanen en Aziaten. Slavernij was iets voor primitieve maatschappijen waar ze niet konden rekenen, want een kind kon begrijpen dat een slaaf uit zichzelf niet hard zou werken, omdat de financiële prikkel daartoe ontbrak. Daarom moest achter elke slaaf een duurbetaalde opzichter met een zweep staan.

Deze ommezwaai in het denken zorgde ervoor dat de koloniale slavernij uiteindelijk overal werd afgeschaft en er werden en passant ook pogingen ondernomen om de inheemse slavernij in Afrika en Azië te verbieden. Vlug ging dat niet, want al spoedig bleek dat de alternatieven voor de slavernij, zoals contract- en vrije arbeid, veel duurder waren dan slavenarbeid. Hoewel de Afrikanen en Aziaten hun slaven niet meer zo noemden, lieten ze de slavernij gewoon voortbestaan. De

afschaffing van de koloniale slavernij kende vaak een hoge financiële drempel; in een aantal gevallen werden de slaveneigenaren gedeeltelijk gecompenseerd voor de onteigening van hun bezit. Over compensatie voor de slaven zelf werd nauwelijks gesproken: ze hadden in ruil voor hun werk toch voedsel, kleding, huisvesting en medische zorg gekregen? Dat was voldoende, want in Europa kregen de arbeiders ook niet meer.

De afschaffing van de slavernij bracht niet wat de voorstanders ervan gehoopt hadden. De ex-slaven en hun nakomelingen bleven vaak onder op de sociale ladder steken, en na de afschaffing maakten landen met veel slavernij geen economische sprong voorwaarts. Net als het kolonialisme lijkt de slavernij nog steeds van invloed te zijn op de sociaaleconomische verhoudingen van vandaag.

Tot slot het derde onderwerp: migratie. Ook daarover zijn de meningen in de loop der tijd flink veranderd. Immigranten vormden eeuwenlang een belangrijke motor voor economische groei, en vorsten en andere hoogwaardigheidsbekleders waren vaak erg trots op het feit dat de door hen bestuurde gebieden veel nieuwkomers trokken. Vandaag de dag lijkt dat echter in het tegendeel te zijn omgeslagen. Met veel geld en goede woorden probeert het Westen migranten juist tegen te houden. Denk bijvoorbeeld aan de bedenkelijke ‘deal’ met Turkije uit 2016 om vluchtelingen uit het door oorlog verscheurde Midden-Oosten niet langer door te laten. Eenzelfde afspraak met de landen in Noord-Afrika zou de niet-aflatende stroom bootvluchtelingen uit tropisch Afrika moeten doen opdrogen. In de vs lieten en laten de vorige en de huidige president zelfs een vele duizenden (!) kilometers lang hek bouwen om migranten uit Midden- en Zuid-Amerika te weren.

In plaats van een versterking van de economie lijken immigranten voor de traditionele immigratielanden een financiële aderlating te worden, zelfs als ze alleen maar dreigen te migreren. Dat laatste doet zich voor in tropisch West-Afrika en in de Hoorn van Afrika, waar alleen die dreiging al een aantal Europese landen heeft gestimuleerd om meer ontwikkelingsgeld ter beschikking te stellen in de hoop daarmee de economie te stimuleren en de aantrekkingskracht van Europa te verkleinen.

Deze veranderingen in de waardering van het kolonialisme, de slavernij en de migratie hebben hun invloed gehad op de manier waarop het historisch onderzoek zich heeft ontwikkeld. Werd de geschiedenis aanvankelijk te hulp geroepen om te bewijzen dat ‘daar wat groots werd verricht’ in de koloniën, sinds een aantal decennia komen vooral de schandalen, het verzet en de koloniale repressie aan de orde.

Ook de geschiedenis van de slavernij heeft een aantal koerswijzigingen ondergaan. Zo hebben historici hun steentje bijgedragen aan de afschaffing van de slavernij door de nadruk te leggen op de onmenselijke aspecten van dit instituut: de verkopen die de gezins- en familiebanden zouden verbreken, de harde lijfstraffen en de talloze opstanden en wegloopacties van de slaven. Bovendien kon er geen twijfel bestaan over de kosten: vrije arbeid was natuurlijk altijd goedkoper dan slavenarbeid.

Daarmee vergeleken lijkt de geschiedschrijving van de migraties relatief eenvoudig. Niet alleen migratie om economische redenen, maar ook vlucht en verdrijving zijn in het verleden meestal goed afgelopen. De huidige kritiek op ‘gelukzoekers’ en asielzoekers heeft zich (nog) niet vertaald in veel onderzoek naar de nadelen van migratie in het verleden, maar dat zal ongetwijfeld komen.

Op zichzelf zijn koerswijzigingen in het historisch onderzoek normaal. Elke tijd stelt nu eenmaal weer andere vragen aan het verleden. Wat het kolonialisme, de slavenhandel, de slavernij en de migratie echter zo bijzonder maakt, is het feit dat deze onderwerpen niet alleen van historisch belang zijn maar nog elke dag gebruikt worden om de *huidige* wereld te verklaren. Het kolonialisme wordt nog steeds gezien als de belangrijkste basis voor de grote verschillen tussen arme en rijke landen. Daarbij wordt het eerst gewezen naar Afrika, waar vooral de – soms duidelijk met een liniaal getrokken – koloniale grenzen als een belangrijk obstakel worden gezien voor economische groei en als oorzaak van politieke spanningen en oorlogen.

Naast het kolonialisme wordt ook de slavernij genoemd als rem op de economische ontwikkeling. Slaven zouden niet in staat zijn geweest zelf beslissingen te nemen en namen niet deel aan het maatschappelijke leven. Geen wonder dat de ex-koloniën, waar de slavernij

een belangrijke rol speelde, niet in staat waren om na hun dekolonisatie de welvaart van de voormalige moederlanden te evenaren. Bovendien wordt het verleden graag gebruikt om te verklaren waarom er zo veel gebroken gezinnen zijn onder de nakomelingen van de slaven. Vroeger werden man, vrouw en kinderen op de slavenmarkten meestal los van elkaar verkocht en daarom zouden de slaven en hun nakomelingen nooit geleerd hebben om verantwoordelijkheid voor hun gezin te dragen, en waren de seksuele banden tussen mannelijke en vrouwelijke slaven steeds van korte duur.

Ook wordt de geschiedenis te hulp geroepen om aan te tonen dat migratie een land niet arm, maar rijk kan maken. Kijk maar naar Nederland, dat er in de zeventiende en achttiende eeuw alleen een wereldrijk op na kon houden omdat er voldoende immigranten beschikbaar waren die als gastarbeiders de koopvaardijsschepen bemanden, de oogst binnenhaalden en als soldaat in het Nederlandse leger dienden. Zonder deze immigranten had Nederland nooit een overzees handelsimperium op kunnen bouwen of zichzelf kunnen verdedigen.

Het is echter zeer de vraag of de historische wortels van de armoede in de derde wereld, de ongunstige sociaaleconomische positie van de zwarte wereldbevolking en van de huidige migratie er wel toe doen. Helemaal uitsluiten is niet mogelijk, maar er zijn zo veel andere factoren in het spel. Bovendien wordt de geschiedenis vaak misbruikt als een schild om achter te schuilen tegen de kritiek dat je het er zelf naar gemaakt hebt.

Is het kolonialisme de oorzaak van armoede?

Het kolonialisme kan niet verklaren waarom een aantal landen in Afrika na de dekolonisatie een veel kleinere economische groei laat zien dan de meeste gedekoloniseerde landen in Azië. Als de invloed van het kolonialisme ook na de dekolonisatie nog doorwerkt, hoe komt het dan dat het bruto binnenlands product (bbp) van Ghana per hoofd van de bevolking vóór de onafhankelijkheid van dat land hoger was dan dat van Zuid-Korea, maar dat het bbp van Ghana in 2014 nog

maar een twaalfde van dat in Zuid-Korea bedroeg? En Ghana is niet het enige Afrikaanse land met een dergelijk relatieve achteruitgang. Noch het kolonialisme, noch de wetten van vraag en aanbod kunnen verklaren waarom de loonkosten in Afrika relatief hoog zijn. Was dat niet het geval, dan zou een flink aantal westerse ondernemingen kunnen worden gestimuleerd om hun productie naar dat continent over te plaatsen. Normaal gesproken betekent geringe welvaart lage lonen; daarom zou Afrika eigenlijk vol moeten staan met assemblagehallen, fruit- en bloemenplantages, veeteeltbedrijven, staalfabrieken en ga zo maar door. Dat is echter niet het geval.

Dit nadeel kan in ieder geval niet door ontwikkelingshulp worden opgeheven. Na meer dan vijftig jaar geld sturen, ontdekken veel donorlanden dat zulke hulp Afrika en Azië niet aan een concurrerende economie kan helpen. De meeste hulp, die momenteel nog naar landen op deze continenten vloeit, is dan ook niet langer bedoeld om de Aziatische en Afrikaanse economie op westers niveau te brengen, maar om te voorkomen dat Afrika en Azië nog verder achterop raken. Het wensdenken dat aanvankelijk zo'n grote rol speelde bij het opzetten van hulpprogramma's is inmiddels krachtig bijgesteld.

Hoewel de meeste landen in Afrika meer dan vijftig jaar geleden zijn gedekoloniseerd, is de discussie over de invloed van het kolonialisme nog steeds niet beëindigd. Dat debat is vrijwel afwezig in Azië, hoewel de dekolonisatie daar slechts tien tot vijftien jaar eerder heeft plaatsgevonden dan in Afrika. Dat lijkt erop te duiden dat voor Afrika aan het kolonialisme veel te veel gewicht wordt toegekend en dat interne factoren van grotere invloed zijn geweest op de huidige ontwikkeling van dat continent. Die factoren komen in hoofdstuk 2 aan de orde.

Verklaren slavenhandel en slavernij de rijkdom van het Westen?

De vraag kan voor beide met een kort 'nee' worden beantwoord. De rijkdom van het Westen heeft andere wortels, want de toegevoegde waarde die de slavenhandel en de slavernij genereerden viel in het niet

bij de toegevoegde waarde die de gewone economie zoals de goederenhandel, de landbouw en veeteelt, visserij en de nijverheid (de 'maakindustrie') opleverden. Wat de slavenhandel betreft, is dat voor Nederland een uitgemaakte zaak. Het is niet in te zien hoe maximaal twintig relatief kleine slavenschepen per jaar de economie van ons land met toen 2 miljoen inwoners hadden kunnen bepalen. Daar komt nog bij dat de Nederlandse slavenhandel in tegenstelling tot die van andere landen als enige tegen het einde van de achttiende eeuw sterk terugliep. Dat was in Engeland niet zo. De Engelse slavenhandel was zowel in absolute als in relatieve termen belangrijker dan de Nederlandse. Het is dan ook geen wonder dat er veel onderzoek is gedaan naar het verband tussen de winsten uit deze handel en de industrialisatie van de Engelse economie. Maar steeds laten berekeningen zien dat de winsten uit de slavenhandel minder dan 1 procent uitmaakten van het toenmalige Engelse bbp. Het investeringskapitaal van de industrie moet dus elders vandaan zijn gekomen.

Elke poging om het belang van de slavenhandel en slavernij zo correct mogelijk weer te geven blijft een gevecht tegen de bierkaai. Onlangs nog beweerde de nieuwe directeur van het Rijksmuseum, Taco Dibbits, dat zijn museum over een aantal jaren een tentoonstelling over de slavernij hoopt te organiseren, want 'slavernij zit in onze vezels'. Dat lijkt me wat overdreven, maar de museumdirecteur werd bijgevalen door Alex van Stipriaan, hoogleraar Caribische geschiedenis te Rotterdam, die suggereert dat het slavernijverleden net zo belangrijk dient te zijn in het 'publieke bewustzijn' als de Holocaust. Op zichzelf is het juist dat de slavernij in de wereldgeschiedenis een belangrijke rol heeft gespeeld en de afgelopen millennia normaler was dan vrije arbeid, maar binnen de Nederlandse geschiedenis is dat anders. Verreweg de meeste bewoners van ons land hebben ten tijde van de slavenhandel en slavernij nog nooit een slaaf of plantage gezien. Op al deze onjuiste veronderstellingen en de daarop gestoelde berekeningen gaat hoofdstuk 3 nader in. Daarin komt ook de gewaagde vergelijking van het slavernijverleden met de Holocaust aan bod.

*Schuilt er in migratie een oplossing voor de daling van
het bevolkingsaantal?*

De cijfers lijken dramatisch: in 2050 komt de EU maar liefst 31 miljoen mensen tekort op de arbeidsmarkt. Dat is een gevolg van het feit dat er onder de huidige bevolking van Europa al een aantal decennia meer sterfgevallen dan geboorten plaatsvinden. Op papier zijn er drie manieren om op dat tekort te reageren: 1) niets doen, 2) de omvang van onze economie handhaven maar dan met minder mensen, en 3) het tekort geheel of deels opheffen door het toelaten van arbeidsmigranten van buiten de EU. Kan de geschiedenis aangeven welke oplossing de voorkeur verdient? Hoofdstuk 4 houdt deze scenario's tegen het licht.

Vroeger was er voor zowel tekorten op de arbeidsmarkt als het bevolken van nieuw veroverde gebieden een beproefde oplossing: immigratie. Historici wijzen graag naar de massa-immigratie in Nederland tussen 1600 en 1800 die ons land rijk heeft gemaakt. Zonder die immigranten was het niet mogelijk geweest om het land te verdedigen, de wereldzeeën te bevaren en de oogsten binnen te halen. Maar zowel defensie, het maritiem transport als de landbouw zijn steeds kleinere onderdelen van de moderne economie geworden en kolonisten zijn helemaal niet meer nodig. De massa-immigratie van de vaak analfabete, slechtgeschoolde arbeidsmigranten uit de zeventiende en achttiende eeuw zou ons land vandaag niet rijker, maar juist armer maken.

Daarin staat Nederland overigens niet alleen. Andere landen in Europa kennen ook een groeiende aversie tegen immigratie. Zelfs in het klassieke immigratieland par excellence, de VS, wordt geklaagd over het feit dat immigranten niet meer zijn wat ze eens waren – namelijk economisch en sociaal beter dan de doorsneebevolking van het gastland, omdat ze vaak meer verdienen dan de gemiddelde autochtoon en minder een beroep deden op gesubsidieerde overheidsdiensten. Vroeger was de selectie van de migranten zeer eenvoudig: je moest gezond zijn en over spierkracht beschikken. Vandaar dat op Ellis Island, in de haven van New York, waar meer dan 12 miljoen migranten uit

Europa aangekomen zijn, de lange trap naar boven in de ontvangsthal het belangrijkste selectiemiddel was. Kon je die trap zonder moeite oplopen en had je geen oogziekte, dan mocht je de Verenigde Staten binnenkomen, of dat nu was om economische redenen of om te ontkomen aan politieke en religieuze vervolging en discriminatie.

Maar de vele positieve ervaringen met migratie in het verleden zijn geen garantie voor de toekomst. Zo raakte meer dan de helft van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse gastarbeiders in Nederland boven de veertig afhankelijk van een uitkering. Dat is in de ons omringende landen wel minder, maar ook niet *veel* minder. De moderne sociale verzorgingsstaat maakt een mislukte immigratie heel duur. Dat was vroeger nauwelijks het geval en dat verschil heeft een trauma veroorzaakt onder brede lagen van de bevolking. De geschiedenis kon niet voorspellen dat de werkgevers weliswaar tevreden waren met hun geïmmigreerde werkkrachten, maar dat de kosten voor de maatschappij extreem hoog zouden worden.

Uit deze drie voorbeelden blijkt dat het verleden te veel verschilt van het heden om de hedendaagse problemen te begrijpen, laat staan om er beleid op te baseren. Voor het kolonialisme lijkt dat niet meer nodig. Het begrip is een scheldwoord geworden. Dat ervoer onlangs de belangrijkste leidster van de oppositie in het Zuid-Afrikaanse parlement, Helen Zille, die twitterde: *‘For those claiming legacy of colonialism was ONLY negative, think of our independent judiciary, transport infrastructure, piped water etc.’* Vanwege deze tweet moet mevrouw Zille op disciplinaire maatregelen rekenen. Dat het kolonialisme – naast allerlei nadelen – de modernisering van de niet-westerse wereld hardhandig heeft bevorderd, mag zelfs niet meer genoemd worden.

Dat geldt ook voor de slavenhandel en slavernij. Die komen in de westerse wereld niet meer voor en als ze – vaak onder andere namen – nog voortbestaan in Afrika en Azië, dan zijn er voldoende actiegroepen om dat aan de kaak te stellen. Nee, als we ons beeld van slavenhandel en slavernij bijstellen, dan heeft dat uitsluitend gevolgen voor degenen die deze instituties als de oorzaak van achterstand en discriminatie zien. Degenen die zich vandaag als afstammelingen van de slaven nog bena-

deeld voelen, vragen niet om een afgewogen historisch oordeel maar om een moreel appel, gelardeerd met 'horrorverhalen'. Die houding is overigens niet uniek voor een aantal nakomelingen van de slaven. Zo hadden veel Nederlanders absoluut geen behoefte aan een genuanceerde beschrijving van de bezetting. In de beschrijvingen moesten de Nederlanders vooral worden voorgesteld als helden en de Duitsers als schurken. Nuances scheppen maar verwarring.

Dat laatste blijkt ook uit eerdergenoemde huidige beeldenstorm die over Nederland raast. Standbeelden van personen die er volgens onze huidige maatstaven verkeerde ideeën op na hielden moeten van hun voetstuk worden gehaald. Afbeeldingen die niet meer onze normen en waarden vertegenwoordigen dienen uit de publieke ruimte te worden verwijderd. Zo dienen de grafstenen met runentekens van tijdens de bezetting overleden NSB'ers te worden weggehaald. Ook de standbeelden van Michiel de Ruyter (ondersteuner van de slavenhandel), J.P. Coen in Hoorn (massamoordenaar) en Petrus Stuyvesant in Amsterdam (racist, antisemiet, lafaard), de naam Witte de With voor een cultuurcentrum in Rotterdam (verwoester van Jakarta en plunderaar van Ambon) en de afbeeldingen van dankbare koloniale onderdanen op de deurpanelen van de Gouden Koets dienen te worden overgeschilderd of op z'n minst naar een museum te worden verbannen.

De directeur van het Rotterdamse kunstcentrum Witte de With wil van de naam af om zo een blinde vlek van de geschiedenis onder ogen te kunnen zien. Dat is een vreemde redenering. De beeldenstormers lijken niet te beseffen dat het weghalen van standbeelden en het verwijderen van namen juist veel blinde vlekken doen ontstaan. Blijven de gewraakte standbeelden op hun voetstuk staan en de (straat)namen behouden – eventueel voorzien van een genuanceerde tekst –, dan kan immers pas duidelijk worden dat in het verleden heel andere normen en waarden golden. Dan wordt iedere passant geconfronteerd met het feit dat 'het' verleden niet bestaat.

Tot slot lijkt ook de geschiedenis van de migratie een slechte basis voor het huidige en toekomstige beleid op dit punt. Alleen door schade en schande lijkt langzaam duidelijk te worden dat dezelfde soort mi-

granten die ons vroeger rijker hebben gemaakt ons nu armer maken. Dat geldt in de eerste plaats voor ongeselecteerde arbeidsmigranten. Maar ook vluchtelingen lopen veel meer kans dan vroeger om afhankelijk te blijven van subsidies en uitkeringen. Dat was vroeger anders en daarom kunnen de ervaringen uit het verleden niet langer als kompas voor de toekomst gebruikt worden. Het verleden is een vreemd land geworden.

2

Het kolonialisme en de dekolonisatie

Als één menselijke activiteit in de loop der tijd een volkomen andere waardering heeft gekregen, dan is het wel de kolonisatie van andere landen en volkeren. Wie daar nog iets goeds over hoort bevindt zich echt in een vreemd land. Voor ons is het nauwelijks te bevatten, maar toch werden overzeese bezittingen tot en met de jaren vijftig van de vorige eeuw beschouwd als statussymbolen van het moederland. Bovendien werden koloniën algemeen gezien als onderontwikkeld, waar alleen de kolonisator verandering in kon brengen.

Deze ‘beschavingsmissie’ werd door de Engelse schrijver Rudyard Kipling in het gedicht ‘The White Men’s Burden’ als volgt omschreven: ‘Take up the White Man’s burden/ The savage wars of peace –/ Fill full the mouth of famine/ And bid the sickness cease.’ In Frankrijk werd de koloniale expansie als een *mission civilisatrice* gezien. De Franse filosoof Ernest Renan beweerde dan ook dat de verovering en het bestuur van een land bewoond door een ‘inferieur’ ras niets schokkends heeft. Het Europese ras gold nu eenmaal als een ras van meesters en soldaten. Renan werd bijgevallen door de beroemde schrijver Victor Hugo, die het kolonialisme zag als de beschaving die de overzeese barbarij zou doen verdwijnen (‘*c’est à nous d’illuminer le monde*’). Karl Marx en Friedrich Engels, de grondleggers van het socialisme, dachten er precies zo over. Engels schreef over de Franse verovering van Algerije: ‘De verovering van Algerije is een belangrijke en gelukkige stap in de vooruitgang van de beschaving.’

Pas na de dekolonisatieprocessen veranderde het kolonialisme – zij het schoorvoetend – van iets ‘goeds’ in iets ‘kwaads’. Al snel viel er

zelfs niets gemeners te bedenken dan een ander land binnenvallen, veroveren en bezetten; alleen maar om het daarna uit te persen.

Vergeeten was het feit dat het kolonialisme lange tijd ook een ander gezicht had gekend en een einde had gemaakt aan rooftochten en plunderingen, de levensverwachting van de koloniale onderdanen dramatisch had verlengd, wegen, spoorwegen, telegraaf- en telefoonverbindingen, riolering en leidingwater had aangelegd en het onderwijs, het bestuur en de rechtspraak op moderne leest had geschoeid. Het kolonialisme was voor Azië en Afrika het toegangsbewijs tot de moderne beschaving. Vandaag de dag willen we daar niet meer aan herinnerd worden, want het komt ons beter uit om alleen aan de negatieve gevolgen van het kolonialisme te denken. De Nederlanders, die hun eigen land tijdelijk hadden verlaten om ‘mee te bouwen’ aan de ontwikkeling van de Nederlandse koloniën, werden bij terugkeer beschouwd als egoïstische uitbuiters. Het woord ‘koloniaal’ werd een scheldwoord. Hoe viel anders de ontwikkelingsachterstand in de derde wereld te verklaren?

Zo’n plotselinge ommekeer mag dan in de andere koloniale moederlanden wat langer hebben geduurd, ook daar werd het kolonialisme op den duur als achterhaald gezien. Alleen António Salazar, de dictator van het achtergebleven Portugal, leek dat maar niet te beseffen. Tandenknaarsend lieten de vs en West-Europa hem zijn gang gaan; Portugal had een strategische positie in Europa en de gevolgen zouden niet te overzien zijn als het Portugese staatshoofd zijn land zou losmaken van de NAVO, alleen maar om van de kritiek op zijn koloniale beleid af te zijn.

De andere koloniale mogendheden dekoloniseerden wel, want ze werden van twee kanten onder druk gezet. De vs wilde na 1945 door middel van de pas opgerichte Verenigde Naties snel een einde maken aan de koloniale verhoudingen. De Sovjet-Unie zag het westerse kolonialisme niet langer als een noodzakelijke fase in het moderniseringsproces, zoals Karl Marx deed, maar als een obstakel om de derde wereld voor het communisme te winnen. Aanvankelijk aarzelden de koloniale moederlanden, want de economische band met de koloniën zou kunnen helpen om de schade door oorlog en bezetting weer te

boven te komen. Al spoedig werd echter duidelijk dat het naoorlogse kolonialisme veel meer zou gaan kosten dan vóór de Tweede Wereldoorlog. De goed georganiseerde nationalisten in de Aziatische koloniën konden alleen met veel kostbaar militair geweld worden onderdrukt, terwijl het nog prille nationalisme in Afrika alleen de wind uit de zeilen kon worden genomen met dure ontwikkelingsprogramma's. Voeg daarbij het feit dat tijdens de Tweede Wereldoorlog de bevolking van een aantal Europese moederlanden de nadelige gevolgen van een bezetting aan den lijve had ondervonden en voortaan ook het kolonialisme daarmee vereenzelvigde.

Deze samenloop van omstandigheden verklaart waarom het koloniale verleden al snel als één grote vergissing werd gezien, die alleen mogelijk was geweest doordat een kleine bovenlaag in Europa erin was geslaagd om het staatsapparaat voor haar koloniale avonturen in te zetten. Bovendien was de nasleep van het kolonialisme een voortdurende bron van zorg in de verarmde moederlanden: de hoge kosten voor de huisvesting en integratie van de teruggekeerde kolonials, en de gedwongen afschrijving van veel koloniale investeringen. In een paar decennia verloor Europa wat het in de afgelopen eeuwen had opgebouwd.

Al spoedig leek het onmogelijk dat het kolonialisme ooit iets 'groots' had kunnen verrichten. De koloniale uitbuiters mogen er dan beter van zijn geworden, voor de gekoloniseerden moet het één langdurige verschrikking zijn geweest. Eeuwenlang waren ze de zeggenschap over hun eigen land kwijt geweest, waren ze onderdrukt, hadden ze onder een vreemd en autocratisch regime moeten leven, en hard moeten werken. Hoe had Europa dat ooit kunnen toestaan? Aan het kolonialisme moest zo spoedig mogelijk een einde komen.

Dat was aanvankelijk makkelijker gezegd dan gedaan. Bij velen in Nederland, België en Frankrijk was na afloop van de Duitse bezetting een nostalgisch sentiment opgekomen: men wilde terug naar de situatie van vóór de Oorlog, inclusief de koloniale banden. De daaruit voortkomende afwijzende houding tegenover politieke vernieuwing resulteerde in een aantal bloedige dekolonisatieoorlogen, vooral omdat het economisch belang van de koloniën erg werd overschat. Bo-

vendien betekende het verlies van de koloniën automatisch verlies van internationale status. Zo was Nederland bang om zonder Indië zijn positie als internationale wereldmacht te verliezen en internationaal af te zakken tot de ‘rang van Denemarken’. Voor Frankrijk en Portugal kwam daar nog bij dat in sommige van hun koloniën relatief veel Europeanen woonden, die koste wat kost de band met het moederland wilden handhaven. De dekolonisatie ontaarde daar in burgeroorlogen.

Voor Groot-Brittannië lag dat anders. Dat land was niet door de Duitsers bezet en had geen behoefte om de vooroorlogse situatie weer te herstellen. Bovendien had het land al kennisgemaakt met dekoloniseren toen de vs zich in 1784 afsplitste van het Britse Rijk. Deze factoren hebben Groot-Brittannië geholpen de ontmanteling van zijn grote overzeese rijk in vrijwel alle gevallen in goede banen te leiden. Misschien kwam dat doordat de voorgaande dekolonisaties – zowel van de vs als van Ierland – zo fout waren gegaan. Londen had steeds de onderliggende pro-Britse partij gesteund tegen de meerderheid, die de koloniale banden wilde verbreken. In beide gevallen liep de onafhankelijkheid uit op een compromis. Zowel in Noord-Amerika als in Ierland bleef een deel van het gebied kolonie, en hoewel er vooral in de Ierse Republiek een anti-Britse stemming bleef bestaan, ontwikkelden de economische banden met de voormalige gebiedsdelen zich voorspoedig. Daardoor wist Groot-Brittannië al ver vóór de Tweede Wereldoorlog dat dekolonisatie niet het einde van de wereld betekende. Bovendien werden de meeste onafhankelijk geworden Britse koloniën meteen lid van het *Commonwealth* en bleven de economische banden intact. Al die ervaringen hadden de andere koloniale mogendheden voor de Tweede Wereldoorlog nooit gehad. Alleen Frankrijk had zich aan het begin van de negentiende eeuw moeten neerleggen bij de dekolonisatie van Saint-Domingue, het Franse deel van het Caribische eiland Hispaniola. Het was voor beide partijen op een drama uitgelopen.

Zo kwam het dat de bezetting gedurende de jaren 1940-1944/45 in combinatie met de bittere dekolonisatieoorlogen het begrip ‘kolonialisme’ in Frankrijk en Nederland een extra negatieve lading heb-

ben gegeven. Natuurlijk had het kolonialisme ook afgedaan in Groot-Brittannië, maar door de vreedzame afloop werd het daar eigenlijk meteen een historisch begrip, zoals de postkoets en het gaslicht. Het kolonialisme is voor de Britten een historische fase geweest, niet iets waar je je – met uitzondering van de slavenhandel, de slavernij en de hardhandige onderdrukking van de Mau Mau in Kenia – collectief voor zou moeten schamen. Door de omvang van en de variatie binnen het Engelse koloniale rijk maakten de verschillende onafhankelijkheidsbewegingen veel minder indruk op de publieke opinie in Engeland dan mutatis mutandis in Nederland.

Het verschil in attitude is duidelijk op te maken uit de manoeuvres van Parijs en Den Haag om tijdens het dekolonisatietijdperk ten minste nog een deel van de koloniën te behouden, hoe klein en onbenullig ook. Dat was niet gemakkelijk, want overal leek het nationalisme hoogtij te vieren. Uitzondering waren de Caribische koloniën. Terwijl de Engelsen hun West-Indische gebieden gewoonweg dekoloniseerden – nationalisme of geen nationalisme –, stelden de Fransen en Nederlanders juist alles in het werk om deze laatste restjes van hun voormalige wereldrijken nauwer aan het moederland te binden. Frankrijk maakte er overzeese departementen van en Nederland autonome delen van het koninkrijk.

Dat betekent in beide gevallen dat er tot op de dag van vandaag jaarlijks aanzienlijke sommen belastinggeld van het moederland naar de West vloeiden en dat er grote groepen ongeselecteerde migranten uit de West naar Frankrijk en Nederland kwamen. Die belandden daar vaak in de onderste inkomensgroepen en konden volgens de regels van de verzorgingsstaat aanspraak maken op uitkeringen en subsidies. Het Nederlandse model van interne autonomie gaf bovendien veel corruptie te zien; vaak kon het bestuur van de voormalige kolonie de toets der kritiek niet doorstaan. Daar kon Den Haag weinig aan veranderen, terwijl het wel verplicht was garant te staan voor de Surinaamse en Antilliaanse overheidstekorten. Dat probleem heeft Frankrijk niet, want Parijs vormt het centrale gezag. Dat maakt het bestuur van de *départements d'outre-mer* echter wel veel duurder voor de Franse belastingbetaler dan het Nederlandse model. In de loop der jaren werden de directe en indi-

recte uitgaven, die samenhangen met de overzeese departementen c.q. delen van het koninkrijk, steeds omvangrijker door de steeds maar toenemende solidariteit van de verzorgingsstaat. Zo bleven de koloniale banden knellen, zij het onder een andere naam. Niet in de kolonie, maar in het moederland zelf.

Hier komt bij dat gedurende de laatste decennia het negatieve beeld van het kolonialisme alleen maar erger is geworden. Schandaal na schandaal kwam aan het licht. Zo bleek uit nieuw onderzoek dat de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) niet alleen een deel van de bevolking van Banda had laten uitmoorden, maar dat zij tijdens haar bestaan vele slaven in dienst had en zelf ook in slaven handelde. De rechtsoptvolger van de voc, de koloniale regering van Nederlands-Indië, zou de bevolking hebben laten verhongeren. Die moest belasting betalen in de vorm van suikerriet en koffiebonen, waardoor zij niet in staat was geweest om voldoende voedsel voor zichzelf te telen. In de daaropvolgende periode sanctioneerde de regering in Batavia de werving en tewerkstelling van contractarbeiders ('koelies'), die schandelijk werden behandeld en uitgebuit. In de twintigste eeuw smoorden de Nederlanders het opkomende nationalisme in de kiem en eenieder die ook maar aan de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië wilde denken werd gevangengezet.

In de West was van zo'n onafhankelijkheidsstreven nauwelijks sprake. Daar was het kolonialisme veel belangrijker geweest dan in Azië, waar het weleens als een onbetekenende 'kras op de rots' is getypeerd. Die omschrijving is zeker niet van toepassing op het Caribische gebied, waar het kolonialisme zowel koloniale staten als een bevolking met een economie heeft geschapen. De indiaanse samenlevingen in de regio waren immers verdwenen en vervangen door een nieuwe bevolking van Afrikaanse slaven en Europese kolonisten, en een andere economie die voor een belangrijk deel gericht was op de export. Nu was niemand trots op het slavernijverleden van deze regio, maar de relatieve welvaart van het Caribische gebied in vergelijking met andere delen van de derde wereld, de onbeperkte toegang van de bewoners van de voormalige koloniën tot het welvarende moederland in Europa, de talloze subsidies en – als tegenbeeld – de dramatische armoede

van het eerste gedekoloniseerde land in dat gebied, Haïti, leken allemaal redenen om de koloniale banden niet door te knippen.

De opvatting dat die recente fase van het kolonialisme dus ook voordelen bood, lijkt nu ook in de West breed te worden gedeeld. Den Haag heeft de grootste moeite om de bevolking van de Caribische koloniën in de richting van onafhankelijkheid te bewegen. Frankrijk probeert dat niet eens. Wie wil zijn suikeroom verliezen? De onafhankelijkheid is Suriname min of meer opgedrongen en een grote minderheid van de Surinaamse bevolking stemde tegen. Op de Nederlandse Antillen zijn er verschillende referenda geweest in 1993 en 2005, die eveneens aantonen dat de bevolking de band met Nederland wil voortzetten, waarbij het aantal stemmen voor volledige onafhankelijkheid steeds onder de 5 procent bleef. Op Guadeloupe, Martinique en in Frans-Guyana is het aantal voorstanders van een breuk met Frankrijk zelfs op de vingers van één hand te tellen. Het zou interessant zijn om niet alleen in de voormalige koloniën, maar ook in Nederland en Frankrijk over deze kwestie een referendum te houden. In Nederland zouden er weleens meer voorstanders van een volledige dekolonisatie van de Antillen kunnen zijn dan tegenstanders.

Mocht dit inderdaad de uitkomst zijn van een toekomstige volksraadpleging in Nederland en wellicht ook in Frankrijk, dan zal het eenieder duidelijk zijn dat het kolonialisme van inhoud is veranderd. Hoe kan het kolonialisme nadelig zijn voor de bevolking van het moederland en voordelig voor de gekoloniseerden? De koloniën worden toch alleen maar uitgeknepen om het moederland te spekken? Om op deze vragen een bevredigend antwoord te geven, is het noodzakelijk de geschiedenis van het kolonialisme opnieuw te bezien. Van belang daarbij is meer oog te hebben voor de veranderingen die de inhoud van dit containerbegrip in de loop der tijd heeft ondergaan.

Gemakkelijk zal dat niet zijn, want een genuanceerd beeld is altijd moeilijker te begrijpen dan een eenzijdig beeld. Dat geldt niet alleen voor het kolonialisme, maar ook voor heel andere historische gebeurtenissen en instituties met een uiterst negatieve lading. Zo blijkt dat tijdens de Duitse bezetting, bijvoorbeeld in het jaar 1943, het dieet van de meeste Nederlanders gezonder was dan dat van vóór de oorlog.

Dat feit wordt meestal overschaduwd door de dramatische voedseltekorten in West-Nederland tijdens de Hongerwinter. De historicus die deze ontdekking deed moest zijn voordeur opnieuw laten schilderen, omdat een onbekende een hakenkruis in de verf had gekrast. Het laat zien dat de historische nuance lang niet door iedereen op prijs wordt gesteld.

In de hoop dat het schilderwerk van mijn huis het overleeft, wil ik toch proberen een aantal voor- en nadelen van de Europese expansie aan de orde te stellen om te laten zien dat de nadelen vooral typerend waren voor de eerste fase. Het kolonialisme kreeg langzaam een andere inhoud, waardoor het aantal voordelen voor de gekoloniseerde wereld sterk toenam. Dat neemt niet weg dat het verbeterde koloniale bestuur paradoxaal genoeg meer racisme opriep. Er kwamen steeds meer koloniale bestuurders uit het moederland die ook hun echtgenotes meenamen en niet langer tijdelijk samenwoonden met een lokale vrouw. Dat vergrootte de afstand tussen de westerse minderheid en de niet-westerse meerderheid. De ‘*colour bar*’, die later in Zuid-Afrika apartheid zou gaan heten, werd een onneembare raciale barrière.

Aanvankelijk had het kolonialisme slechts één doel: door verovering in het bezit komen van gebieden die ten behoeve van het moederland konden worden geëxploiteerd. Dat was makkelijker gezegd dan gedaan, want in Afrika en Azië kregen de Europeanen nauwelijks een voet tussen de deur. In de tropen stierven de Europese soldaten en zeelieden als vliegen, dus een vuist maken was niet mogelijk. Alleen in de Nieuwe Wereld konden de Europeanen aanzienlijke gebieden in bezit krijgen, omdat ook daar het ziektemilieu bepaalde wie won en wie verloor. Tot die laatste behoorden de indianen, die geen immuniteit hadden tegen de meeste uit Europa en Afrika geïmporteerde ziekten. Vandaar dat daar de eerste koloniën bevolkt werden met Europeanen. Op den duur bleken die goed in staat hun belangen te verdedigen, zonder zich te laten uitbuiten door het moederland.

Een uitzondering vormden weer de tropische en subtropische zones van de Nieuwe Wereld, waar de indianen snel in aantal afnamen

en waar zich niet voldoende Europeanen wilden vestigen. Dat zette een omvangrijke slavenhandel uit Afrika in gang, waardoor het mogelijk werd om grote hoeveelheden suiker en koffie te produceren en naar Europa te sturen. Zonder slavenhandel en slavernij zouden deze luxeproducten aanzienlijk duurder zijn geweest. Het resultaat van de eerste drie eeuwen kolonialisme was dus nogal schamel. Van een Europese wereldheerschappij was geen sprake, want in Afrika en Azië bleven de Europese veroveringen zeer beperkt en bestonden de contacten vooral uit handel.

Het kolonialisme veranderde van karakter toen de medische wetenschap er in de loop van de negentiende eeuw in slaagde om de sterfte in de tropen te laten dalen. Daarna was het pas mogelijk om grote delen van Azië en Afrika te koloniseren. Dat kostte vaak meer geld dan het opbracht, want de onderworpen Afrikanen en Aziaten betaalden niet genoeg belasting om de kosten van de uitgezonden bestuursambtenaren, rechters en soldaten goed te maken. Dat negatieve saldo werd meestal maar gedeeltelijk gecompenseerd door de winsten van de westerse ondernemingen die zich in de koloniën vestigden. In de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw bleken de slecht- of niet-geschoolde arbeidskrachten in Azië en Afrika en de geringe koopkracht daar maar weinig aantrekkingskracht uit te oefenen op westerse investeerders. Het meeste internationale investeringskapitaal bleef in Europa en Noord- en Zuid-Amerika. De mogelijkheid om de koloniale onderdanen uit te buiten was voor het internationale bedrijfsleven blijkbaar veel minder aantrekkelijk dan de productie in de westerse wereld, ondanks de steeds hogere lonen en de sterke vakbonden.

Aan het begin van de twintigste eeuw verminderde de kans om de koloniën als melkkoe te gebruiken nog verder, omdat er steeds meer stemmen opgingen – denk aan *Max Havelaar* – om de kloof in scholing, bestuur en gezondheidszorg tussen thuis en overzee te verkleinen. Als iedereen in het moederland een aantal jaren verplicht naar school moest, waarom gebeurde dat dan ook niet in de koloniën? Werd het niet eens tijd om ook de koloniale onderdanen goed onderwijs te geven? En er waren nog talloze andere verschillen, die niet lan-

ger te verdedigen leken met een beroep op het enkele feit dat koloniën slechts koloniën waren. Uiteraard gingen de nieuwe eisen de financiële draagkracht van de moederlanden ver te boven en ook in allerlei andere opzichten was het een illusie te denken dat de achterstand in ontwikkeling tussen het Westen en Afrika en Azië in een paar decennia zou kunnen worden weggewerkt. Zo ontstond er een kloof tussen de weerspannige werkelijkheid enerzijds en de hooggespannen verwachtingen van de progressieve krachten in het moederland en van de elites in de koloniën anderzijds. De koloniale samenleving boekte wel vooruitgang, want de welvaart steeg, de eerste politieke partijen werden opgericht en het betere onderwijs begon zijn vruchten af te werpen. Tegelijkertijd groeide de economie van de koloniale moederlanden echter ook en zo bleef de kloof bestaan.

Hoe zwak de economische banden tussen moederlanden en koloniën in de praktijk eigenlijk waren, bewijst het feit dat de latere onafhankelijkheid noch de ene, noch de andere partij langdurig schade heeft berokkend. Na de dekolonisatie groeiden de economieën van de voormalige koloniale mogendheden zelfs als nooit tevoren en dat gold – zij het in mindere mate – ook voor de vroegere koloniale wereld. Het bleek voor de overheid en het bedrijfsleven van het onafhankelijk geworden land net zo moeilijk om het welvaartsverschil met het Westen te dichten als tijdens de periode van het kolonialisme. De idee dat een economische sprong voorwaarts alleen mogelijk was als onafhankelijk land en niet als kolonie bleek bovendien onjuist. Het is zelfs aannemelijk dat kleine koloniën er na de onafhankelijkheid op achteruit gingen, omdat ze niet langer profiteerden van de subsidies, de beschermde toegang tot de afzetmarkt in het moederland en de expertise van goed opgeleide en niet-corrupte bestuursambtenaren, leger- en politieofficieren, dokters en rechters.

Wat heeft het kolonialisme goed en wat heeft het fout gedaan? Daar is geen eenduidig antwoord op te geven, want de voor- en nadelen van het systeem verschilden al naar gelang de kolonie en de kolonisator. In een vestigingskolonie met vooral Europese kolonisten zoals we die kennen in Noord- en Zuid-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland,

zorgde het kolonialisme aanvankelijk weliswaar voor een infrastructuur van wetgeving, bestuur, scholen, gezondheidszorg en verdediging, maar al snel werden de gekoloniseerden geconfronteerd met de nadelen. Veel bestuurders en managers kwamen uit het moederland, maar werden betaald uit lokale belastingen. Deze functionarissen bezetten een groot aantal sleutelposities in de kolonie, terwijl de koloniale onderdanen die ook hadden kunnen vervullen. Daarbij kwam dat de kolonisten op gelijke voet konden omgaan met de koloniale autoriteiten en er steeds de nadruk op legden dat ze wel belasting moesten betalen zonder invloed te kunnen uitoefenen op de besluitvorming. Dat onbehagen bracht de kolonisten ertoe om in opstand te komen en tussen 1750 en 1850 werden de meeste vestigingskoloniën zelfstandig of kregen zelfbestuur. De economische banden met het voormalige moederland bleven intact.

Een aparte categorie vormden de vestigingskoloniën met een gemengde bevolking, van wie maar een deel uit Europa afkomstig was. In Noord-Amerika ging het om twee minderheden, Afrikaanse slaven en indianen, en in Australië en Nieuw-Zeeland Aborigines en Maori's. Hoewel noch het moederland, noch de westerse kolonisten hen als gelijkwaardige beschouwden, werd al spoedig duidelijk dat de positie van deze minderheden er onder een koloniale overheid beter aan toe zou zijn geweest. Was heel Noord-Amerika Engels gebleven, dan waren de slaven daar al in 1833 en niet pas dertig jaar later in vrijheid gesteld en was het misschien niet tot een burgeroorlog gekomen, en dan hadden ook de indianen op meer bescherming kunnen rekenen. Dat werd op den duur duidelijk in die vestigingskoloniën, waar de westerse kolonisten in de minderheid waren, zoals in Zuid-Afrika en Algerije. Hoewel het koloniale bestuur in de regel de blanke minderheid van de bevolking bevoordeelde en de zwarte of bruine meerderheid nauwelijks politieke invloed had, waren er in Zuid-Afrika toch grote groepen kolonisten die de politiek van het moederland afkeurden, vooral de vrijlating van slaven. Vandaar dat ze verder Afrika in trokken om daar in de Boerenrepublieken eigen baas te zijn. Ook in Algerije kwamen de kolonisten in opstand tegen de in hun ogen te slappe politiek van Parijs.

Nog een bewijs dat de koloniale overheid soms beter de rechten van de niet-westerse meerderheid kan waarborgen dan een onafhankelijke kolonistenregering vormt Rhodesië. Hoewel ook daar de westerse kolonisten zelfbestuur hadden gekregen, wilden ze af van de druk vanuit Londen om de zwarte meerderheid in het land meer democratische rechten te geven. Daar was de blanke minderheid niet aan toe en in 1965 verklaarden de kolonisten het land eenzijdig onafhankelijk. De voortdurende burgeroorlog en de westerse boycot noopten het minderheidsbestuur echter de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring in 1979 te herroepen en Rhodesië weer een kolonie van Groot-Brittannië te maken. Onder koloniale supervisie werd het *one man, one vote*-principe ingevoerd, waarna – uiteraard – de zwarte meerderheid aan de macht kwam en het land Zimbabwe werd gedoopt.

Het kolonialisme had weer andere gevolgen voor gebieden waar alleen Aziaten of Afrikanen woonden en waar de koloniale presentie slechts bestond uit een kleine groep bestuursambtenaren, artsen en soldaten. Het is verwonderlijk met hoe weinig mensen het koloniale bestuur zijn gezag kon handhaven. Steeds werden daarbij lokale vorsten en andere hoogwaardigheidsbekleders ingeschakeld, hoewel die soms weinig begrepen van de westerse principes van goed bestuur. Het was immers eeuwenlang gebruikelijk geweest dat zij hun positie vooral gebruikten om zichzelf en hun familie te verrijken.

Daaraan ergerde de koloniale bestuursambtenaar Eduard Douwes Dekker zich, die onder het pseudoniem Multatuli in zijn *Max Havelaar* (1860) een oproep deed aan de Nederlandse koning Willem III om het kolonialisme in Nederlands-Indië uit te breiden en niet langer te gebruiken om zo veel mogelijk geld uit het land te persen. De koning diende juist het leven van zijn eenvoudige dessaonderdanen te verbeteren en ze niet langer te laten uitbuiten door de inheemse bestuurders. Meer kolonialisme zou de kosten opjagen, maar dat moest dan maar. Degene die in dit bekendste geschrift van Multatuli een antikoloniaal protest wil zien heeft het bij het verkeerde eind. Het was juist een roep om meer en een ander soort Nederlands kolonialisme.

En met Douwes Dekker kwamen er nog veel meer stemmen die ervoor pleitten om het kolonialisme in te zetten om de levensstandaard

van de koloniale onderdanen in Afrika en Azië te verbeteren. Vandaar dat het kolonialisme langzaam veranderde van een systeem dat de veroverde gebieden zo goedkoop mogelijk diende te besturen en te verdeeligen – en vooral extra inkomsten voor het moederland moest opleveren – tot een instrument om de verworvenheden van de moderne beschaving in te voeren, hongersnoden uit te bannen, de volksgezondheid te verbeteren met schoon drinkwater en riolering, het onderwijs op moderne leest te schoeien, het wegstelsel te verbeteren, alsmede telegraaf-, telefoon- en spoorverbindingen aan te leggen. Maar dat was nog niet genoeg, want in de loop van de twintigste eeuw kwamen daar nog allerlei eisen bij en diende het kolonialisme op den duur zelfs alle verschillen in ontwikkeling tussen kolonie en moederland ongedaan te maken. Vaak was dat proces in volle gang toen het kolonialisme abrupt ophield te bestaan.

Wat was er met de derde wereld gebeurd als de dekolonisatie later had ingezet? Misschien was de wereld wat minder ongelijk geweest. Tenminste, wanneer we de voorspoedige ontwikkeling van de gebieden die niet of maar ten dele onafhankelijk zijn geworden als voorbeeld nemen. Vaak zijn dat koloniën die door interne verdeeldheid of door hun sterke afhankelijkheid van het moederland tot op heden nog niet zijn gedekoloniseerd, zoals de Franse en Nederlandse Antillen en een klein aantal eilanden in de Stille Oceaan. De koloniale band met deze gebieden heeft een totaal andere inhoud gekregen dan aan het begin van de Europese expansie. Tegenwoordig wil het moederland niet langer verdienen aan de koloniale banden, maar ziet het daarin juist een aanleiding om de medische voorzieningen te ondersteunen, het onderwijs en de infrastructuur te verbeteren en om de tekorten op de begroting aan te zuiveren. Ondanks hun relatief gunstige economische status ontvangen de Nederlandse Antillen per hoofd van de bevolking meer hulp van Nederland dan enig ander land.

Het is in het licht van hedendaagse conflicten rond immigratie en integratie opvallend hoe de koloniale besturen de godsdienstige tegenstellingen wisten te beperken. Misschien was dat meer geluk dan wijsheid, maar de koloniale regimes hebben nooit te maken gehad

met de wrede godsdienstoorlogen die na de dekolonisatie zijn uitgevochten en soms nog worden uitgevochten in India, Pakistan en Bangladesh, in Indonesië, in delen van tropisch Afrika en – last but not least – in Noord-Afrika. Algerije, toch het meest gekoloniseerde gebied van die laatstgenoemde regio, is zelfs zo door de aanhangers van de radicale islam geterroriseerd dat het een aantal jaren bijna onbestuurbaar leek.

Bovendien is het personenverkeer tussen het moederland en de overzeese gebieden – het woord ‘kolonie’ wordt heden ten dage zorgvuldig vermeden – van geheel andere aard dan vroeger. Nog steeds trekken goed opgeleide en vermogende inwoners van het moederland naar deze ex-koloniën om het bestuursapparaat, de politie en de rechterlijke macht te versterken en tegenwoordig ook om er te rentenieren. Nieuw is echter dat veelal laagopgeleide bewoners van de overzeese gebieden de moderne koloniale band gebruiken om naar het moederland te migreren, waar ze veel meer kunnen verdienen dan thuis. Ook die stroom kost geld, want deze ongeselecteerde migranten verdienen meestal minder dan het modale inkomen in het moederland waardoor ze automatisch aanspraak maken op allerlei zichtbare en onzichtbare subsidies. Ook zijn deze immigranten oververtegenwoordigd in de criminaliteitscijfers, zelfs in vergelijking met autochtonen met dezelfde leeftijdsopbouw en hetzelfde inkomen.

Hoe dat komt is niet een-twee-drie te verklaren, hoewel sommigen weer het kolonialisme als boosdoener aanwijzen. Nederland zou indirect schuld hebben aan de hoge criminaliteitscijfers. Volgens de Antilliaanse historicus James Schril in het dagblad *Trouw* van 16 december 2000 zou het kolonialisme de Antillianen bijvoorbeeld hebben gestimuleerd ‘slordig’ te leven. Het had ‘mensen [...] bijgebracht elkaar te wantrouwen, geen eigen verantwoordelijkheid te dragen en het nemen van initiatieven en de daarbij horende discipline aan anderen over te laten’.

De hoge uitgaven en de grootschalige migratie naar het moederland geeft aan dat het hedendaagse kolonialisme een onhandig, ongepland en schreeuwend duur instrument voor ontwikkelingshulp is geworden. Zonder de koloniale band zou geen van deze gebieden aan-

spraak op ontwikkelingshulp kunnen maken om de simpele reden dat ze niet arm genoeg zijn. Kijk maar naar het doorsnee inkomen per hoofd van de bevolking in de Franse en Nederlandse Antillen, respectievelijk 23.000 euro en 20.000 us dollar, terwijl de bewoners van een aantal landen in Afrika met minder dan gemiddeld 1000 dollar per jaar per persoon moeten zien rond te komen.

Dat laatste geldt overigens ook voor Haïti, dat vroeger deel uitmaakte van de Franse Antillen maar zich daar twee eeuwen geleden als eerste Caribische kolonie los van maakte en de koloniale band verbrak. Had Haïti die band niet verbroken en was het land langer een kolonie gebleven, dan was het vandaag de dag waarschijnlijk veel welvarender geweest. Nu is Haïti het enige land in de Nieuwe Wereld met een inkomen per hoofd van de bevolking van 700 dollar, minder dan de helft van het inkomen per hoofd der bevolking van het armste land in Azië, Afghanistan.

Dit beknopte overzicht van het koloniale verleden van Europa en van de wisselingen die zich in de koloniale politiek hebben voorgedaan, lijken in de huidige waardering van het kolonialisme geen rol te spelen. Je zult niet gauw lezen dat dankzij het kolonialisme in Afrika en Azië de kindersterfte aanzienlijk is gedaald, dat een aantal vreselijke volksziekten is uitgeroeid, dat er telegraaf- en telefoonverbindingen en autowegen zijn aangelegd, dat het analfabetisme is verminderd, dat er parlementen bestaan, dat er lange tijd geen interne oorlogen meer werden gevoerd, dat minderheden meestal niet meer voor hun leven hoefden te vrezen, dat hongersnoden zijn verminderd.

Toen ik er in de nasleep van de verwoestende aardbeving op Haïti op wees dat een aantal problemen van dit doodarme land al bestond vóór die beving en het gevolg waren van het feit dat het land na de onafhankelijkheid was geteisterd door een opeenvolging van incompetent, oorlogszuchtige en corrupte dictators en dat de buureilanden Guadeloupe en Martinique er veel beter aan toe waren doordat ze de band met Frankrijk niet hadden doorgesneden, werd ik op het internet uitgemaakt voor ‘klootzak’ en er in een iets formelere reactie van beschuldigd dat ik de Haïtiaanse revolutie verantwoordelijk hield

voor het instorten van de huizen. Het is onnodig te vermelden dat geen van de reacties tegensprak dat een voortgezette band met Frankrijk veel meer welvaart had opgeleverd.

Dat het kolonialisme alleen maar slecht was en niets goeds kon voortbrengen, is er zo lang ingehamerd dat maar weinigen het tegendeel durven te denken. Toegegeven, Haïti is daar een wel heel dramatisch voorbeeld van, maar we kunnen ook Ghana nemen, de voormalige parel van het Engelse koloniale bezit in West-Afrika. De – overigens gebrekkige – statistieken van dat land laten zien dat de sterftecijfers sinds de dekolonisatie in 1960 niet meer daalden en mogelijk zelfs zijn gestegen. Datzelfde geldt voor Mozambique, Uganda en Rwanda, waar burgeroorlogen en dictatoriale regimes hun tol hebben geëist. Er is dus geen reden om de laatste decennia van het kolonialisme veel somberder af te schilderen dan de periode erna. Denk alleen eens aan Brits India, waar meteen na de relatief vroege dekolonisatie allerlei conflicten aan het daglicht traden, zodat deze Aziatische *jewel in the crown* van Groot-Brittannië op den duur in drie staten uiteenviel met wellicht 2 miljoen doden die bij die deling om het leven kwamen.

Geen wonder dat na de Tweede Wereldoorlog de aanvankelijk sterk antikoloniale vs. de nieuwe supermacht, toch langzaam waardering voor het kolonialisme begon te krijgen. Dat had in ieder geval op hardhandige wijze de modernisering bevorderd, dus beschikten veel ex-kolonien over een hoofdstad, een haven en een luchthaven en vaak ook over een centrale regering, een staatshoofd en een aantal mensen dat een westerse taal sprak en vertrouwd was met westerse begrippen. Kortom: het kolonialisme had voor een deur gezorgd waar je op kon kloppen.

Het kolonialisme bracht niet alleen modernisering en verwester-sing, maar ook het christendom. Daar schamen we ons nu voor, want iemand anders een godsdienst opdringen lijkt volstrekt uit de tijd. Tegenwoordig zijn we ervan overtuigd dat iedereen maar op zijn eigen wijze zijn zieleheil veilig moet stellen. Daar werd vroeger nu eenmaal heel anders over gedacht. Weliswaar werden de meeste aanhangers van de grote, gevestigde godsdiensten zoals de islam en het boeddhisme met rust gelaten, maar alle anderen werden met kracht bewerkt

om hun oude overtuiging in te leveren. Niet meer een bijgeloof vol ongefundeerde en irreële angsten, maar een geloof dat je het eeuwige leven beloofde. Daar zijn we nu niet meer zo van onder de indruk, maar tot ver na de Tweede Wereldoorlog werden zending en missie als instrumenten van de vooruitgang gezien.

Al deze positieve aspecten van het kolonialisme kunnen niet verhullen dat het systeem van nature onrechtvaardig was, want het ging uit van de ongelijkheid van gekoloniseerde en kolonisator. Ongelijkheid werd vroeger meestal aanvaard als door God gegeven, terwijl we daar vandaag de dag anders over denken. Aanvankelijk was de ongelijkheid tussen het Westen en Azië en Afrika op culturele argumenten gebaseerd, waarbij de gekoloniseerden werden gezien als mensen die nog (lang) niet het niveau van Europa hadden bereikt. In de loop van de negentiende eeuw kreeg het kolonialisme bovendien een racistische basis, waarbij de Aziaten en Afrikanen op den duur als genetisch inferieur werden beschouwd. Dat resulteerde in twee soorten koloniale politiek: de Afrikanen en Aziaten werden óf harder aangepakt dan in Europa gebruikelijk was en kregen veel minder rechten, óf zij werden juist betutteld omdat deze mensensoorten niet in staat werden geacht hun eigen belang te onderkennen.

Het bekendste voorbeeld van de harde aanpak was de Atlantische slavenhandel. Hoewel er voldoende groepen in Europa waren die tot slaaf gemaakt hadden kunnen worden – zoals de hugenoten, de Ieren of de Joden – gebeurde dat niet, want blank en slaaf was een onmogelijke combinatie. Alleen Afrikanen, Aziaten en indianen konden slaaf zijn. Dat taboe op Europese slaven heeft een omvangrijke handel in Aziatische en Afrikaanse slaven in het leven geroepen, die eeuwen heeft geduurd.

Maar de betuttelende houding tegenover de niet-westerse mens kwam op den duur ook aan bod in de slavenhandel. Zo werd er vroeger van uitgegaan dat de wijze waarop de slaven vervoerd werden goed laat zien dat de Europeanen de Afrikanen en Aziaten minderwaardig vonden. Hoe was het anders mogelijk om zo veel slaven in zo'n kleine ruimte te proppen? De hoge sterfte onder de slaven tijdens de reis lijkt erop te duiden dat ze veel harder werden behandeld dan

migranten uit Europa. Van dit argument werd echter de bodem weggeslagen toen uit verder onderzoek bleek dat de ruimte per persoon aan boord van achttiende-eeuwse schepen met landverhuizers uit Duitsland niet groter was dan die op een slavenschip. De sterfte onder de landverhuizers was weliswaar veel geringer dan op een gemiddeld slavenschip, maar deze vergelijking gaat toch mank: anders dan de Afrikanen kwamen de Duitsers niet in aanraking met tropische ziekten tijdens hun reis.

Die grote sterfte aan boord van de Europese, Noord-Amerikaanse en Braziliaanse slavenschepen heeft voor een constante stroom aanbevelingen gezorgd om die sterfte te doen afnemen. In dat opzicht waren de Europeanen uniek, want soortgelijke pogingen zijn onbekend in de Afrikaanse en Aziatische slavenhandel. Het leek de aanvoerders van slavenkaravanen door de Sahara en de bemanningen van de Arabische schepen, de *dhow*s, in de Indische Oceaan niets uit te maken hoeveel slaven er onderweg stierven. Cijfers zijn niet bekend, maar berichten uit de negentiende eeuw over de slavenkaravanen in Afrika lijken erop te wijzen dat ongeveer een derde van de slaven tijdens de reis omkwam. Op den duur waren de ruimte en de medische zorg die op Engelse slavenschepen aan iedere slaaf moest worden toekend beter geregeld dan op de schepen voor Europese migranten. Hetzelfde kan gezegd worden van de nauwkeurig vastgelegde vervoerscondities naar overzeese bestemmingen van Brits-Indische contractarbeiders in de tweede helft van de negentiende eeuw. En wat voor de slavenhandel het geval was, gebeurde ook in het laatste decennium van de plantageslavernij in Suriname. De werkomstandigheden van de slaven waren daar, althans op papier, beter geregeld dan die van de toenmalige dagloners op het Nederlandse platteland.

Al deze nuances zijn niet besteed aan Ewald Vanvugt, een journalist die steeds hetzelfde boek publiceert. De laatste versie uit 2016 heet *Roofstaat*, met de dwingende ondertitel *Wat iedere Nederlander moet weten*. Vorige versies hadden al even onheilspellende titels: *Zwartboek van Nederland overzee*. *Wat iedere Nederlander moet weten* (2002) en in 2010 *Roofgoed*, met als ondertitel *Het Europees museum van overzee gestolen schatten met monumenten voor de dieven*. Bovendien publi-

ceerde Vanvugt over het buitensporig geweld waarmee Bali door de Nederlanders werd veroverd en over de productie van en de legale handel in opium in Nederlands-Indië. Kortom: deze schrijver heeft zijn leven gewijd aan het onthullen van schandalen uit het koloniale verleden van ons land.

En daar lijkt grote behoefte aan te bestaan. Volgens een recensie in *de Volkskrant* van 23 april 2016 werd *Roofstaat* zelfs ten doop gehouden in Paradiso, een Amsterdamse tempel voor popmuziek. En hiphopartiest Akwasi zei in de *vPRO Gids*: 'Ewald is een held. Zo veel dingen die ik niet wist [...]. Eigenlijk zou het boek *de Roofstaat* moeten heten. Om aan te geven waar de rijkdommen vandaan komen.' Vooral dat laatste citaat bewijst dat de feiten er bij de huidige discussie over het kolonialisme niet toe doen. Even nadenken had deze hiphopartiest namelijk kunnen doen beseffen dat landen zonder koloniaal verleden zoals Scandinavië, Zwitserland, Duitsland en de vs veel rijker zijn dan de voormalige koloniale moederlanden Spanje en Portugal.

Volgens Vanvugt zouden de professionele historici in Nederland samenzworen om het deksel stevig op de doofpot te houden, waarin naar zijn mening de meeste koloniale schandalen terecht zijn gekomen. En hij staat niet alleen. Eveneens in 2016, bij de heropening van het gemoderniseerde museum Het Mauritshuis in Den Haag, beweerde Zihni Özdil, een promovendus aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam en thans Tweede Kamerlid voor GroenLinks, dat het slavenrijverleden van het museum 'gepasteuriseerd' was en dat de bezoekers van dit prachtige museum niet te horen kregen dat het gebouw tot stand was gekomen over de ruggen van de slaven die de bouwheer, Johan Maurits, rijk hadden gemaakt. Bovendien zou de eerste eigenaar van het Mauritshuis bekendstaan om zijn 'uitzonderlijk wrede bewind tegenover de slaven', dat zelfs de goedkeuring van 'de Kerk' zou hebben gehad. En tot overmaat van ramp was Johan Maurits gek op weelde en paleizen, waar hij er als alleenstaande maar liefst drie van bezat. Ook Vanvugt noemt Johan Maurits 'een slavenbaron'.

Kritisch bronnenonderzoek en kennisname van de literatuur zouden hebben verhinderd dat deze promovendus Johan Maurits ervan beschuldigt over de rug van Afrikaanse slaven rijk te zijn geworden.

Als er iemand rijk is geworden van de slavenarbeid in Nederlands Brazilië, dan zijn dat de – meestal Portugese – eigenaren van suikerrietvelden en suikermolens. Ik betwijfel echter of dat tijdens de Nederlandse overheersing ook het geval was, want veel van de Portugese kolonisten liepen grote schade op tijdens de verovering door de Nederlanders en ook daarna ten gevolge van de talloze guerrilla-aanvalen vanuit het deel van Brazilië dat nog in Portugese handen was. Johan Maurits was gouverneur, geen eigenaar van een plantage of suikermolen. Als hij rijker uit Brazilië is vertrokken dan hij ernaartoe is gegaan, dan bestond die vermogensaanwas uit gespaard salaris betaald door zijn werkgever, de West-Indische Compagnie (wic), en uit een percentage van de krijgsbuit. Dat salaris kan de wic niet hebben betaald uit de winsten van de slavenhandel of de slavernij, want de Compagnie maakte juist grote verliezen door die handel. Kortom: Johan Maurits mag dan de Nederlandse slavenhandel naar Brazilië mogelijk hebben gemaakt en de slavernij zoals hij die aantrof in de kolonie hebben laten voortbestaan, maar rijk is hij er niet van geworden.

Ook is het hoogst onwaarschijnlijk dat het slavenregime van Johan Maurits uitzonderlijk wreed is geweest. Het ligt immers voor de hand om te veronderstellen dat Johan Maurits helemaal geen eigen slavenregime heeft ingevoerd, maar dat hij de behandeling van de slaven overliet aan de overwegend Portugese eigenaren. Om de loyaliteit van de Portugese kolonisten te winnen moest je je als gouverneur van een vijandige staat niet met hun slaven bemoeien.

Dat de Nederlandse dominees in Brazilië niet tegen de slavernij protesteerden, was niets bijzonders. Dat deed toen nog vrijwel niemand. Overigens hadden de geestelijke herders geen direct contact met de slaven, want die waren voor de overgrote meerderheid het eigendom van de rooms-katholieke slaveneigenaren uit Portugal en daar bemoeide de Nederduits gereformeerde predikanten zich niet mee.

Hoe anachronistisch de historicus Özdil het verleden benadert, blijkt wel uit zijn kritiek op de weelde waarin Johan Maurits zich zou wentelen. Drie paleizen voor één vrijgezel, terwijl een eenvoudig appartement voldoende zou zijn geweest. Hij lijkt niet te willen beseffen dat pracht en praal nu eenmaal bij de standenmaatschappij hoorde

waarin Johan Maurits opgroeide. En die is vandaag nog steeds niet helemaal verdwenen, want Nederland laat zijn koninklijke familie evenmin in een woningwetwoning wonen, maar in door de belastingbetaler gefinancierde paleizen. Johan Maurits betaalde de bouw van het Mauritshuis tenminste uit eigen zak. Het is overigens zeer de vraag of zijn gouverneurschap van Brazilië überhaupt iets met het ontstaan van het Mauritshuis te maken had, want de bouw was hij al begonnen vóór zijn vertrek naar Brazilië. De – inmiddels verdwenen – inrichting van het huis heeft zeker een aantal uit Brazilië meegebrachte voorwerpen bevat, maar dat is klein bier in verhouding tot de onbewezen claims van Özdil. Het is zinloos het verleden te beoordelen met de normen en waarden van vandaag.

Die opmerking is ook van toepassing op Vanvugt, die in zijn boeken echter zoveel overhoophaalt dat het weerwoord eveneens de omvang van een boek zou vergen om op alle eenzijdige standpunten, halve waarheden en duidelijke leugens een antwoord te geven. Vooraf zij echter aangetekend dat de expansie van Europa overzee met veel geweld gepaard is gegaan, dat er inderdaad talloze schandalen zijn geweest en dat een deel van deze praktijken gestoeld was op het blanke racisme, waarbij de Europeanen zich in cultureel en op den duur ook in genetisch opzicht superieur achtten aan de Aziaten en Afrikanen.

Maar dat is allemaal nog geen reden om het koloniale verleden van Europa met onjuiste argumenten extra zwart te maken. Dat doet Vanvugt op een heel opzichtige manier, die zo indruist tegen het gezonde verstand dat het niet nodig is over specialistische kennis te beschikken om een groot aantal van zijn beschuldigingen naar het rijk der fabelen te verwijzen. Zo komt Vanvugt met de reeds lang weerlegde ‘zwarte legende’ dat de Spanjaarden miljoenen indianen zouden hebben gedood. Hij wijst op de vele moordpartijen die hebben plaatsgevonden, maar noemt niet de uit Europa en Afrika geïmporteerde ziekten die verreweg de meeste indianen in het graf hebben gebracht. Dat moeten de Nederlanders blijkbaar maar níét weten, om Vanvugts eigen woorden te gebruiken. Dat pathogenen nog gevaarlijker kunnen zijn dan echte boeven verkoopt niet lekker.

Overigens kan iedere lezer met enig gezond verstand de zwarte le-

gende zo doorprikken, want het aantal indianen wordt in 1500 op 50 miljoen geschat en na een reductie van minimaal 30 procent op 35 miljoen in 1550. Dat betekent dat de kleine groep Spaanse kolonisten ieder jaar 300.000 indianen moeten hebben vermoord. En dat terwijl ze zelf te kampen hadden met een aantal onbekende ziekten van de Nieuwe Wereld, die overigens minder dodelijk waren. Hoe zouden ze dat voor elkaar hebben gekregen? Het duurde immers nog een paar eeuwen voordat het gas kon worden geproduceerd, dat het fabrieksmatig vermoorden in kampen als Auschwitz mogelijk heeft gemaakt. De Spaanse kolonisten hadden trouwens wel andere zorgen aan hun hoofd: ze moesten in leven zien te blijven, voldoende exportproducten vervaardigen om de importen uit Europa te betalen en zich de indianen van het lijf houden. Bovendien zaten ze te springen om lokale arbeidskrachten. Waarom zou je die dan massaal vermoorden?

Als het om de Nederlanders gaat, wordt Vanvugt nog eenzijdiger. De slaven die de Nederlanders in Afrika kochten waren ‘gevangen en murw gemaakte mensen’. Het is blijkbaar niet de bedoeling dat de lezers van *Roofstaat* begrijpen dat de Nederlanders evenmin als de andere Europese slavenhalers invloed konden uitoefenen op de manier waarop in Afrika mensen slaaf werden. Dat waren lang niet alleen gevangenen, maar ook mensen die als slaaf geboren waren of door overtredingen, misdrijven en schulden slaaf waren geworden. En de lezer mag evenmin weten dat er naast de Atlantische slavenhandel ook nog een zeer omvangrijke intern-Afrikaanse en een Arabische slavenhandel hebben bestaan. Dat het Nederlandse aandeel in de slavenhandel ongeveer 5 procent bedroeg, bevalt de auteur niet. Dat levert te weinig morele schuld op. Vandaar dat hij naar ‘nieuw onderzoek’ verwijst, dat het totale aantal slaven vervoerd op Nederlandse slavenschepen met 20.000 zou doen stijgen. De lezer moet zelf maar ontdekken dat dit het totaal met slechts 3 procent vergroot en dat Vanvugt deze uiterst bescheiden afwijking – die het totale aandeel van de Nederlandse slavenhalers nauwelijks verandert – *unverfroren* ‘veel hoger’ noemt.

Al deze verzwegen feiten zouden Vanvugts opvatting dat de Europeanen slaven uit Afrika ‘ontvoerden’ en ‘deporteerden’ maar ontcrachten. Dat de Afrikanen zelf bepaalden waar, wanneer en hoeveel

slaven ze verkochten, moet iedere Nederlander kennelijk vooral niet weten.

Om nog even bij Afrika te blijven: zelfs als het gaat om de paar Europeanen op de forten langs de westkust van dat continent, ziet Vanvugt kans om daar koloniale uitbuiting in te zien, hoewel je dat uitgerekend bij deze groep kolonialen niet zou verwachten. De hoge sterfte onder de Europeanen in tropisch Afrika was volgens *Roofstaat* het gevolg van drankmisbruik, want verdiende hun werkgever, de West-Indische Compagnie, aan. Weer rept de auteur met geen woord over de tropische ziekten die West-Afrika tot en met vandaag de dag tot de ongezondste regio op aarde maken en ook de meeste geheelonthouders de kans ontnamen het eerste jaar van hun verblijf ter kust te overleven. Weer wisselt Vanvugt de onpersoonlijke killers in voor echte schurken, want het gaat hem er niet om een zo getrouw mogelijk beeld van de Nederlanders overzee te schetsen, gebaseerd op de meest recente onderzoeksresultaten, maar om het kolonialisme met hedendaagse beginselen aan de kaak te stellen en daarmee iedere Nederlander zo veel mogelijk schuldgevoel aan te praten. Er staan nog veel meer onnauwkeurigheden, verouderde verklaringen en aperte leugens in *Roofstaat*, maar het is onbegonnen werk om dat in dit hoofdstuk allemaal te weerleggen.

Ik haast daar echter aan toe te voegen dat de auteur wel degelijk de vinger legt op een aantal koloniale schandalen die al in de tijd zelf bij velen tot schaamte en zelfs tot protest hebben geleid. Maar de eenzijdige informatie over het kolonialisme gevoegd bij het gebrek aan inzicht in de normen en waarden van het verleden hebben er in *Roofstaat* een soort eeuwenlange Duitse bezetting van gemaakt. Zo kun je je terecht opwinden over de vele lijfstraffen die de gekoloniseerden bij het geringste vergrijp moesten ondergaan, maar besef wel dat lijfstraffen ook in Nederland en de rest van Europa veelvuldig werden toegepast tot ver in de negentiende eeuw. En ook het gebrek aan zeggenschap van de koloniale onderdanen in het bestuur van hun land was een opvallend kenmerk van het kolonialisme, maar dat gebrek bestond overal – in Nederland tot na de Eerste Wereldoorlog –, en het verdween pas met de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen.

En ja, de Europeanen hebben Azië en Afrika van grenzen voorzien die er zonder het kolonialisme wellicht niet gekomen zouden zijn. Bij het trekken van die grenzen is er in Afrika soms overduidelijk een liniaal aan te pas gekomen, en sommige van die grenzen veroordelen naties met dezelfde taal en cultuur ertoe om in twee of drie verschillende staten te wonen. Vooral voor Afrika zien sommigen de koloniale grenzen als een rem op de economische ontwikkeling en als een latent gevaar voor conflicten.

Dat is een raar verwijt, want in Europa hebben de grenzen juist een zeer positieve rol gespeeld. Dankzij deze grenzen bestond Europa uit een aantal overzichtelijke staatkundige eenheden die veel makkelijker konden worden bestuurd dan een heel continent zonder grenzen. Pogingen van de Franse Zonnekoning, Napoleon en Hitler om grote delen van Europa in één verband samen te brengen zijn gelukkig steeds mislukt. Zelfs in de eenentwintigste eeuw hebben supranationale instellingen in Europa het niet gemakkelijk. Ook economisch gezien hebben de grenzen ons geen windeieren gelegd, want de verschillende staten gingen op den duur onderling wedijveren om de hoogste groei, het beste onderwijs, de kundigste handwerkslieden en de knapste dokters. Dat groepen met dezelfde taal en cultuur in verschillende staten wonen, is in Europa in lang niet alle gevallen als een nadeel gezien. De Europese geschiedenis laat bovendien zien dat je om oorlogen te voeren helemaal geen grensconflicten nodig hebt. Kortom: als we het kolonialisme de maat nemen dan meten we vaak met twee maten.

Maar ook zonder verschillende maatbekers blijft het moeilijk een goed etiket op het kolonialisme te plakken. In de negentiende eeuw beweerde Lord Curzon, de gouverneur (*viceroi* of onderkoning) van Brits-Indië zonder enige terughoudendheid: ‘The British Empire is under Providence the greatest instrument for good that the world has seen’, en generaal Smuts, de langjarige premier van Zuid-Afrika, typeerde het Britse wereldrijk als ‘the widest system of organised human freedom which has ever existed in human history’. Die uitspraken doen vreemd aan, omdat de koloniale onderdanen die naar onafhankelijkheid streefden zich vaak *freedom fighters* noemden.

Toch zijn de meeste historici het erover eens dat het kolonialisme

een belangrijke, zij het soms zeer hardhandige bijdrage heeft geleverd aan de modernisering van Afrika en Azië. In *Empire. How Britain Made the Modern World* beperkt de auteur, Niall Ferguson, zijn positieve beoordeling van het kolonialisme tot de laatste honderd jaar van het Britse wereldrijk, omdat daar *the rule of law*, vrijhandel, de gouden standaard en – aan het einde – het parlementaire systeem de basis voor de vooruitgang hadden gelegd. Na gewezen te hebben op de kwalijke Engelse rol in de slavenhandel, de wijdverbreide koloniale slavernij, de aanvankelijke afzijdigheid van het koloniale bestuur bij hongersnoden en een aantal andere negatieve aspecten concludeert Ferguson:

Nevertheless, the fact remains that no organisation in history has done more to promote the free movement of goods, capital and labour than the British Empire in the 19th and early 20th centuries. And no organisation has done more to impose Western norms of law, order and governance around the world. For much (though certainly not all) of its history, the British Empire acted as an agency for relatively incorrupt government. Prima facie, there therefore seems a plausible case that empire enhanced global welfare – in other words, it was a Good Thing.

Hij is overigens heel wat kritischer over het Franse en Belgische kolonialisme.

Ferguson staat echter met zijn positieve mening niet alleen. Daarvoor hadden andere historici ook al aarzelend geconcludeerd dat het kolonialisme vaak positief heeft uitpakkt. L.H. Gann en Peter Duignan, twee Amerikaanse historici, schreven al in 1967 – net na afloop van het dekolonisatieproces – in hun *Burden of Empire. An Appraisal of Western Colonialism in Africa* dat ‘alles afwegende’ Afrika van het kolonialisme had geprofiteerd, maar David Fieldhouse uit Cambridge (GB) houdt zich in zijn *Economics and Empire, 1830-1914* wat meer op de vlakte. Hij noemt een aantal voordelen van het kolonialisme, maar wijst er tegelijk op dat het koloniale bestuur een groot aantal verbeteringen niet heeft uitgevoerd. Zelfs tijdens de marxistische golf van de

jaren 1960 en 1970 waren er auteurs die het kolonialisme – net als Marx zelf – een positieve rol toekenden. Het kolonialisme leerde de Afrikanen en Aziaten immers lezen, schrijven en zich organiseren, en alleen daarna kon het marxisme wortelschieten. Dat zou in een niet-verwesterde, traditionele samenleving vrijwel onmogelijk zijn geweest.

Een echo van deze stelling vinden we zelfs terug bij de UNESCO, de culturele tak van de zeer antikoloniale Verenigde Naties, want volgens deze organisatie initieerde het kolonialisme ‘a process of expanding access to formal schooling, especially for children from households where there was no reading or writing. As such, they represent a major turning point in the transition to widespread literacy.’ De oproep van Douwes Dekker aan koning Willem III is zo bezien niet tevergeefs geweest.

3

Slavenhandel en slavernij

Dat onze opvattingen over goed en kwaad in de loop der tijd aanmerkelijk kunnen veranderen, laat de geschiedschrijving van de slavenhandel en de slavernij zien. Die is door een aantal vreemde bochten gegaan. Tot en met de dag van vandaag hebben de meeste beschrijvingen en verklaringen niet het doel een objectief beeld van beide instituties te schetsen; ze dienen vooral een maatschappelijk belang. Aanvankelijk had de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij het oogmerk te laten zien hoeveel je ermee kon verdienen. Vervolgens werd de geschiedenis gebruikt om aan te tonen dat ‘beschaafde’ christenen zoals Europeanen de slavenhandel en slavernij juist overal ter wereld dienden af te schaffen. Toen dat eenmaal was gebeurd, werd de geschiedenis gebruikt om te bewijzen dat de westerse cultuur superieur was aan de primitieve beschavingen in Afrika en Azië, omdat dáár de slavenhandel en slavernij nog steeds bestonden. Zonder protest.

Vandaag de dag wordt de geschiedenis te hulp geroepen om aan te tonen dat de verre nakomelingen van de slaven in allerlei opzichten gehandicapt zijn en niet in staat om dezelfde maatschappelijke successen te boeken als degenen die dat verleden niet met zich meetersen. Vandaar dat het van belang is te berekenen dat de bijdrage van de westerse slavenhandel en de koloniale slavernij aan de economische groei van het Westen heel groot was. En dat daarom de rijke landen die daarvan hebben geprofiteerd aanzienlijke bedragen dienen te betalen aan de landen en individuen die door deze slavenhandel en slavernij schade zouden hebben geleden. Het is overigens opvallend dat dergelijke berekeningen ten aanzien van de interne Afrikaanse, Arabische,

Aziatische en indiaanse slavenhandel en slavernij tot nu toe achterwege zijn gebleven.

Naast deze carrousel van meningen bestaat er ook een andere geschiedenis van de slavenhandel en slavernij, waarin niet wordt gelet op welk geschiedbeeld op het moment maatschappelijk gezien het meest wenselijk is. Zo zijn er studies die zich bezighouden met de slavenhandel en slavernij buiten de Europese koloniën en de rol van de Afrikaanse, Arabische en Aziatische slavenhandelaren. Weer andere onderzoekers hebben het inkomen in natura van de slaven berekend in de Europese koloniën en de vs. Ze zijn daarbij tot de conclusie gekomen dat dat inkomen niet veel verschilde van dat van de vrije arbeiders in dezelfde tijd elders in de wereld. Weer andere onderzoeken laten zien dat de afschaffing van de westerse slavenhandel en koloniale slavernij het gevolg was van een aantal protestantse revivalbewegingen in Groot-Brittannië en de vs, en maar zeer ten dele op het conto van het slavenverzet kon worden geschreven. Nog weer andere studies laten zien dat aanzienlijke groepen slaven er na hun vrijlating in materieel opzicht juist op achteruitgingen. Al deze conclusies passen niet in het gewenste geschiedbeeld en daarom worden ze in de publieke discussie liever doodgezwegen.

Als we de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij echt willen begrijpen, is het verstandig de hedendaagse morele verontwaardiging hierover te scheiden van de toenmalige feiten. In grote delen van de wereld bestond die afkeur helemaal niet op het moment dat ze plaatsgrepen. Het verleden moeten we nu eenmaal met andere maten meten dan het heden. Dat hoeft overigens niet te verhinderen dat we vasthouden aan een aantal moderne opvattingen. Zo willen we vandaag de dag niets meer van dwangarbeid weten en aarzelen we om bijstandtrekkers om een tegenprestatie te vragen. Maar toen na de bevrijding in 1945 de landmijnen moesten worden opgeruimd, dwong Nederland de krijgsgevangenen Duitse soldaten wel om dat gevaarlijke werk uit te voeren voor ze weer naar huis mochten. Ook is het goed mogelijk om voorstander te zijn van het algemeen kiesrecht en tegelijk te begrijpen waarom de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden niet volgens dat kiesrecht werd samenge-

steld, net als bijna alle andere vertegenwoordigende lichamen in die tijd.

Hoe werd er dan vroeger tegen de slavernij aangekeken? Dat is niet moeilijk na te gaan; in de loop der eeuwen is er voldoende over geschreven. Samengevat komt het erop neer dat de slavernij rond 1500 voor de Europeanen aanvankelijk bij de exotische verschijnselen behoorde die je nu eenmaal in verre landen tegenkwam (en trouwens in Zuid-Europa nooit was verdwenen). Toen daarna bleek dat Aziatische, Afrikaanse en indiaanse slaven van groot belang waren om de Europese koloniën overzee te laten renderen, begonnen de Europeanen er een rechtvaardiging voor te bedenken. Waren de slavenhandel en slavernij geen redmiddel om de Afrikanen en Aziaten van hongersnood en gebrek te bevrijden? Konden ze zo niet ontsnappen aan een wisselende dood in hun eigen continent als krijgsgevangene, of als slachtoffer van de vele raadselachtige massamoorden die deel uitmaakten van de vreemde rituelen daar? Zonder de tucht van de slavernij zouden de Afrikanen en Aziaten maar ‘vadsig te neder liggen’, zo heette het, want in de tropen kon je veel makkelijker dan in Europa in je levensonderhoud voorzien.

In de loop der tijd ging het echter wringen: geen slavernij thuis, maar wél overzee. Dat kon eigenlijk niet langer. Daarbij kwam dat een aantal westerse landen in de loop van de achttiende en negentiende eeuw de industriële revolutie meemaakte en snel moderniseerde, waardoor de Europeanen zich ver verheven gingen voelen boven de inwoners van Afrika en Azië, waar alles altijd maar bij het oude bleef. Waar lag dat aan? Lag de oorzaak niet in het feit dat West-Europa al eeuwen geen slavernij meer kende en daardoor beter in staat was technische verbeteringen en maatschappelijke veranderingen door te voeren? Dat zou betekenen dat die delen van de wereld waar slavernij bestond zich pas verder konden ontwikkelen als de onvrije arbeid er was uitgebannen. En daarom diende de slavenhandel te worden onderdrukt en de slavernij afgeschaft.

Om dat te bereiken waren de voorstanders van zulke maatregelen, de abolitionisten, genoodzaakt het beeld van de slavernij om te draaien: in plaats van een nuttig instituut dat nodig was om geregelde arbeid

te verkrijgen en de slaven een beter leven te geven, werden de slavernij en slavenhandel juist als obstakels voor de persoonlijke ontplooiing en economie gezien. Adam Smith, de grondlegger van de economische wetenschap, ontkende zelfs dat een onderneming met slavenarbeid ooit winstgevend kon zijn. Voor iedere slaaf of slavine diende de eigenaar immers een opzichter te betalen, die moest controleren of de slaaf wel werkte. Dat kostte meer dan dat het opbracht en alleen al daarom dienden slavenhandel en slavernij te worden afgeschaft. Dat hebben de Europese koloniale mogendheden dan ook gedaan, zij het dat de een daar wat actiever in was dan de ander. En passant dwongen de westerse mogendheden de Afrikaanse en Aziatische slavenhandelaren en slaven-eigenaren om ook hun bezit en handel op te geven. Dat lukte niet overal, maar in relatief korte tijd werd de omvang van de slavernij in de wereld krachtig beperkt. Rond 1900 was de grootschalige slavernij grotendeels geschiedenis geworden. Een zeer wijdverbreid en eeuwenoud instituut was uitgeroeid. Eind goed, al goed.

Even leek het erop dat de afschaffing van de slavenhandel en de slavernij een van de *'few golden pages in the history of mankind'* zou worden. Vooral Groot-Brittannië kon zich op de borst slaan, want geen andere mogendheid had zoveel geïnvesteerd in de onderdrukking van de internationale slavenhandel. Maar dat duurde niet lang; gaandeweg werd duidelijk dat de voormalige slavenhoudende gebieden economisch achterbleven en dat gold bij uitstek voor de nakomelingen van de slaven. Het duidelijkst was dat te zien in de vs, waar noch het zuiden, noch de zwarte bevolking ook maar in de buurt van de welvaart leek te komen die zo typerend was voor de rest van het land en voor de andere bevolkingsgroepen. Veel migranten uit Europa en Azië deden het in *'the great melting pot'* al in de eerste generatie beter dan veel zwarten, wier familie al generaties in het land woonachtig was.

Weer werd de geschiedenis te hulp geroepen om deze achterstand te verklaren. In het verleden waren veel historici van mening dat de slavernij alleen maar effectief kon zijn in de exportlandbouw. Daardoor was de economie van het zuiden van de vs eenzijdig ontwikkeld door de nadruk op de katoenteelt. Geld verdienen kon je met de verwerking ervan, maar dat gebeurde elders, vooral in het snel industria-

liserende Groot-Brittannië. De slavernij betekende goedkope arbeid en dat maakte de industrialisatie van het zuiden van de vs minder urgent dan in landen waar de arbeid goed betaald werd. Zo ontstond er een kloof tussen het economisch veel gedifferentieerdere noorden en het eenzijdige, agrarische zuiden. En wat voor de economie gold, was ook van toepassing op de slaven en hun nakomelingen. Eerst door de slavernij en vervolgens door de discriminatie lukte het deze groep niet om zich economisch omhoog te werken. Wie kon er nog aan twijfelen dat het slavernijverleden de wortel van al het kwaad was?

De geschiedenis blijkt echter minder kneedbaar dan gedacht. Na de Tweede Wereldoorlog ontdekten historici dat de zuidelijke economie van de vs wel degelijk een grote bloei had doorgemaakt, met groeicijfers die het noorden bij lange na niet haalde. Niet alleen de levensstandaard van de vrije bevolking was hoger dan in het noorden, dat gold ook voor de slaven die het in materieel opzicht veel beter leken te hebben gehad dan was vermoed. Hun huisvesting en inkomen in natura en geld staken helemaal niet slecht af tegen de woon- en leefomstandigheden van de migranten uit Europa in het noorden van de vs, laat staan tegen de situatie van de arbeiders in Europa en Afrika uit die tijd.

Aanvullend onderzoek maakte duidelijk dat ook de plantage-economie van het Caribische gebied goede resultaten boekte – zij het minder dan in de vs – en dat de daar woonachtige slaven er in materieel opzicht ook beter voorstonden dan de slaven die in Afrika waren achtergebleven. Geen wonder dat de bekende economisch historicus Robert Fogel, die een aantal belangrijke studies over de slavernij in de vs en het Caribische gebied op zijn naam heeft staan en onder meer daarvoor de Nobelprijs heeft ontvangen, bij discussies over het werk van zijn onderzoeksteam eens gevraagd werd: ‘What are you guys trying to do? Sell slavery?’

Die vraag geeft precies de zwakke plek van de slavernijgeschiedenis aan. Al naar gelang de tijd en de publieke discussies dient de historicus positieve of negatieve interpretaties ten beste te geven. Politieke correctheid wordt op prijs gesteld, het tegendeel niet. Zo hoor je niet vaak dat de afschaffing van de slavernij in India de armoede onder de laag-

ste kasten waarschijnlijk heeft vergroot, omdat armlastige ouders hun hongerige kinderen niet langer als slaven konden verkopen om zo hun leven te redden.

Met deze gedachte in het achterhoofd keren we terug naar de geschiedenis van de koloniale slavernij. De politiek correcte lezing benadrukt de Europeanen uitsluitend als grote boosdoeners: die beroofden de Afrikanen van hun vrijheid en transporteerden hen onder onmenselijke omstandigheden naar allerlei bestemmingen om hen daar af te beulen en een ellendige dood te laten sterven. Degenen die gemakshalve de Holocaust, en de slavenhandel en slavernij op één hoop gooien, zou ik niet graag de kost geven.

Oppervlakkig gezien is er meteen al een groot aantal verschillen aan te wijzen tussen de slavenhandel en de Jodenvervolging tijdens het Derde Rijk. Zo had de slavenhandel niet ten doel de slaven zo snel mogelijk te laten sterven. Integendeel, de slavenhandel van de westerse mogendheden was waarschijnlijk het enige soort vervoer waarbij de vervoerders er financieel bij gebaat waren om zo veel mogelijk ingescheepten te laten overleven. Die financiële prikkel was veel minder effectief in de Arabische en Aziatische slavenhandel. Vooral de slavenhandel door de Sahara tussen 1500 en 1900 was berucht om zijn grote sterfte; de slaven moesten soms weken lopen zonder voldoende voedsel en water. Ook in Azië was de sterfte onder de slaven aan boord van de Chinese jonken schrikbarend groot. Tot ver in de negentiende eeuw is over pogingen van Afrikaanse, Arabische en Chinese slavenhandelaren om die sterfte te laten afnemen niets bekend, terwijl de Europeanen dat vanaf het begin juist koortsachtig probeerden, aanvankelijk overigens met weinig succes.

Dat laatste is zeker niet besteed aan degenen die de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij zien als een lange aaneenschakeling van Europese misdaden. Nuances worden niet op prijs gesteld, want dat zou de schuld van de daders, de Europeanen, kunnen verminderen. Zo heb ik eens in een poging om de mensonterende omstandigheden aan boord van een Europees slavenschip te schilderen, gewezen op de zeer beperkte ruimte die de meeste slaven kregen toebedeeld in het ruim. Vaak was het voor hen niet eens mogelijk om op hun rug te

slapen en moesten ze op hun zij liggen. Om duidelijk te maken hoe krap de ruimte per slaaf aan boord was, vergeleek ik het aantal kubieke centimeters per slaaf op een slavenschip met het aantal kubieke centimeters dat een passagier in de *economy class* van een Boeing 747 krijgt toebedeeld. Daarbij vermeldde ik uitdrukkelijk dat de inzittenden van zo'n vliegtuig nooit meer dan twaalf tot dertien uur achter elkaar in het toestel doorbrengen, terwijl de slaven ten minste vier tot zes weken aan boord bleven, zo niet langer.

De commentaren waren vernietigend. Ik zou de vreselijke slavenreis vergeleken hebben met een comfortabele cruise of met een vakantiegreis. Mijn aantekening dat de ruimte die in de achttiende eeuw werd toebedeeld aan Duitse landverhuizers in de Atlantische passagiersvaart niet veel groter was dan die voor de slaven werd in de commentaren genegeerd. Ook dat paste niet in de politiek correcte versie.

Dat laatste geldt ook voor de unieke afwezigheid van slavernij in Europa en de onwil van de Europeanen om elkaar tot slaaf te maken. Waarom kochten de Europeanen eigenlijk slaven in Afrika en stuurden ze geen eigen onderdanen als veldarbeiders naar de plantages in de Nieuwe Wereld? Paupers genoeg. Bovendien bevonden zich onder de bevolking van veel Europese landen meestal wel groepen die de heersende klasse graag zag vertrekken, zoals de Joden, de Ieren en de hugenoten. Waarom werden die groepen niet tot slaaf gemaakt? Het antwoord is niet moeilijk: in West-Europa was slavernij – op een paar uitzonderingen na – niet langer rendabel, want er was een groeiend aanbod van vrije arbeiders. Het verdwijnen van de slavernij mocht dan in West-Europa nauwelijks nadeel opleveren, in de overzeese wereld was dat anders. Alleen slaven kon je dwingen te verhuizen naar gebieden waar hun arbeid het meest zou opbrengen. Vrijwillig vertrokken de Europese emigranten alleen als ze de kans hadden om zelfstandig een beter bestaan op te bouwen dan thuis. Wat schrok de Europeanen af om op de plantages te gaan werken, ondanks de materiële voordelen die ze daar hadden kunnen verkrijgen?

Het lijkt erop dat de Europeanen een grote afkeur hadden van de ploegendiensten die het plantagewerk met zich meebracht, naast het feit dat ze daar nauwkeurig voorgeschreven handelingen dienden te

verrichten en hun werk niet zelf konden indelen. Dat werk probeerden de Europese arbeiders te ontwijken en in de negentiende eeuw duurde het dan ook een hele tijd voordat de nieuwe industrie beschikte over gedisciplineerde werkkrachten. De enige uitzondering op deze regel waren de krijgsgevangenen en criminelen die wel gedwongen konden worden overzee te gaan werken. Maar het aanbod van deze groepen was onregelmatig en te gering, terwijl ze na enige tijd altijd weer vrijkwamen. En als ze al kinderen kregen, dan waren die vrij om te gaan en te staan waar ze wilden. Dat was de reden waarom de Europeanen voor hun overzeese vestigingen Afrikaanse en Aziatische slaven inzetten. Omdat de slavernij in Europa was verdwenen, bleek het onmogelijk daar weer mee te beginnen toen er in de koloniën behoefte aan ontstond.

Daar kwam bij dat het niet moeilijk was om buiten Europa aan slaven te komen. Dat was niet zo voor de Spanjaarden en Portugezen, want die kenden de slavernij ook in hun eigen land. Meestal waren dat Arabieren die krijgsgevangen waren gemaakt gedurende de *reconquista*, de eeuwen durende herovering van het Iberisch Schiereiland op de 'Moren'. Op den duur werden de Arabische slaven vervangen door Afrikaanse, omdat het aantal Arabische krijgsgevangenen na de verovering van het Iberisch Schiereiland door het einde van de oorlog snel afnam. Aanvankelijk kochten de Spanjaarden en Portugezen deze slaven van Arabische handelaren uit Noord-Afrika. Vervolgens slaagden de Portugezen erin om niet alleen langs de Sahara te zeilen, maar ook weer terug en dat stelde hen in staat om zelf slaven in West-Afrika te kopen. De Spanjaarden deden dat niet, omdat ze niet gerechtigd waren om in Afrika handel te drijven. Na ruzie over de wederzijdse invloedssferen had een uitspraak van de paus Afrika aan de Portugezen toegeedeeld en de Nieuwe Wereld grotendeels aan de Spanjaarden. Na 1600 gingen ook West-Europese naties meedoen aan de slavenhandel, zowel in het Atlantische gebied als in Azië. Kritiek op die ontwikkeling was er toen nog nauwelijks.

Daar kwam op den duur verandering in. Dat vandaag de dag slavenhandel en slavernij zelfs als de meest verwerpelijke instituties in de geschiedenis der mensheid gelden, vindt in die verandering mede zijn

wortels. Martin Luther King, de zwarte voorman in de vs, noemde de slavernij ‘de zwarte Holocaust’ in de hoop dat daarmee de nakomelingen van de slaven in de vs zouden kunnen delen in het medelijden dat de overlevenden van de Europese vernietigingskampen na afloop van de Tweede Wereldoorlog ten deel viel. Ook in het Nederlandse debat over de vraag of een groot deel van de bevolking van ons land bewust of onbewust racistisch is, hoor je stemmen om in het onderwijs net zo veel plaats in te ruimen voor de slavenhandel en slavernij als voor de bezetting en de Jodenvervolging. De dramatisch grote sterfte onder de indianen in de Nieuwe Wereld na de komst van Columbus wordt eveneens soms een Holocaust genoemd. In beide gevallen is het wetenschappelijk gezien onjuist, want anders dan bij de echte Holocaust waren de boosdoeners, de Europeanen, helemaal niet uit op de totale vernietiging van Afrikaanse slaven en indianen.

De pogingen om deze ongemakkelijke gebeurtenissen uit ons verleden met elkaar te verbinden hebben een maatschappelijk, geen wetenschappelijk doel. Wetenschappelijk is de vergelijking onzinnig, want het ging om heel verschillende verschijnselen met heel verschillende gevolgen. Het is niet zinvol om naar een rangorde binnen deze menselijke verschrikkingen te zoeken en ze net als aardbevingen te ordenen à la de schaal van Richter; daarvoor verschilden de oorzaken van deze enorme catastrofes onderling te veel. In het geval van de indianen waren het veelal de uit Europa en Afrika afkomstige besmettelijke ziekten die miljoenen in het graf brachten. De Spaanse overheid heeft deze grote sterfte gepland noch gewild. Op den duur ontstond er in Europa zelfs zoiets als medelijden, en zowel de Kerk als het koloniale bestuur heeft de kolonisten in Noord- en Zuid-Amerika gemaakt om de indianen te beschermen.

Het is ironisch dat de Afrikaanse slavenhandel met de Nieuwe Wereld aanvankelijk was bedoeld om het lot van de indianen te verzachten. Het ontstaan van de slavenhandel had kunnen worden verhinderd door de migratie van Europeanen, maar die boden zich – althans vrijwillig – onvoldoende aan. Daardoor gingen de gedachten al gauw uit naar slaven uit Afrika, die in Spanje en Portugal met veel succes op de suikerrietplantages en in stedelijke bedrijfjes waren ingezet. Dat

men daarmee de ene wandaad door een andere verving, leek maar weinigen op te vallen.

Het krachtdadig en tegen hun zin verwijderen van mensen uit hun vertrouwde omgeving en het vernietigen van gezins-, familie- en gemeenschapsbanden lijkt vroeger veel minder gewicht in de schaal te hebben gelegd dan tegenwoordig het geval is. Afrikanen en indianen waren overigens niet de enige slachtoffers van het hardhandige Europese optreden. Binnen hun eigen continent ontwortelden de Spanjaarden en Portugezen maar liefst 300.000 Joden door hen van het Iberisch Schiereiland te verbannen en later zou eenzelfde aantal hugenoten uit Frankrijk worden verdreven. In de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) werd de bevolking van Midden-Europa in sommige gebieden met meer dan de helft gereduceerd en de daaruit voortvloeiende economische malaise dwong grote groepen arme, jonge mannen hun gezin, familie en bekenden te verlaten in een poging om al rondtrekkend als leerling, gezel, soldaat of matroos vaak ver van huis en haard in hun levensonderhoud te voorzien.

Het vroegere Europa was een harde maatschappij en de onmenselijke kanten van de overzeese kolonisatie en slavenhandel staken maar bleek af tegen de achtergrond van de vele andere onmenselijke gebeurtenissen in die tijd. Pas toen het er in Europa wat humaner aan toeging, realiseerden sommigen zich hoe groot het onrecht was dat indianen, Afrikanen en Aziaten was en werd aangedaan.

In de politiek correcte versie van de slavernijgeschiedenis is geen plaats voor twijfel: de Europeanen hebben zonder nadenken Afrikanen en Aziaten misbruikt om rijk te worden. Proberen we ons de normen en waarden van de zestiende en zeventiende eeuw echter eigen te maken alvorens een oordeel te vellen, dan ziet de zaak er anders uit. Zo was het besef afwezig dat alle mensen gelijk zijn en ook gelijk behandeld dienen te worden. Dat verklaart waarom in die eeuwen vrouwen, kinderen, politieke en religieuze tegenstanders, minderheden en gehandicapten maar weinig rechten hadden en des te meer plichten.

Dat neemt niet weg dat het gemak waarmee de Europeanen zich op de slavenhandel hebben gestort en de slavernij hebben geaccepteerd

en gebruikt naar hedendaagse begrippen niet alleen verwerpelijk maar ook vreemd aandoet, juist omdat ze die instituties voor hun eigen soort níét gebruikten. Het verdwijnen van de slavernij in Europa werd juist gezien als een teken van vooruitgang en beschaving. Blijkbaar waren de Europeanen er diep van doordrongen dat je je overzee moest aanpassen aan de gebruiken en gewoonten ter plekke.

Nergens lees je over Europese zeelieden die gewetenswroeging kregen bij het aanmonteren op de slavenschepen. Ook uit de journalen van de kapiteins en stuurlieden, die dag in dag uit het leven aan boord documenteerden, blijkt nergens dat de slavenhandel en slavernij weezin of zelfs maar bevreemding opwekten. Natuurlijk schreven deze officieren weleens over ‘de arme slaven’ als de sterfte erg groot was, of als ze dagenlang in het ruim moesten blijven en niet aan dek konden komen omdat het stormde op zee.

Een Middelburgse kapitein heeft het in zijn journaal zelfs over zijn ‘trouwe slaven’, die hem hielpen een munterij te onderdrukken van dronken bemanningsleden die na aankomst van het schip in Suriname de sleutel van de drankvoorraad hadden bemachtigd en weigerden de kapitein nog te gehoorzamen. Dat nam niet weg dat de kapitein een paar bladzijden verder in zijn journaal wel de hoop uitsprak dat hij deze slaven snel en vooral voor een goede prijs zou kunnen verkopen.

Laat ik toch nog een poging doen om de onverschilligheid te verklaren waarmee de Europeanen in onze ogen overzee omgingen met de slavenhandel en slavernij. Uiteraard op het gevaar af daar weer voor verketterd te worden als een onvermoeibare verdediger van ‘de witte onschuld’. Het is immers opvallend dat de Europeanen als enigen in de wereld er in delen van hun eigen continent langzaam maar zeker in slaagden om de arbeidsmarkt van allerlei dwangbepalingen te bevrijden, terwijl ze in hun koloniën juist een extreem onvrije arbeidsmarkt schiepen. De onvrijheid daarvan was vaak nog groter dan van de slavernij in Azië en Afrika zelf.

In de eerste plaats is het niet erg zinvol om de vrije arbeidsmarkt zoals we die vandaag kennen tegenover de slavernij van de zeventiende en achttiende eeuw te plaatsen. De grootschalige plantageslavernij

was uniek, maar een aantal elementen ervan kwam ook voor in de arbeidsverhoudingen van landen met uitgerekend de meest vrije arbeidsmarkten ter wereld: Groot-Brittannië en Nederland. Ook in deze landen was gedwongen arbeid door gevangenen heel gewoon en de besturen van weeshuizen dwongen een deel van de aan hun toevertrouwde jongens en meisjes dienst te nemen bij een baas zonder dat de betrokkenen enige keuze hadden. Dat verminderde niet alleen de kosten voor het weeshuis, maar ook de druk op de arbeidsmarkt. Een bekende afnemer van weesjongens in ons land was de voc, die ieder jaar vele duizenden matrozen nodig had vanwege de hoge sterfte onder haar personeel, zowel aan boord van de schepen als op de standplaatsen in Azië. Vandaag de dag zouden we dat gedwongen kinderarbeid noemen.

Er waren in Europa nog wel meer vormen van gedwongen arbeid, waardoor de slavernij overzee minder exotisch leek dan we gewoonlijk aannemen. In Engeland en Schotland kon de werkgever de politie inschakelen om een werknemer terug te halen in het geval hij of zij het contract – meestal met de duur van een jaar – niet had uitgediend en voortijdig was weggelopen. In de koopvaardij en het leger waren de contracten vaak van langere duur en de Europese contractarbeiders die in de koloniën gingen werken konden vaak vijf tot zeven jaar niet meer gaan of staan waar ze wilden.

In de Schotse mijnen konden de mijnwerkers zelfs alleen van baas veranderen als ze een bewijs van goed gedrag konden overleggen. Wilde de mijneigenaar dat bewijs niet geven, dan kon de mijnwerker geen kant op. Bij verkoop van de mijn werden de mijnwerkers meeverkocht en net als bij de verkoop van plantages en de daarbij behorende slaven, werd er precies berekend hoeveel werk iedere mijnwerker nog kon leveren gelet op zijn leeftijd en gezondheid. De eerste emancipatiewet in Engeland uit 1775 had dan ook niet ten doel de slaven in de koloniën te bevrijden, maar de mijnwerkers in Schotland. De wet moest later nog een keer worden uitgevaardigd vanwege de onwil van de mijneigenaren.

Weeskinderen in Engeland hadden evenmin als in ons land de keuze waar ze te werk werden gesteld; hele bootladingen werden naar

Noord-Amerika gestuurd. En niet alleen zij werden gedwongen om te gaan werken, dat betrof ook de kinderen voor wie de ouders niet konden zorgen. Die werden op kosten van de gemeente in de leer gedaan bij een baas die daar de laagste vergoeding voor vroeg. Toen de industrialisatie kinderarbeid rendabeler maakte, konden de gemeentelijke armbesturen zelf winst maken door de kinderen weg te halen bij hun armlastige ouders en hen te werk te stellen in fabrieken die daar flinke premies voor betaalden. En wat te denken van de wetten tegen ‘vagebonden’, voor wie in Engeland gemakshalve iedereen werd aangezien die weigerde te werken voor een redelijk loon. In Schotland kon iedere mijnheer een vagebond ontvoeren en gedwongen in zijn mijn aan het werk zetten. In Engeland werden de vagebonden gedwongen te gaan werken voor ieder aannemelijk loon. Ledigheid was immers des duivels oorkussen.

Al deze voorbeelden geven aan dat er vóór 1800 in West-Europa geen levenslange slavernij meer bestond, maar wel dwangarbeid. Dat kan de aanvankelijke kritiekloze acceptatie van de slavernij overzee door de Europeanen niet wegpoetsen, maar juist zij die met de slaven in overzeese gebieden in contact kwamen, zoals zeelieden, soldaten en kolonisten, wisten wat het was om je vrijheid gedwongen in te leveren in ruil voor werk, waar je jaren aan vastzat.

Deze nuances horen niet thuis in de politiek correcte visie op de westerse slavenhandel en slavernij. In die optiek gaat het er meestal om de negatieve kanten van de Europese expansie voor de overzeese wereld en de voordelen voor Europa zo groot mogelijk voor te stellen. Juist omdat we vandaag de dag slavenhandel en slavernij als misdaden tegen de menselijkheid hebben gekwalificeerd, lijkt het voor de hand te liggen dat de Europeanen er vroeger wel veel aan verdiend moeten hebben. Anders hadden ze er toch geen gebruik van gemaakt?

Die redenering zegt echter meer over ons dan over het verleden en alles over onze onwil om te erkennen dat er vroeger heel andere morele drempels bestonden dan nu. Die onwil verklaart waarom we maar moeilijk kunnen accepteren dat de slavenhandel en slavernij voor onze voorouders helemaal niet zo verwerpelijk waren en alleen

al om die reden helemaal geen uitzonderlijke opbrengsten dienden te genereren.

Daar komt nog een tweede foutieve gedachtegang bij, waarin de rijkdom van het Westen in een dialectisch verband wordt gebracht met de tegenwoordige economische achterstand van Afrika en de maatschappelijke achterstand van de verre nazaten van de Afrikaanse slaven in Europa en Noord- en Zuid-Amerika. Hoe groter de omvang van de slavenhandel en de uitbuiting van de slaven, hoe meer Europa daarvan zou hebben geprofiteerd en hoe makkelijker de armoede in zowel Afrika als onder zwarten in de rest van de wereld te verklaren zou zijn.

Deze twee misvattingen vormen de reden waarom er de afgelopen decennia voortdurend pogingen gedaan worden om de slavenhandel, de koloniale slavernij en ‘het Atlantische systeem’ tot de belangrijkste sector van de vroegmoderne Europese economie te maken. Dat is lastig, want alle berekeningen wijzen erop dat de winsten in de slavenhandel uiterst gering waren. Nu gold dat voor vrijwel alle economische activiteiten in de zeventiende en achttiende eeuw, maar de slavenhandel lijkt de kroon te spannen. In de loop van de achttiende eeuw moest de Nederlandse slavenhandel vrijgesteld worden van de gebruikelijke belastingen om überhaupt te blijven bestaan. Maar het kon nog erger: de Franse slavenhandel diende op den duur zelfs gesubsidieerd te worden.

Het belang van de slavenhandel voor de Nederlandse economie werd vooral weerspiegeld in de uitredingskosten van een slavenschip. Daartoe behoorden de uitgaven voor de bouw van en de herstelreparaties aan het schip, waarvan een deel in de vorm van lonen terechtkwam bij de werkende bevolking van de stad waar de werf was gevestigd. Tot die kosten behoorde ook de inkoop van de lading bestemd om op de kust van Afrika te worden geruild tegen slaven. Overigens was slechts een deel van de lading uit Nederland afkomstig; het merendeel van de ruilgoederen voor Afrika kwam uit Azië, Zweden en Duitsland. De uitredingskosten in de slavenhandel verschilden echter niet veel van de uitredingskosten in de langeafstandshandel in het algemeen, terwijl de brutomarge in de slavenhandel hoger was dan gemiddeld.

Waardoor was die marge zo hoog? Niet door de loonkosten en de verzekeringspremies, die voor slavenschepen slechts marginaal afweken van wat in de koopvaardij in die tijd gebruikelijk was. Van de loonkosten vloeide bovendien een deel naar het buitenland weg, waar ongeveer 40 procent van de bemanning vandaan kwam. Dat gebeurde ook met een deel van de verzekeringspremies wanneer de zeeverzekering in Engeland werd afgesloten. Voorts dienden ook de kosten voor de voeding aan boord uit de brutomarge betaald te worden. Dat leverde de plaatselijke leveranciers wat meer omzet op, maar meer ook niet. Van een bijzondere spin-off of van een ‘*multiplier effect*’ van deze kosten op de nationale economie was geen sprake.

Misschien wel de belangrijkste onkostenpost die de brutomarges hoog deden lijken, terwijl ze in werkelijkheid eigenlijk te laag waren, bestond uit de kosten van ongedekte cheques. Daarmee werden de slaven in de West soms betaald. En hetzelfde geldt voor de kosten van de gespreide betaling van de geleverde slaven, die soms jarenlang kon aanslepen. Voor het innen van kooppenningen hadden de rederijen meestal een agent in de kolonie om jaarlijks de ingezamelde termijnbetalingen naar Nederland te zenden. Naast renteverlies veroorzaakten die termijnbetalingen problemen in de cashflow van de slavenhandelrederijen. Ook die nadelige effecten moesten uit de brutomarge worden bestreden.

Daarnaast waren er nog tal van andere risico’s, zoals de sterfte en ziekte onder de slaven en het verlies van schip en lading door schipbreuk of oorlogshandelingen. Al deze risicofactoren verklaren waarom de brutomarges in de slavenhandel hoog waren maar de winsten laag, en waarom de Nederlandse slavenhandel als enige in Europa na 1780 om economische redenen kromp en zelfs bijna ophield te bestaan.

Er is niets aan te doen: de slavenhandel vormde slechts een marginaal onderdeel van de economie van Nederland en alle pogingen om die handel tot een belangrijke bron van welvaart te maken zijn tot nu toe mislukt. Dat betekent echter niet dat die pogingen ophouden. Zo is in 2016 de Heineken Young Scientists Award door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in Nederland, een orga-

nisatie van 's lands knapste koppen, toegekend aan een onderzoeker omdat hij 'helped calculate the profits gained by the Dutch from transporting and trading in African slaves. The outcomes were much higher than previously thought.' Daarbij ging het er blijkbaar niet om hoe belangrijk de winsten van de Nederlandse slavenhandel nu precies waren, maar slechts dat ze *groter* waren dan voorheen werd vermoed.

Normaal gesproken meten we het belang van een bedrijfstak af aan de winsten. De winsten uit de Nederlandse slavenhandel bedroegen gedurende de topjaren van de achttiende eeuw 0,005 procent van het toenmalige nationaal inkomen. Omdat dit lage percentage de Nederlandse slavenhandel bijna tot een noodlijdende activiteit maakte, bedacht de laureaat een volstrekt nieuw criterium. Dat was tot dan toe nog nooit gebruikt bij de berekening van het economisch belang van een bedrijf of een economische sector: het verschil tussen aankoopprijs en verkoopprijs. Zoals we hiervoor hebben gezien, dekten dat verschil echter allerlei kosten die de Nederlandse economie niet ten goede kwamen. Maar zelfs als we daar geen rekening mee houden, komt de bijdrage van dat verschil tussen in- en verkoopprijs van de slaven aan de Nederlandse economie op 0,5 procent.

Het lijkt bij de toekenning van de prijs om de politieke en niet om de wetenschappelijke uitkomst van het onderzoek te gaan. Voor de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen is dat een opmerkelijk standpunt. De formulering van de prijstoekenning doet zelfs vermoeden dat een onderzoeker die aantoonde dat de slavenhandel *minder* invloed op de toenmalige Nederlandse economie heeft gehad dan werd aangenomen nooit een Heineken Young Scientists Award zal krijgen.

Deze prijstoekenning staat niet op zichzelf. In 2015 heeft het boek *Empire of Cotton* van Sven Beckert in de vs de prestigieuze Bancroft Prize ontvangen. Weer lijkt het erop dat de jury meer onder de indruk was van de *sweeping statements* van Beckert en zijn gitzwarte beeld van het kapitalisme dan van de nauwkeurige berekeningen van de bijdrage van de Amerikaanse katoenindustrie aan de industrialisatie van Engeland en de zorgvuldige afweging van de politieke feiten.

De suggestie dat de katoenteelt met slaven een essentiële voorwaar-

de voor de industrialisatie vormde is sterk overdreven. Dat geldt zeker voor de invloed ervan op de buitenlandse politiek van het Groot-Brittannië en de vs. Zo is het volstrekt onjuist om te suggereren dat de katoenbelangen de Britse buitenlandse politiek dicteerde. Toen Texas zich van Mexico afscheidde en in 1840 als onafhankelijk staat door Londen werd erkend, gebeurde dat op voorwaarde dat Texas de slavenhandel zou verbieden. Had Londen het belang van de katoenproductie op het oog gehad, dan was die eis nooit gesteld. Met de aanvoer van slaven zou Texas immers een belangrijke producent van ruwe katoen kunnen zijn geworden en was Groot-Brittannië minder afhankelijk geweest van de katoenexporten uit de rest van de vs.

In werkelijkheid hebben noch katoen, noch slavernij in het aller-eerste begin van de industriële revolutie in Engeland enige rol van betekenis gespeeld. Maar zodra het over slavernij gaat, lijkt een redelijke beoordeling van de feiten niet meer vanzelf te spreken. Door de verschrikkelijke slavernij tot basis te maken van het vuige kapitalisme lijkt de auteur erin geslaagd twee onmenselijke systemen in één boek te ontmaskeren, en de talloze verkeerde veronderstellingen en het gebrek aan bewijs doen er in dit spannende schurkenverhaal blijkbaar niet meer toe.

Wat voor de slavenhandel gold, is ook van toepassing op de slavernij. Het lijkt te bizar voor woorden, maar voor suiker, tabak en koffie en later katoen hebben de Europeanen grote risico's genomen, miljoenen mensen tegen hun zin naar een ander continent gebracht en daarbij zowel onder hun eigen mensen als onder de slaven een extreem grote sterfte getolereerd. Nu zouden we er nachtmerries van krijgen. En dat allemaal met als resultaat dat de Europese consumenten tegen relatief lage kosten tandbederf en longkanker opliepen.

Maar het merendeel van de slachtoffers was zwart en deze mensen werden niet als volwaardig aangemerkt in het racistische maatschappijbeeld dat toen in het Westen normaal was. Dat er met het vervoer en gebruik van onvrije arbeid overzee niet veel voordeel te behalen viel, maakt de zaak in onze ogen alleen maar erger, want zowel suiker, koffie als tabak waren luxeproducten die de Europeanen niet echt nodig hadden.

Toch is het maar de vraag of het leven van een Afrikaanse en Aziatische slaaf toen minder waard was dan dat van een Europeaan. Ook uit Azië haalden de Europeanen alleen maar luxeproducten en ook daar waren de kosten aan mensenlevens bijzonder hoog, in het bijzonder onder de daar aanwezige Europeanen. Zo bestond het personeelsbestand van de voc rond 1770 uit ongeveer 80.000 (!) personen en dat aantal kwam ongeveer overeen met het totale aantal slaven in Nederlands West-Indië in die tijd. De sterfte onder het zeevarende voc-personeel bedroeg tussen de 10 en 15 procent, ongeveer gelijk aan de sterfte onder de slaven aan boord van de slavenschepen en twee- tot driemaal zo hoog als de sterfte onder de slavenbevolking in de West, die rond de 5 procent per jaar bedroeg. Daarbij zij nog aangetekend dat het voc-personeel gemiddeld jonger was dan de slavenbevolking in de West.

Deze gegevens wijzen erop dat het in de vroegmoderne tijd blijkbaar gebruikelijk was dat een relatief kleine groep mensen kon profiteren van allerlei exotische luxeproducten, waarvan de vervaardiging en het vervoer veel mensenlevens eisten, om het even of dat nu Europeanen, Afrikanen, Aziaten, indianen, vrijen of slaven waren. Deze getallen laten ook zien waarom de grote sterfte aan boord van de slavenschepen zowel onder de slaven als onder de bemanning lange tijd wel als een economisch probleem werd gezien, maar niet als een humanitair probleem en een reden om die handel maar af te schaffen. Dat bijna de helft van de Europeanen tijdens hun dienstverband met de voc het leven liet, was nog geen reden om de Compagnie maar op te doeken, noch om het drinken van thee uit geïmporteerde porseleinen kopjes te staken.

Deze conclusie zal veel aanhangers van de politiek correcte ideologie tegen de haren strijken, omdat deze vergelijking laat zien dat de waarde van *alle* mensenlevens in vroeger tijd veel minder hoog gewaardeerd werd dan tegenwoordig en dat de huidskleur daarbij nauwelijks een rol speelde. Het was ondenkbaar dat een generaal zich vroeger zorgen zou maken over de publieke steun voor de door hem geleide veldtochten zodra er soldaten sneuvelden. Of dat de politieke leiders van een land zich veel gelegen lieten liggen aan de steeds weer-

kerende hongersnoden en de daarmee verbonden massale sterfte onder de bevolking. Net als op de plantages in de tropische koloniën was in de meeste steden in Europa tot ver in de negentiende eeuw het aantal sterfgevallen overigens altijd hoger dan het aantal geboorten, en in beide gevallen kon het aantal inwoners alleen door de komst van nieuwe immigranten en slaven op peil worden gehouden. Bovendien was de dood overal ter wereld veel presenter in het leven van alledag dan vandaag, zeker als daarbij wordt bedacht dat de gemiddelde levensverwachting eeuwenlang niet meer dan maximaal veertig tot vijftig jaar bedroeg. Ons valt de grote sterfte op de plantages meteen op, maar de tijdgenoten niet.

Nu we toch politiek incorrect bezig zijn, wil ik de these dat de slavenhandel en slavernij Europa rijk zouden hebben gemaakt omdraaien. Laten we eens aannemen dat de Afrikanen geen slavernij kenden of dat ze hun slaven niet aan de Europeanen wilden verkopen. En dat Europa de Nieuwe Wereld geheel met zijn eigen onderdanen zou hebben bevolkt, met net zo veel migranten als er in werkelijkheid slaven zijn ingevoerd. Dan waren er tussen 1500 en 1800 geen 3 maar 14 miljoen Europeanen permanent naar de Nieuwe Wereld geëmigreerd. Zouden deze 14 miljoen emigranten uit de verschillende Europese landen afkomstig zijn geweest naar gelang de bevolkingsdichtheid, dan had Europa daar weinig van gemerkt. Per slot van rekening heeft Europa tussen 1800 en 1950 maar liefst 60 miljoen onderdanen de wereld in gestuurd, van wie er ongeveer 40 miljoen naar Noord- en Zuid-Amerika zijn gemigreerd. Maar van de Europese regio's die vóór 1800 al emigratie naar de Nieuwe Wereld kenden, liep er één voorop: de Britse Eilanden, die ongeveer de helft van alle trans-Atlantische migranten leverden.

Dat zou in dit hypothetische scenario betekenen dat Engeland, Schotland en Ierland vijf keer zoveel migranten hadden moeten leveren tussen 1600 en 1800 dan ze in werkelijkheid gedaan hebben. In dat geval zouden de lonen daar sterk gestegen zijn en daarmee de druk om een deel van de productie te mechaniseren. De daarmee gepaard gaande groei van de steden was zeker mogelijk geweest, want door het wegtrekken van zo veel emigranten had Engeland de achterblijvers beter

kunnen voeden. Bovendien was de afzet van Europese producten in de Nieuwe Wereld met zo veel koopkrachtige vrije immigranten veel eerder gegroeid en ten tijde van de industriële revolutie lijkt deze markt van essentieel belang te zijn geweest voor de export van in Engeland vervaardigde goederen. Door geen Europeanen maar Afrikanen naar de Nieuwe Wereld te halen, hebben Engeland en daarmee de andere West-Europese landen de industriële revolutie vertraagd en zichzelf schade berokkend.

Er zijn nog meer politiek incorrecte conclusies te trekken uit dit gedachtespel, want voor Afrika gold het omgekeerde. Hoewel er altijd op wordt gewezen dat Afrika arm aan mensen en rijk aan land is, en dat daarom privélandbezit niet nodig was, lijkt het er toch op dat er van tijd tot tijd voedselgebrek was. Al was het maar door de klimatologische omstandigheden zoals perioden met grote droogte. Zonder de interne en externe slavenhandel zouden die hongersnoden veel meer slachtoffers hebben geëist. De voedseltekorten verklaren immers waarom Afrikaanse slaveneigenaren hun slaven van de hand deden, want in zulke perioden kostten de slaven al gauw meer dan ze opbrachten. Door de verkoop en het vertrek van slaven konden de achterblijvers zich beter voeden en zo hebben de verschillende Afrikaanse slavenhandelsstromen (de interne Afrikaanse slavenhandel, de Arabische slavenhandel en de Atlantische slavenhandel) ervoor gezorgd dat Afrikanen in Afrika minder last hadden van voedselgebrek en dat de Afrikanen overzee zich veel beter konden voeden dan in Afrika mogelijk was geweest. Dat was hetzelfde voor Europa en de Europese migranten. Het feit dat de ene groep vrijwillig migreerde en de andere gedwongen, doet niets af aan dit principe. Daarbij zij wel aangetekend dat de slavenhandel op den duur zijn eigen dynamiek schiep en dat de steeds maar stijgende vraag naar slaven ertoe geleid heeft dat er slaven verkocht werden zonder dat de voedselschaarste in Afrika daar direct iets mee te maken had.

Het lijkt onlogisch dat Europa, dat voor zijn koloniën steeds meer slaven nodig leek te hebben, zelf het initiatief nam om aan de handel in slaven een eind te maken en op den duur zelfs de slavernij te verbieden. Toch is dat het geval geweest. Noch in Afrika, noch in Azië is ook

maar enige effectieve actie ondernomen om de slavenhandel bij de bron te stoppen. Sterker nog: tot op heden gaat in Afrika de slavenhandel op kleine schaal in het verborgene nog steeds door.

Dat de afschaffing van de slavenhandel en de vrijverklaring van de slaven tegen het economische belang van de koloniale heersers ingingen, lijkt zo onwaarschijnlijk dat er steeds wordt geprobeerd om de effectiviteit van de afschaffing en de humanitaire beweegredenen in twijfel te trekken. Het kan gewoon niet waar zijn dat de Europeanen de tak waarop ze zaten zelf hebben afgekap.

Een mooi voorbeeld van deze kritiek was te vinden op de opiniepagina van *de Volkskrant*, waar op 14 juni 2014 een bijdrage met de kop 'Slavenhandel kreeg juist doorstart in 1814' te vinden was. De auteurs, Pepijn Brandon en Tamira Combrink (beiden professioneel opgeleide historici), suggereren dat de Engelse en Nederlandse afschaffingswetten tegen de slavenhandel nauwelijks effect hadden en dat er daarna zelfs sprake was van een doorstart van deze handel en een 'second slavery' in de koloniën. Alleen de handel tussen Afrika en de Nieuwe Wereld werd door het verbod getroffen, niet de handel van slaven die zich al in Noord- en Zuid-Amerika bevonden. Brandon wil dan ook een einde make aan 'de mythe dat de afschaffing van de slavernij een triomf was voor de blanke (Nederlandse) beschaving', aldus zijn tekst op de website van www.socialisme.nu.

Er is echter helemaal geen sprake van een mythe. De afschaffingswetten tegen de slavenhandel hadden wel degelijk effect. Die wetten zorgden ervoor dat de totale trans-Atlantische slavenhandel tussen 1800 en 1825 niet verder toenam en na 1825 sterk afnam. De slavenaanvoer naar de Caribische plantagegebieden verminderde zelfs meteen van 1.158.452 slaven gedurende de jaren van 1775-1800 tot 497.616 slaven gedurende de periode 1800-1825. Hoezo doorstart?

Volstrekt wereldvreemd is de veronderstelling dat aan een internationale, winstgevende tak van commercie zoals de slavenhandel met één penningstreek een einde kon worden gemaakt. Met de drugshandel lukt ons dat zelfs vandaag de dag niet, hoewel we nu over heel wat doeltreffender opsporingstechnieken beschikken dan rond 1800. Dat de slavenhandel ondanks de steeds hogere winsten en de steeds grote-

re vraag naar slaven in de plantagegebieden niet toe- maar afnam, was, is en blijft een humanitair wonder. Nadat ook Frankrijk en de vs hun slavenhandelrederijen gingen dwarszitten en de Spanjaarden, Portugezen en Brazilianen door Groot-Brittannië met de dreiging van een handelsboycot in het nauw gedreven waren, kon de legale en illegale slavenhandel helemaal tot staan worden gebracht. Daarbij vormden de Afrikaanse landen een grote handicap, omdat de handelaren daar niets in de weg werd gelegd om slaven te leveren aan eenieder die daarvoor wilde betalen. Dat werkte het ontstaan van internationale maffia-achtige bendes in de hand, die veel geld verdienden aan de illegale slavenhandel en moeilijk te bestrijden waren.

Al even verbazend is de politiek correcte ontsteltenis over het feit dat de handel in slaven die al in de Nieuwe Wereld waren, legaal bleef tot de afschaffing van de slavernij. Die verontwaardiging duidt op een grondig gebrek aan historisch inzicht in de politieke en economische verhoudingen rond 1800. Een dergelijk verbod zou immers het recht op eigendom beperken. Zonder financiële compensatie is dat ook vandaag de dag onmogelijk en daarvoor ontbrak in Engeland in 1807, midden in de oorlog met Frankrijk, het geld.

Daar komt nog een tweede misvatting bij. De twee auteurs van het opiniestuk menen dat de interkoloniale slavenhandel nauwelijks bestudeerd is. Daarom veronderstellen ze gemakshalve maar dat die handel zo omvangrijk was dat de afschaffingswetten eigenlijk irrelevant waren. Behendig vermijden ze het weer om aantallen te noemen, met uitzondering van de twaalfduizend slaven die na 1816 nog naar Suriname zouden zijn gebracht: een getal duidelijk afkomstig uit het grote slavenhandelsprookjesbos. Weer wijzen de cijfers uit dat Brandon en Combrink het bij het verkeerde eind hebben. De handel tussen de koloniën in West-Indië was in vergelijking met de legale en illegale handel vanuit Afrika miniem: voor alle Engelse gebieden (1807-1833) iets meer dan 800 slaven per jaar en voor Curaçao (1819-1847) ongeveer 130 per jaar.

Al deze getallen duiden erop dat de afschaffingswetten de slavenhandel wel degelijk een dramatische klap hebben toegebracht. Er zijn maar weinig maatregelen te bedenken die internationaal zo veel effect hebben gesorteerd. Daarnaast waren ze ook irrelevant; niet in het Atlanti-

sche gebied, maar wel in Afrika. Daar namen de slavenhandel en slavernij juist in omvang toe doordat door de sterk verminderde uitvoer via de Atlantische kust de prijzen op de binnenlandse slavenmarkten daalden, waardoor meer Afrikanen het zich konden veroorloven om slaven te kopen. Daarover zwijgen de auteurs van het opiniestuk in *de Volkskrant* als het graf, want anders zouden ze ‘de blanke beschaving’ maar in een gunstig daglicht stellen.

Ook aan het traditionele beeld van de afschaffing van de slavernij wordt gemorrel, want daarin spelen de blanke voorstanders van de afschaffing in de koloniale moederlanden (de abolitionisten) de hoofdrol. Is die slavenbevrijding wel een ‘witte’ daad? Valt daar niet wat aan te doen? En ja hoor, de laatste jaren zijn er een paar studies verschenen waarin een politiek correcte versie van de afschaffing wordt gepresenteerd en het slavenverzet de belangrijkste oorzaak van de beëindiging van de slavernij wordt genoemd. Dat maakt het beeld meteen veel aantrekkelijker: slaven die zelf de slavernij omverwerpen. Het verzet zou de slavenarbeid onrendabel hebben gemaakt. Kijk maar naar de slavenopstand op Saint-Domingue, het Franse deel van het eiland Hispaniola. Daar bevrijdden de slaven zichzelf en riepen in 1804 de zwarte republiek Haïti uit. Welke slaveneigenaar kon daarna nog rustig slapen? Niet de wetten uit Europa, maar het verzet van de slaven ter plekke zou volgens deze opvatting een einde hebben gemaakt aan de slavernij.

Maar alleen voor Haïti is die constatering juist. De belangrijkste oorzaak van het succes van de slavenopstand in die Franse kolonie was de verdeeldheid onder de slaveneigenaren. Het gelijkheidsideaal van de Franse Revolutie leidde tot een ernstig conflict tussen de blanken en de vrije mulatten op het eiland. Dat dit beginsel niet van toepassing was op de slaven, was in die tijd vanzelfsprekend. Maar veel blanken wilden ook de vrije mulatten op het eiland uitsluiten en dat leidde tot een burgeroorlog. Beide partijen bewapenden hun slaven en toen was het hek van de dam. De uit Europa overgebrachte legers konden de opstand niet onder controle krijgen en een aantal opstandige slaven ontpopten zich als slimme strategen, die de tactiek van de guerrilla tot in de finesses beheersten. Tropische ziekten vergden meer slachtoffers

onder de uit Europa aangevoerde soldaten dan de tegenstand van de slaven en in 1804 was de eerste zwarte republiek in de Nieuwe Wereld een feit. Haïti wilde een lichtend baken en een vrijhaven voor de miljoenen onderdrukte zwarten zijn die als slaaf naar de andere kant van de Atlantische Oceaan waren gebracht. Zo'n baken van hoop is Haïti echter nooit geworden. Het is nog wranger: als je op de verworvenheden van de ex-slaven in de Nieuwe Wereld wilt wijzen, kun je maar beter over Haïti zwijgen. Daar waar de opstanden altijd zijn mislukt, staan de nakomelingen van de slaven er in materieel opzicht veel beter voor.

De geschiedenis van Haïti is een aaneenschakeling van rampen. Er ontstond al snel verdeeldheid onder de zwarte leiders van de jonge republiek en het land viel tijdelijk uiteen in twee delen. De economie stortte in, want zonder buitenlandse investeringen en expertise bleek het onmogelijk om suiker te produceren. Haïti werd een land van kleine keuterboeren die maar net het hoofd boven water konden houden en dat is nog steeds zo. Van alle landen in de Nieuwe Wereld heeft Haïti momenteel het laagste inkomen per hoofd van de bevolking.

Vormde het slavenloze Haïti dan geen constante dreiging voor het slavernijsysteem? Zelfs dat was niet het geval. Na 1804 bleven overal in de wereld de aan- en verkoopprijzen van slaven stijgen en ook Afrika bleef gewoon slaven leveren. Hadden het slavenverzet en de geslaagde opstand in Haïti de vrees voor opstanden vergroot en de winstgevendheid van het systeem ondermijnd, dan waren de prijzen van de slaven heus wel gedaald. Blijkbaar zagen de slavenhandelaren en de slavenbezitters het verzet en de opstanden als een bedrijfsrisico. De kosten daarvan werden meer dan goedge maakt door het feit dat slavenarbeid op de plantages goedkoper was dan vrije arbeid. De slaven-economieën op Cuba en in Brazilië zouden zelfs nog een glanzende toekomst tegemoet gaan en de vrees voor een tweede Haïti heeft de afschaffing van de slavernij elders in de Nieuwe Wereld juist vertraagd. Dat kostenvoordeel en het grote aanbod van slaven uit Afrika zorgden ervoor dat de slavenhandel en slavernij nog vele decennia zouden hebben kunnen voortbestaan als de parlementen in Europa en de vs vol met oude, deftige witte heren daar geen stokje voor gesto-

ken hadden. Dat is weer geen politiek correcte conclusie, maar het is niet anders.

Er zit niets anders op dan te aanvaarden dat de wetgevers in het moederland en niet de slaven zelf de slavernij hebben afgeschaft. Dat geeft de viering van de afschaffing van de slavernij iets tweeslachtigs. Ook onze nationale Bevrijdingsdag, 5 mei, zou immers met meer enthousiasme worden gevierd als Nederland zichzelf van de bezetter had ontdaan. In dat laatste heb ik als kind trouwens vast geloofd, want in de verhalen over de oorlog ging het wel heel vaak over het verzet, terwijl ik Stalingrad en de invasie in Normandië in herinnering heb als militaire operaties waarbij ons land niet direct betrokken was. Pas op school werd mij duidelijk dat de bevrijding van Nederland het resultaat was van gebeurtenissen die zich grotendeels buiten onze grenzen hebben afgespeeld.

En dat geldt *mutatis mutandis* ook voor de afschaffing van de slavernij. De these dat de slaven zichzelf hebben bevrijd mag dan een warm gevoel van binnen geven, ze is met uitzondering van Haïti onjuist. Ook is het een misverstand te denken dat gebieden met veel slaven ‘politiestaten’ waren. Het aantal ordebewaarders (politie, leger) was er juist relatief klein in vergelijking met de meeste landen zonder slavernij. Toch zijn alle slavenopstanden vroeg of laat onderdrukt, met uitzondering van die van Haïti.

Maar helemaal ongelijk heeft de politiek correcte interpretatie van de afschaffing van de slavenhandel en slavernij overigens niet. Het slavenverzet is wel degelijk van belang geweest. Niet de slaven in de Nieuwe Wereld, maar de slaven in Afrika hebben van dat verzet geprofiteerd. Door die opstanden werden de kosten van de slavenhandel en slavernij hoger. Dat resulteerde in hogere prijzen en daarom konden minder slaven worden gekocht. Zo bleven er meer slaven in Afrika dan zonder het slavenverzet het geval geweest zou zijn. Het verzet heeft misschien wel 1 miljoen slaven in Afrika een gedwongen reis naar de Nieuwe Wereld bespaard waardoor er in plaats van ruim 12 miljoen slaven 11 miljoen in de Nieuwe Wereld zijn aangekomen.

Natuurlijk was het nog mooier geweest als er daardoor in Afrika ook minder mensen tot slaaf zouden zijn gemaakt, maar zo inschik-

kelijk is de geschiedenis niet. De hogere prijzen in de Atlantische slavenhandel betekenden meer aanbod en lagere prijzen in de interne Afrikaanse slavenhandel en daardoor konden de Afrikanen het zich veroorloven om zelf meer slaven te kopen. Het wordt zo langzamerhand vervelend om het steeds te herhalen: politiek correct zal de geschiedenis nooit worden.

Dan blijft er de vraag hoe de afschaffing van de slavenhandel en slavernij dan wel tot stand is gekomen als deze mijlpalen niet door de slaven zelf zijn verwezenlijkt. Ze blijken te zijn afgeschaft simpel en alleen op grond van de overtuiging dat slechts vrije mensen in staat zouden zijn om een bestaan op te bouwen zonder honger en ellende en dat alleen vrije arbeid winstgevend kon zijn. Die argumenten werden met zo veel aplomb door de tegenstanders van de slavernij rondgebaaid dat de parlementen in Europa er op den duur voor zwichtten en de slavernij in hun koloniën verboden. Dat de meeste cijfers aantoonde dat slavenarbeid goedkoper was dan vrije arbeid werd genegeerd en tot op de dag van vandaag realiseren slechts weinigen zich dat de argumenten ten gunste van de afschaffing van de slavernij meer gebaseerd waren op veronderstellingen en wensdromen dan op kennis van zaken. Een veel betere reden om tot afschaffing over te gaan was het argument geweest dat gedwongen arbeid principieel onaanvaardbaar is en dat slaven geen volwaardige burgers van de maatschappij kunnen zijn. Die redenen werden door de campagnevoerders tegen slavenhandel en slavernij toen echter nauwelijks genoemd.

De ijverars voor afschaffing, de abolitionisten, zijn in de achttiende eeuw al begonnen om feiten en fictie te vermengen en de publieke opinie op het verkeerde been te zetten. Elk argument was goed zolang het maar paste in hun campagne om een einde te maken aan de slavenhandel en slavernij. De abolitionisten spiegelde het publiek voor dat een verbod op de trans-Atlantische slavenhandel tevens een einde zou maken aan de slavenhandel en de oorlogen in Afrika zelf en dat het zwarte continent dan eindelijk in staat zou zijn om producten in plaats van mensen te exporteren. In werkelijkheid gebeurde er heel iets anders. De afschaffing van de Atlantische slavenhandel leidde juist tot de groei van de slavenhandel en slavernij in Afrika, terwijl de

export van goederen zeer beperkt bleef. Tropisch Afrika produceerde nauwelijks producten waar elders in de wereld vraag naar was en dat is vandaag de dag nog steeds zo.

Het zijn ook de abolitionisten geweest die de grote sterfte aan boord van de slavenschepen met nauwkeurige statistische gegevens aan de kaak stelden, maar daarbij slechts op één boosdoener wezen: de harteloze Europese scheepsbemanning. Dat de sterftcijfers tijdens de reis sterk varieerden naar gelang de plaats waar de slaven in Afrika aan boord waren gegaan, lieten de abolitionisten voor wat het was. Die verschillen duiden er immers op dat de lichamelijke conditie van de slaven *vóór* hun inschepping veel meer invloed had op de overlevingskansen *tijdens* de oversteek dan de behandeling aan boord.

Over de totale omvang van de Atlantische slavenhandel konden de bevlogen actievoerders aan het einde van de achttiende eeuw geen uitspraak doen. Zij dachten aan vele tientallen miljoenen en latere historici hebben die getallen vaak klakkeloos overgenomen. Daardoor heeft het getal van maar liefst 60 miljoen lange tijd de ronde gedaan. Veertig jaar geleden kwam daar verandering in. Door de gegevens over de slavenschepen van alle deelnemende landen op te tellen is sindsdien gebleken dat het totaal aantal slaven dat uit Afrika is vertrokken op 11.062.000 komt; het aantal dat in de Nieuwe Wereld voet aan wal zette op 9.599.000. Een foutmarge van ongeveer 10 procent blijft mogelijk en het is bovendien waarschijnlijk dat het aandeel van de verschillende Europese slavenhandelsnaties onderling nog wat verschuift, omdat een aantal gegevens over de omvangrijke Portugese slavenhandel ontbreekt.

Geheel in de geest van de abolitionisten blijft echter uit niet-wetenschappelijke hoek protest klinken tegen deze 'lage' aantallen. Nog steeds duiken er hogere aantallen op, zoals 40, 60 en zelfs 100 miljoen. Blijkbaar is bij die omvang de slavenhandel pas echt inhumaan. Gelukkig heeft iedereen de vrijheid om maar wat te roepen. Tot strafzaken zoals in Duitsland, tegen degenen die openlijk in twijfel trokken of er in de periode 1933-1945 wel 6 miljoen Joden zijn vermoord, zal het wel niet komen.

In hun ijver voor de goede zaak hebben de abolitionisten vooral de

nadruk gelegd op het onmenselijk lijden van de vrouwelijke slaven, met name van zwangere slavinnen. Dat bleek zeer effectief, want in het Europa van de achttiende eeuw werden in de betere kringen vrouwen als breekbare poppetjes gezien en werd hun beschermde wereld in toenemende mate beperkt tot huis en gezin. Op die trend speelden de abolitionisten in. Met verve schilderden zij de manier waarop de matrozen aan boord hun vuige lusten botvierden. Aan zwangere slavinnen werd medische zorg onthouden, zodat de meeste baby's die aan boord ter wereld kwamen vrijwel meteen stierven. Recent onderzoek heeft deze propaganda in een nieuw licht geplaatst; de overlevingskansen van baby's van Europese landverhuizers op weg naar Noord-Amerika en Australië waren ook uiterst gering.

Het is echter zeer de vraag of deze nieuwe gegevens het abolitionistische beeld van de slavenhandel en slavernij kunnen corrigeren. Zo blijken de berichten over zwangere slavinnen koren op de molen te zijn van degenen die tot op de dag van vandaag de wetenschappelijk berekende omvang van de Atlantische slavenhandel afwijzen. Zou je door al die ongeboren baby's mee te tellen het aantal van 10 tot 12 miljoen getransporteerde slaven niet moeten verdubbelen? Dat is echter klinkklare onzin. Het aantal zwangere vrouwen in Afrika tussen 1500 en 1800 wordt op 45 per duizend geschat, zodat het totaal aantal foetussen aan boord nooit groter dan een half miljoen kan zijn geweest.

En de verkrachtingen aan boord dan? Ook op dat punt laat nieuw onderzoek een ander beeld zien. Bestudering van de scheepsjournalen wijst uit dat de bemanning vaak net zo verzwakt was als de slaven en dat de matrozen bovendien de handen vol hadden aan het bewaken van de gedwongen passagiers en het zeilwaardig houden van het schip. Bovendien is er in de plantagearchieven niets te vinden over een stijging van het aantal mulattenkinderen in de maanden na aankomst in de Nieuwe Wereld.. Maar lang niet iedereen is overtuigd. De vreselijke omstandigheden aan boord hadden de vruchtbaarheid van de slavinnen zeker verlaagd. Dat zou het mogelijk maken dat er wel degelijk vele slavinnen tijdens de reis werden verkracht, maar dat die verkrachtingen niet resulteerden in concepties en geboorten. Een waterdicht antwoord dat allen bevredigt zal er wel niet komen, omdat

harde gegevens ontbreken. Toch kan ik niet nalaten te wijzen op de massale verkrachtingen van Duitse vrouwen door soldaten uit de Sovjet-Unie aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Die hebben wel degelijk tot een geboortegolf van *Russenkinder* geleid, hoewel ook toen vlucht, honger en oorlogshandelingen de vruchtbaarheid negatief zullen hebben beïnvloed.

Overigens rikt ook deze discussie weer sterk naar politieke correctheid. Ze bewijst dat de eenzijdige argumenten van de abolitionisten nog steeds op veel sympathie kunnen rekenen. Alleen het doel is veranderd. Het gaat het er nu niet meer om de slavenhandel af te schaffen, maar om de historische schuld van de Europeanen zo groot mogelijk te maken. Daarom wordt aan Afrikaanse vrouwen een schier bovenmenselijke flexibiliteit toegedacht, want zij dienden vóór hun gevangenneming en tijdens de mars naar de kust het liefst zo veel mogelijk zwanger te zijn: om het totaal aantal slaven aan boord van de Europese schepen zo hoog mogelijk te laten uitvallen. Eenmaal aan boord diende die vruchtbaarheid wel plotsklaps weer te verdwijnen, teneinde de Europeanen zo veel mogelijk verkrachtingen te kunnen toedichten. Zonder de noodzaak daarvoor een bewijs te leveren.

Deze manier van argumenteren heeft een lange traditie. Al in de achttiende en negentiende eeuw was het waarheidsgehalte van de argumenten die voor- en tegenstanders van de slavenhandel en slavernij in de strijd wierpen vaak ver te zoeken. Dankzij die knappe mengeling van feiten en fictie werden de slavenhandel en slavernij buiten de wet gesteld en daarmee werd het politiek correcte slavernijbeeld van de abolitionisten bijna onaantastbaar.

Maar de wetenschap laat zich nooit lang op een zijspoor rangeren. Na een aantal aarzelende aanzetten in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw kwam het onderzoek naar de slavenhandel en slavernij in de vs in een stroomversnelling. In die jaren werd duidelijk dat de emancipatie van de zwarte Amerikanen stagneerde en dat paste niet in de *American dream*. Om dat te veranderen, moesten de oorzaken van de stagnatie gelokaliseerd worden. Wellicht waren die ontstaan tijdens de slavernij. Tot veler verbazing wezen de nieuwe onderzoeksresultaten echter in een heel andere richting. Ze lieten onder meer

zien dat de meeste doden in de Atlantische slavenhandel waarschijnlijk te betreuren waren in Afrika, tijdens de reis naar de kust en dus nog vóór de inschepping.

De familiebanden van de slaven waren evenmin door de Europese, maar door de Afrikaanse slavenhandelaren verbroken. Bovendien bleek dat de slavernij een zeer winstgevend arbeidssysteem was, waardoor de materiële levensomstandigheden van de slaven vaak beter waren dan van het proletariaat in het noorden van de vs en in Europa. De afschaffing van de slavernij deed het inkomen van veel ex-slaven juist dalen. Dat deze gegevens niet stroken met de argumenten van de abolitionisten, is geen reden om de afschaffing van de slavernij anders te beoordelen. De nieuwe gegevens lijken te suggereren dat de periode na de vele verhuizingen onder de ex-slaven in de periode direct na de afschaffing van de slavernij veel meer nadelige invloed heeft gehad op het zwarte gezins- en familieleven dan de slavernij zelf.

Het politiek correcte slavernijbeeld is echter nog lang niet verslagen. Een deel van de zwarte gemeenschap in de vs en Europa blijft behoefte houden aan '*horror stories*' om haar ondergeschikte positie in de samenleving te verklaren. Los daarvan bestaat er een wetenschappelijk circuit dat erin slaagt om steeds meer gegevens over slavenhandel en slavernij bijeen te brengen en te analyseren. Uniek is zo'n tweedeling niet; ondanks de geweldige vooruitgang van medische kennis en behandeltechnieken groeit de omvang van de 'alternatieve' geneeswijzen bijna even hard. Maar er is een belangrijk verschil: er bestaat geen wet tegen slavernijhistorische kwakzalverij die beunhazen schrik aanjaagt. Het kruidenvrouwtje van Stavoren, de bottenkraker uit Blokzijl en de gebedsgenezer uit Geleen passen echter wel op om hun behandelingen geneeskunde te noemen.

Het ultieme wapen in de strijd om het politiek correcte beeld van slavenhandel en slavernij is ras. Dit klinkt vreemd en ouderwets, maar dat verhindert op geen enkele manier de talloze aanhangers van de visie dat alleen zwarte mensen de geschiedenis kunnen schrijven van Afrika, de slavenhandel en de slavernij. Er zijn maar weinig historische thema's te bedenken waar de afkomst van de historicus zo'n grote rol

speelt als bij deze onderwerpen. Als geen ander zouden de nakomelingen van de slaven zich kunnen inleven in het vroegere slavenbestaan. Alleen zij hebben immers kunnen kennismaken van de verhalen over vroeger, die van generatie op generatie werden doorverteld. Je zou de beschrijving van het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog toch ook niet in handen willen geven van een nakomeling van een nazibeul, wier vader vroeger misschien wel in ons land heeft huisgehouden?

Toch behoort die nadruk op afkomst en huidskleur in de wetenschap geen plaats te krijgen. De bekwaamheid van de onderzoeker is voor een goed geschiedverhaal onontbeerlijk en niet zijn of haar huidskleur, noch zijn of haar geografische en etnische afkomst of geslacht. Dat betekent dat een Chinese historicus over de Renaissance in Italië kan schrijven en dat een Italiaan over de Chinese culturele revolutie moet kunnen publiceren. Wie zou trouwens de Nederlandse Gouden Eeuw willen bestuderen zonder kennis te nemen van de uitstekende publicaties uit het buitenland? De meeste historici wonen nu eenmaal in het rijke Westen en zij beheersen de historische productie, zowel kwantitatief als kwalitatief. Daarom wordt er in Europa en de vs veel meer over de slavenhandel en slavernij gepubliceerd dan in Azië, Afrika, het Caribische gebied en Brazilië. Het wetenschappelijk onderzoek was en is altijd ongelijk over de landen van de wereld verdeeld, zowel binnen als buiten het Westen. Zo dragen de Grieken en Italianen op dit ogenblik – in absolute aantallen publicaties gemeten – minder bij aan onze kennis van het klassieke Griekenland en Rome dan geleerden uit de vs. In dat laatstgenoemde land is niet alleen het aantal professionele historici en classici groter, maar ook het inkomen per hoofd van de bevolking hoger dan in de meeste andere landen. Dat de voormalige slavenhoudende landen hun schaarse middelen liever inzetten om de kindersterfte terug te dringen of om het lager onderwijs te verbeteren dan om historische publicaties te stimuleren, is niet meer dan billijk.

Die situatie bevalt niet iedereen en in veel landen hameren sommige leden van de zwarte gemeenschap daar op het feit dat de huidskleur van de onderzoeker bepaalt hoe hij of zij over het slavernijverleden schrijft.

Bij hen lijken ‘zwarte’ onderzoeksresultaten veel directer aan gevoelens van herkenning en trots te appelleren dan ‘witte’ verdiensten. Dat lijkt mij een dramatisch probleem en niet alleen voor de beoefening van de geschiedenis. Zouden zwarte natuurkundigen en medici eveneens bij voorkeur ‘zwarte’ theorieën en behandelingsmethoden moeten toepassen? Dat het verwerpen van wetenschappelijke inzichten op grond van ras of afkomst zeer negatieve gevolgen kan hebben, is in het verleden meermaals aangetoond. Duitsland is na 1933 afgezakt tot een intellectuele mogendheid van de tweede rang door het uitbannen van ‘niet-arische’ wetenschappers. Dat heeft ons met harde hand duidelijk gemaakt dat we wetenschappelijke resultaten dienen te accepteren ongeacht de achtergrond van de geestelijke vader. Die mag wit of zwart zijn, oud of jong, klein of groot, man of vrouw, katholiek, zigeuner, homoseksueel, Jood of agnost: het geeft niet, alleen het wetenschappelijke resultaat telt.

Een mooi voorbeeld vormt het hiervoor genoemde onderzoek naar de slavernij. Er is geen historisch onderwerp te bedenken waarbij in een dergelijk korte tijd zo veel nieuwe gegevens zijn verzameld en zo veel innovatieve interpretaties zijn bedacht. En dat alles dankzij de nauwe samenwerking tussen historici, antropologen, economen, sociologen en psychologen van binnen en buiten de vs, van welke huidskleur dan ook. Deze explosie van publicaties heb ik min of meer gevolgd en ik heb mij er daarbij nooit rekenschap van gegeven welke huidskleur bij welke auteur hoorde. Waar had ik de desbetreffende informatie vandaan moeten halen? Pas nadat de eerste druk van sommige boeken was uitverkocht, bleek het zo nu en dan mogelijk vast te stellen hoe de auteurs eruitzagen, omdat de tweede druk van hun werk vaak in pocketvorm verscheen met een foto van de schrijver op de achterflap. Raciale onbevangenheid lijkt mij een basisvoorwaarde bij de beoefening van welke tak van wetenschap dan ook. Daarom wens ik alle lezers en schrijvers van publicaties over slavenhandel en slavernij in dit opzicht zo veel mogelijk kleurenblindheid toe.

Dat de omvang van het zwarte deel van de wereldbevolking niet in verhouding staat tot het aantal zwarte slavernijhistorici is weten-

schappelijk gezien dan ook niet van belang. Het universitaire docentencorps heeft nooit ofte nimmer een afspiegeling van de maatschappij gevormd. Dat het aantal zwarte historici zo beperkt is, lijkt het gevolg te zijn van het relatief kleine aantal zwarte studenten. De universiteiten moeten echter niet verplicht worden om zwarte onderzoekers aan te stellen, maar zwarte jongens en meisjes moeten worden opgeroepen om meer wetenschappelijk onderwijs te volgen.

‘Wat mij betreft mag het slavernijverleden een net zo prominente rol krijgen als de Tweede Wereldoorlog. Dat de tweede en derde generatie oorlogsslachtoffers ook getraumatiseerd kunnen zijn, is geaccepteerd, maar over de invloed van het koloniale verleden op de nazaten van de tot slaaf gemaakten heeft bijna niemand het. Terwijl die kinderen ook in de klas zitten,’ aldus Alex van Stipriaan, hoogleraar Caribische geschiedenis aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam in *de Volkskrant* van 10 mei 2016. Hij wordt in hetzelfde artikel bijgevalen door Zihni Özdil, promovendus aan dezelfde universiteit, die van mening is dat Nederland grote moeite heeft met de donkere kanten van zijn geschiedenis. Volgens hem worden in het Nederlandse geschiedenisonderwijs ‘eigenlijk [...] alle voormalig onderdrukte groepen zoals Limburgse mijnwerkers, vrouwen en katholieken stelselmatig onderbelicht’. Dat lijkt me geen uitputtende opsomming, want de leerlingen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond hebben ook recht op hun trauma’s, zoals de onderdrukking van de Berbers, Koerden en Armeniërs. En dan heb ik het nog niet over de groepen die pas onlangs Nederland zijn binnengekomen, gevlucht voor het geweld in Syrië, Somalië en Eritrea. Die zullen op den duur ook kinderen naar school sturen die last kunnen hebben van de zwarte bladzijden uit de geschiedenis van de landen waar zijzelf of hun ouders vandaan komen.

Als Van Stipriaan en Özdil hun zin krijgen, is de geschiedenisleraar elke les bezig met het uitleggen van historisch onrecht, zij het steeds wisselend onrecht. Voor iets anders is dan geen tijd, want het vak geschiedenis neemt in het lesrooster meestal maar een bescheiden plaats in. Als het daar überhaupt al deel van uitmaakt. Kies je voor de zwarte

bladzijden, dan is er voor de bladzijden met een andere kleur geen tijd. Het is het een of het ander. Dat hebben de samenstellers van de *Canon van Nederland* goed beseft. Die canon bevat vijftig onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis van de vroegste tijden tot heden, waarin goed en kwaad, mooi en lelijk door elkaar aan de orde komen. Dus naast de slavernij, Max Havelaar, de kinderarbeid en de dekolonisatie van Nederlands-Indië ook Erasmus en de verzorgingsstaat.

Natuurlijk is het mogelijk om kritiek te hebben op de keuze van onderwerpen binnen de canon. Over het doel ervan kan echter geen misverstand bestaan: duidelijk maken hoe de politiek, cultuur, sociale opbouw en de economie van het huidige Nederland tot stand zijn gekomen. De canon heeft bovendien een groot voordeel, want hij voorkomt dat op Nederlandse scholen het geschiedenisonderwijs elk jaar wordt veranderd aan de hand van de steeds wisselende etnische en geografische samenstelling van de scholierenpopulatie. Oud-president Sarkozy, afkomstig uit een immigrantenfamilie, zei het onomwonden: ‘Als je in Frankrijk naar school gaat, zijn je voorouders de Galliërs. Punt uit.’ Toen mijn zoon van groep zes op de basisschool in Nederland naar de vierde klas van een Texaanse basisschool verhuisde, leerde hij de geschiedenis van Texas. In echte immigratielanden hebben al die nieuwkomers namelijk snel een gemeenschappelijk verleden nodig.

Dat neemt niet weg dat het ene onderwerp meer aandacht kan krijgen dan het andere. Zou uitvoerige aandacht voor de slavenhandel en slavernij in het geschiedenisonderwijs het huidige Nederland begrijpelijker maken? Economisch-historisch gezien is daar geen reden toe. Voor wie wil weten waar Nederland traditioneel zijn geld mee heeft verdiend, dient het geschiedenisonderwijs aandacht te besteden aan de landbouw, veeteelt en visserij; en voor wat de handel betreft zou aandacht moeten gaan naar de graanhandel over de Oostzee, de wijnhandel met Frankrijk, de houthandel, evenals naar de investeringen in buitenlands schuld papier. De bijdrage van de slavenhandel aan de Nederlandse economie was marginaal en dat gold ook voor de producten die met slavenarbeid tot stand waren gekomen. In sociaal opzicht heeft de slavernij niets aan Nederland veranderd om de simpele

reden dat slavernij in ons land na 1500 niet meer bestond. Ook in cultureel opzicht lijkt de invloed van de slavenhandel, de slavernij en het kolonialisme überhaupt zeer gering. Tijdens de hoogtijdagen van de Nederlandse aanwezigheid in Azië en de West bedroeg het aandeel van hen die jaarlijks terugkeerden naar Nederland en de koloniën, slavenhandel en slavernij uit eigen waarneming kenden slechts 1 procent van de toenmalige Nederlandse bevolking.

Reken maar mee. Rond het midden van de achttiende eeuw bereikte de Nederlandse slavenhandel zijn hoogtepunt en toen telden de Nederlandse koloniën in Azië, Afrika en het Caribische gebied de meeste slaven. Nederland herbergde in die tijd ongeveer 2 miljoen inwoners. Het aantal personen in de vestigingen van de VOC in Azië en aan de Kaap bedroeg in de achttiende eeuw maximaal 21.000, terwijl er in de Caribische plantagekoloniën op de Nederlandse Antillen ongeveer 6000-7000 vrije personen woonden. Hoeveel van hen na hun verblijf overzee naar Nederland zijn teruggekeerd, is moeilijk te zeggen. Bij deze 30.000 personen dienen de opvarenden te worden geteld van de schepen van de VOC, de WIC en de particuliere Atlantische rederijen. Met gemiddeld 10.000 man per jaar is dat hoog geschat. Het totaal komt dan op 40.000 personen. Dit aantal moet echter met de helft worden verminderd, omdat ongeveer 40% van deze scheepsbemanningen en van het personeel op de overzeese vestigingen uit het buitenland afkomstig was en ongeveer 10% per jaar door ziekte om het leven kwam. In totaal keerden dus niet meer dan 20.000 zeelieden en expats uit Azië en het Atlantische gebied per jaar naar Nederland terug.

We zouden dat percentage kunnen verhogen door ook de handelaren, scheepsmakelaars, notarissen, verzekeraars, sjouwers, bakkers en slaggers, die af en toe betrokken waren bij het vertrek of aankomst van schepen uit Oost en West alsmede de consumenten van koffie, suiker en tabak mee te rekenen. Maar net als vandaag de dag is het onwaarschijnlijk dat zij zich een voorstelling van de arbeidsverhoudingen konden maken waaronder deze genotmiddelen overzee werden geproduceerd. Overigens wordt de rekensom nog anders als we niet alleen degenen die afstammen van de handelaren en zeelui met kennis

van de slavenhandel en slavernij bij elkaar optellen, maar ook de nieuwe Nederlanders die afstammen van slavenhouders en slavenhandelaars in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Maar over het slavernijverleden van Turkije, Marokko, Iran en Syrië hoor je – buiten vakkringen – bijna nooit iemand.

Het aantal Joodse Nederlanders dat omgekomen is in de vernietigingskampen wordt op ruim honderdduizend geschat, dus ook ongeveer 1 procent van de toenmalige bevolking van Nederland. Maar de Jodenvervolging moet bij veel meer mensen in het bezette Nederland sporen nagelaten hebben dan de slavenhandel en slavernij overzee: in principe werd de totale bevolking van ons land, toen ongeveer 9 miljoen mensen, daarmee geconfronteerd. Hoewel er op deze getallen nog wel wat aan te merken valt, lijkt het op grond hiervan moeilijk vol te houden dat de slavernij ‘in de vezels’ van de Nederlandse bevolking zat, zoals de nieuwe directeur van het Rijksmuseum bij zijn aantreden beweerde. Hetzelfde geldt voor de bewering dat de slavenhandel en slavernij op het Nederlandse publiek een even grote indruk hebben gemaakt als de Jodenvervolging later.

Het is dan ook niet moeilijk om een aantal onderwerpen te noemen die van veel meer gewicht waren voor de historische *Werdegang* van het huidige Nederland dan de slavenhandel en slavernij overzee: de vorming van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, de rol van de elite, de godsdienstige verdeeldheid en de verzuiling, de moeilijke en trage omschakeling naar een geïndustrialiseerde maatschappij, de kinderarbeid, de armoede, de opkomst van de arbeidersbeweging en de vakbonden, de lange weg naar het algemeen kiesrecht, et cetera. De roep op meer aandacht voor de geschiedenis van slavenhandel en slavernij heeft dan ook geen wetenschappelijke maar een politieke en maatschappelijke oorzaak.

De slavenhandel en slavernij zijn overigens wel van grote invloed geweest op de geschiedenis van Afrika, grote delen van Azië, de VS en het Caribische gebied, maar niet op het verleden van Nederland, zelfs niet indirect. Voor de economie, sociale structuur en cultuur van het Europese Nederland waren het onbelangrijke verschijnselen. Zelfs degenen die in het verleden graag een lange keten van uitbuiting en

ellende zien zullen in de geschiedenis van Nederland voldoende van hun gading moeten vinden. Daar heb je de slavenhandel en slavernij niet voor nodig.

Migratie

Op papier lijkt alles in orde. Als iedereen naar het land trok waar hij of zij volgens de wet van vraag en aanbod het hoogste inkomen zou kunnen verdienen, dan nam de omvang van de wereldeconomie explosief toe en zouden honger en overbevolking sterk afnemen. Waarom gebeurt dat dan niet? Het antwoord is simpel: de moderne verzorgingsstaat heeft het verdienkompas kapotgemaakt. Migratie mag dan een verschijnsel van alle tijden zijn, het unieke aan de huidige migratiestromen is de trek van de arme derde wereld naar het rijke Westen zonder deugdelijke economische basis. Daar weten we niet goed raad mee en daarom gaan we in arren moede maar te rade bij het verleden. En in dat verleden lijken de meeste migraties inderdaad goed uit te pakken.

Migratie heeft er immers voor gezorgd dat de wereldbevolking beter verdeeld werd over de beschikbare hulpbronnen. Kijk maar naar de omvangrijke migratie van Europese landverhuizers naar Noord- en Zuid-Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika, die na 1500 begon en na 1850 in een stroomversnelling raakte. In totaal verlieten ongeveer 60 miljoen Europeanen hun continent om elders een beter bestaan op te bouwen. Dat lukte de meesten ook, terwijl de achterblijvers er eveneens op vooruitgingen: er waren minder monden te vullen. Zo voorkwam emigratie het doemscenario waarin in Europa steeds meer mensen dezelfde economische koek hadden moeten delen.

Een van de redenen waarom Engeland als eerste land kon industrialiseren en daarmee een geweldige stap voorwaarts maakte, was niet alleen de migratie van het platteland naar de steden, maar ook de emi-

gratie naar de koloniën overzee. Dat betekende een verbetering van de verhouding tussen het aantal mensen, de hoeveelheid kapitaal en de omvang van de beschikbare vruchtbare grond. Later volgden Duitsland, Scandinavië en daarna Italië, de Balkan en Oost-Europa. Frankrijk stuurde veel minder emigranten overzee, want de bevolkingsgroei was daar al in de negentiende eeuw geringer dan in de omringende landen. Ook Russische migranten vertrokken niet per schip; zij gingen over land naar het oosten, waar het tsarenrijk steeds meer nieuwe gebieden ontsloot.

Na de Eerste Wereldoorlog werd de emigratie naar Noord-Amerika aan allerlei beperkingen onderworpen. Maatregelen die al aan het einde van de negentiende eeuw waren ingevoerd voor immigranten uit Azië. De inkomenskloof tussen Noord-Amerika en Azië bleef bestaan, maar tussen Europa en de VS was dat verschil inmiddels veel minder groot geworden. De crisis van 1929 stimuleerde de getroffen landen om hun arbeidsmarkt af te sluiten voor immigranten. Niemand wilde het aantal steuntrekkers nog groter maken. Wat bleef was de noodzaak om te migreren vanwege politieke vervolging. Waren de gediscrimineerde Joden uit Oost-Europa aan het einde van de negentiende eeuw nog opgegaan in de stroom economische migranten, dat bleek in de jaren dertig van de vorige eeuw niet meer mogelijk en dat gold ook voor de andere vervolgd, zoals socialisten en communisten uit het fascistische deel van Europa.

Door de ontreding na de Tweede Wereldoorlog kwam de Europese emigratie weer op gang, maar deze flauwde weer af toen in de jaren zestig het wirtschaftswunder bijna overal in West-Europa veel meer arbeidsplaatsen schiep. Al vlug verdienden de meeste werknemers thuis zoveel dat de nadelen van migratie groter werden dan de voordelen, hoewel er toch aanzienlijke verschillen in beloning bleven bestaan. Dat betekende dat voortaan werknemers van buiten Europa de gaten op de arbeidsmarkt moesten opvullen. In plaats van een emigratiecontinent werd Europa zo een immigratiecontinent. Dat was wennen, maar aanvankelijk waren de economische resultaten weer gunstig.

De meeste immigranten van buiten Europa kwamen aanvankelijk

uit Noord-Afrika en Turkije; de immigratie uit andere delen van Afrika was te verwaarlozen. Wie kon dat betalen? Aziaten migreerden binnen hun eigen continent en in de negentiende eeuw ook als contractarbeiders naar het Caribische gebied, Zuid-Amerika, Afrika en de Westkust van de vs, maar niet naar Europa. Pas tijdens de Eerste Wereldoorlog zetten de Engelsen en Fransen Aziatische contractarbeiders achter de frontlinies in. Daarbij ging het steeds om kleine aantallen, zeker in vergelijking met de aantallen landverhuizers uit Europa. Intercontinentaal waren de Afrikanen nog minder mobiel dan de Aziaten. Het is waar dat de gedwongen migratie, de slavenhandel, zowel over de Atlantische Oceaan als naar het Midden-Oosten tot ver in de negentiende eeuw doorging. De aantallen werden echter steeds kleiner en vielen weer in het niet bij de omvang van de emigratie uit Europa.

Weer vormt de Eerste Wereldoorlog een uitzondering, want toen werden er soldaten uit de Afrikaanse koloniën ingezet aan de Europese fronten en dat herhaalde zich tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de tussenliggende jaren vestigden zich bovendien een klein aantal Aziatische en Afrikaanse zeelieden in Europa, omdat de rederijen waarbij ze hadden aangemonsterd failliet gingen en veel schepen werden opgelegd. Zelfs de Duitsers maakten gedurende de Tweede Wereldoorlog gebruik van een klein aantal soldaten uit Brits-Indië, die naar Duitsland waren gekomen om tegen hun koloniale overheerser te vechten. De meesten van deze Afrikaanse en Aziatische soldaten keerden na afloop van de wereldoorlogen weer terug naar huis.

De migratie uit de koloniën bleef na de Tweede Wereldoorlog doorgaan. Ongeveer 7 miljoen koloniale onderdanen – deels afkomstig uit Europa – kozen ervoor om naar Europa te gaan of terug te gaan, en om niet in een onafhankelijk geworden Aziatisch of Afrikaans land te blijven wonen, ook al waren de meesten daar geboren en getogen. Dat betrof vooral Noord-Afrika, waar in het verleden bijna anderhalf miljoen immigranten uit Europa naartoe waren getrokken. Hun kinderen en kleinkinderen vertrokken echter liever naar Europa, omdat ze vreesden dat na de onafhankelijkheid hun belangen onvoldoende beschermd zouden worden. In Marokko, Algerije en Tunesië

zou de Arabische meerderheid het voor het zeggen krijgen; daar hadden de meeste uit Europa afkomstige groepen zich nu juist altijd met hand en tand tegen verzet.

Overigens waren het lang niet allemaal ex-Europeanen die het oude moederland weer opzochten, maar ook Aziaten en Afrikanen die met de kolonisator hadden samengewerkt. Een speciaal geval vormden de soldaten die aan de kant van de koloniale overheersers hadden meegevochten tegen de onafhankelijkheidsstrijders, de Harki in Algerije en de Molukkers in Nederlands-Indië.

De integratie van de eerste golf migranten van voornamelijk Europese origine uit Afrika en Azië bleek een groot succes. De Europese samenlevingen pasten hun als een handschoen, want ze kenden hun nieuwe vaderland al goed, hoewel een groot aantal van hen er nooit eerder was geweest. De meesten spraken de taal uitstekend en waren gemiddeld beter opgeleid dan de doorsneebevolking van het ontvangende land. Bovendien arriveerden ze op het juiste ogenblik, want na de Tweede Wereldoorlog was er een grote behoefte aan geschoolde krachten om de steeds maar uitbreidende taken van het lokale, provinciale en nationale bestuur uit te voeren en de steeds omvangrijkere verzorgingsstaat te bemensen. Ook het bedrijfsleven kon in de naoorlogse jaren goed opgeleide immigranten uit de koloniën uitstekend gebruiken, en het snelgroeiende onderwijs had zijn taken niet kunnen vervullen zonder de leraren van overzee. Die konden vaak meteen aan de slag, omdat het onderwijs in de koloniën gebaseerd was op het onderwijssysteem in het moederland.

Om al deze redenen werd tot 1970 de intercontinentale migratie naar Europa als een gunstig verschijnsel gezien. De meeste immigranten uit de voormalige koloniën vonden meteen werk, waren vaak actiever en vernieuwender dan de bevolking van het gastland en integreerden zonder moeite. Mochten er al culturele verschillen zijn, dan traden die nauwelijks aan het licht. Ook migranten uit andere Europese landen werden meestal positief beoordeeld, want ze kwamen om te werken en hun geringe opleiding en beperkte talenkennis waren toen voor een aantal eenvoudige beroepen nog geen bezwaar. Zelfs de mas-

sale verdrijving van Duitsers uit Oost-Europa pakte goed uit. De sociale uitkeringen waren vlak na de Tweede Wereldoorlog bovendien overal zeer bescheiden, zodat het weinig zin had om alleen om die reden naar een ander land te verhuizen. De nadelen van de immigratie leken overbrugbaar en het gebrek aan woonruimte werd toen nog niet geassocieerd met migratie, maar met de verwoestingen van de oorlog.

Zelfs Oost- en West-Duitsland slaagden erin hun immigranten op den duur te huisvesten en aan werk te helpen, hoewel het om maar liefst 16 miljoen mensen ging die huis en haard hadden verlaten. Het gebied waar ze woonden stond niet langer onder Duits bestuur, of ze werden, in de meeste landen in Centraal- en Oost-Europa, als Duitstalige minderheden eenvoudigweg uitgedreven. Weer was het opvallend hoe de snelgroeiende economie het mogelijk maakte om deze reusachtige immigratiegolf zonder al te veel problemen op te vangen. Natuurlijk kwamen er protesten tegen de vergoedingen die de West-Duitse regering aan *Heimatvertriebenen* uitkeerde als schadeloosstelling voor het bezit dat ze hadden moeten achterlaten. In de DDR kregen de *Umsiedler* (let op het eufemisme!) geen tegemoetkoming op basis van hun verloren bezit, maar ze profiteerden van de gedwongen herverdeling van het grondbezit ('*Junkerland in Bauernhand*'). Al deze maatregelen deden de economie groeien als nooit tevoren en dat gold ook voor Zuid-Frankrijk, waar veel emigranten uit Noord-Afrika zich vestigden, die daar de leegloop van het platteland wisten te keren en de landbouw een nieuwe impuls gaven. Kortom: niet alleen de economische migranten deden het goed, maar ook zij die helemaal niet hadden willen emigreren. Het idee dat migreren alleen maar voordelen en geen nadelen had, kon niet meer stuk.

De eerste barsten in dit roze beeld van de migratie ontstonden in Engeland, waar de komst van immigranten uit het Caribische gebied en Zuid-Azië in 1958 tot anti-immigratierellen leidde, in tegenstelling tot de aanzienlijk omvangrijkere immigratie uit Ierland en het vasteland van Europa. In 1962 werden er immigratiebepalingen afgekondigd voor immigranten uit Afrika, het Caribische gebied en Azië, maar dat kon de groeiende afkeer van migranten uit de Britse koloniën niet wegnemen. In 1968 sprak het bekende Lagerhuislid en voor-

malig minister Enoch Powell dreigend over ‘rivers of blood’. Na 1971 konden alleen nog diegenen naar Groot-Brittannië migreren wier ouders of grootouders daar geboren waren. Opvallend is dat in Frankrijk dergelijke protesten achterwege bleven, hoewel daar vanaf 1975 het aantal niet-westerse immigranten al bijna de helft bedroeg van het totaal aantal nieuwkomers.

Het zijn vooral de niet-westerse immigranten geweest die het positieve beeld van de migratie hebben veranderd. Allereerst waren dat de gastarbeiders uit landen aan de overkant van de Middellandse Zee. Die bleken op den duur slecht te passen in de snel veranderende economie, waardoor zij en hun kinderen veel meer afhankelijk werden van uitkeringen, subsidies en toeslagen dan de gastarbeiders uit Spanje, Portugal, Italië en Joegoslavië uit de periode daarvoor. De integratie verliep tergend langzaam, want telkens als de werkloosheid opliep, bleken deze immigranten, hun kinderen en zelfs hun kleinkinderen daar meer door getroffen te worden dan de rest van de bevolking.

Ten tweede nam de groep asielzoekers aanzienlijk toe; de meesten van hen kwamen uit de derde wereld. Nu kun je voor asielzoekers niet dezelfde maatstaf aanleggen als voor economische migranten. Een asielzoeker krijgt asiel omdat hij vervolgd wordt en voor zijn leven moet vrezen, niet omdat hij of zij zo geschikt is voor de economie van het gastland. In de jaren tussen 1950 en 1970 waren asielzoekers bijna uitsluitend dissidenten uit Oost-Europa, die er in geslaagd waren over het IJzeren Gordijn te klimmen. Daarna kwamen de meeste asielzoekers uit Afrika en Azië en hun aantallen leken steeds groter te worden. In Nederland bereikte het aantal asielaanvragen in 2001 een top met meer dan tachtigduizend asielzoekers. Kregen ze asiel, dan was duidelijk dat hun integratie in de Nederlandse samenleving veel moeizamer zou verlopen dan die van de Oost-Europeanen in de jaren vijftig en zestig.

Ten derde blijkt dat steeds meer jonge Afrikanen en in mindere mate Aziaten het zich kunnen veroorloven om naar Europa te reizen. Op zichzelf is dat goed nieuws, want het bewijst dat de welvaart ook in Azië en Afrika toeneemt. Vaak financieren de familie of bewoners van een

dorp samen een dergelijke reis (een soort *crowdfunding*). Die kost veel geld, want een deel van het traject moeten de migranten illegaal afleggen en daar zijn veel steekpenningen en betalingen aan smokkelaars voor nodig. Ze hebben immers geen doorreisvisum en evenmin recht op verblijf in Europa. Er bestaan allerlei illegale routes naar West-Europa; de ene is nog gevaarlijker dan de andere. Steeds weer verbaast de nette EU-burger zich over de grote risico's en de ware doodsverachting van de jonge migranten. De aantallen van mensen die onderweg omkomen zijn relatief hoog.

Toch lijkt het er niet op dat de Europese landen snel een legale weg zullen vrijmaken voor deze groep migranten. Als legale werknemers hebben deze migranten immers nauwelijks kansen op de Europese arbeidsmarkt. De meesten kunnen wel lezen en schrijven, maar ze hebben niet meer dan een rudimentaire kennis van het Portugees, Frans of Engels en het niveau van hun opleiding is te laag om in de hoogontwikkelde Europese economie met succes een behoorlijke baan te vervullen. De enige mogelijkheid om geld te verdienen, om daarmee de investeerders in hun reis terug te betalen en in hun eigen levensonderhoud te voorzien, is vaak het illegale circuit. De consequenties daarvan, zoals armzalige en vieze huisvesting, lage lonen en uitbuiting, lijken de migranten niet af te schrikken.

Deze migratiestroom uit Afrika duurt al vele tientallen jaren. Soms hebben deze illegale migranten geluk en kunnen ze zich mengen onder de asielzoekers. Vandaar dat de Europese immigratiediensten de handen vol hebben om deze twee groepen te scheiden en vaak is dat onbegonnen werk. Hoe onderscheid je asielzoekers uit gebieden met gewapende conflicten, opstanden, seksuele discriminatie, politieke en religieuze vervolgingen, en milieurampen van de economische migranten uit dezelfde regio's? Al deze ongemakken komen nu eenmaal vaker samen voor in Afrika en Azië dan in het rijke Westen.

Hoewel de aantallen niet uniek hoog zijn, voedt de komst van steeds meer kansarme immigranten uit niet-westerse gebieden met de daarbij behorende druk op de schatkist het idee dat de laatste decennia het hek van de dam is en dat er nog nooit zo veel mensen op drift zijn geraakt die binnen West-Europa alleen maar kosten zullen veroorzaken.

Elke dag staan er meer jobstijdingen in de krant: een nieuwe oorlog of burgeroorlog, een klimaatramp of een godsdienstconflict. In plaats van thuis te blijven en te hopen op betere tijden, lijkt de bevolking in de derde wereld bij de eerste de beste tegenslag haar biezen te pakken en op weg te gaan naar 'het rijke Westen'. Kan de immigratiegolf, waarmee West-Europa wordt geconfronteerd, als een 'nieuw kwaad' worden omschreven, zoals drugs, aids, geweld op straat, hiv en het stijgende aantal echtscheidingen?

In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was de bereidheid aanvankelijk groot om de asielzoekers onder de migranten te helpen. We realiseerden ons dat je niet zomaar huis en haard verlaat. Met schaamte dachten we terug aan de hardhandige behandeling van de Joodse vluchtelingen en andere vervolgd uit nazi-Duitsland die tussen 1933 en 1940 op allerlei deuren klopten. Via Nederland doorreizen naar Engeland of de vs, dat mocht nog net, maar velen werden teruggestuurd omdat ze geen 'middelen tot bestaan' hadden. Natuurlijk, het was crisis en iedereen had de grootste moeite om de eindjes aan elkaar te knopen, maar hadden we niet kunnen voorzien dat de geweigerde migranten de dood tegemoet zouden gaan? Dat schuldgevoel dwong ons er aanvankelijk toe om na afloop van de Tweede Wereldoorlog zo genereus mogelijk met vluchtelingen om te gaan. Dat gold voor meer landen en het vluchtelingenverdrag van Genève uit 1951 is daar de uitdrukking van.

Natuurlijk werden er wel asielzoekers afgewezen, maar de procedure om hen uit te zetten was een lachertje. Zo filmde een van de vele actualiteitenrubrieken eens de gedwongen uitzetting van een paar afgewezen Afrikaanse asielzoekers uit Nederland. Ze werden onder begeleiding van drie man marechaussee op de trein naar België gezet, want dat was de goedkoopste oplossing. In Antwerpen stapte het gezelschap uit, maar voordat de begeleiders het zich realiseerden sprintten de afgewezen asielzoekers naar het perron waar de trein naar Nederland net klaarstond. Ze stapten in, de deuren sloten zich en hun hijgende begeleiders bleven verslagen in Antwerpen achter. Pogingen om met lijnvliegtuigen onwillige asielzoekers uit te zetten waren weliswaar veel duurder, maar evenmin effectief. De vliegtuigmaatschap-

pijen wilden hun passagiers liever niet confronteren met een geboeide en vaak tegenstribbelende man of vrouw die tegen zijn of haar zin in moest meevliegen onder begeleiding van twee potige agenten in burger. Wie wilde de fout uit de jaren dertig herhalen? Dan maar een paar asielzoekers te veel.

Dat was vroeger. De laatste jaren echter lijkt het draagvlak voor de opvang van asielzoekers in snel tempo af te brokkelen. In de eerste plaats werd Nederland geconfronteerd met een praktisch probleem: hoe moesten zo veel asielaanvragers plotseling aan onderdak worden geholpen? Dat vergde veel improvisatie. In de tweede plaats leek het stijgende aantal asielmigranten uit Afrika en Azië in de plaats te komen van de stroom ongeschoolde gastarbeiders uit Marokko en Turkije, waar ons land nu juist een einde aan had gemaakt. Asielzoekers en economische migranten werden al gauw als één probleem gezien. In 1973 was immers beslist dat de Nederlandse arbeidsmarkt niet langer ongeschoolde migranten uit de niet-westerse herkomstlanden kon opnemen.

Weliswaar betekende dat een einde aan de komst van nieuwe groepen gastarbeiders, maar het bracht tegelijk een nieuwe stroom immigranten op gang: de gezinsleden van die Turkse en Marokkaanse arbeiders. Hun kansen op de Nederlandse arbeidsmarkt waren vaak nog geringer dan die van hun mannen en vaders, die inmiddels over een verblijfsvergunning beschikten. De Nederlandse economie had nauwelijks nog behoefte aan ongeschoolde arbeidskrachten; de textiel-, metaal- en mijnbedrijven, waar je zonder veel scholing en kennis van de taal toch een boterham kon verdienen, werden in die jaren in rap tempo gesloten. In 2001 bleek maar liefst 40 procent van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse immigranten werkloos, ziek of invalide thuis te zitten en te leven van een uitkering. Dat was een paradoxale situatie voor mensen die juist naar Nederland waren gehaald om de economie te laten groeien. Voeg daarbij de immigranten uit Suriname en de Nederlandse Antillen die geboren waren met een Nederlands paspoort en dus zonder verdere selectie naar Nederland konden verhuizen. Gemiddeld verdienden die ook minder dan de autochtone Nederlanders. Bij elkaar lijkt zo het bewijs geleverd dat de meeste immi-

granten uit het niet-Westen vaak onder op de inkomenspiramide te vinden waren. Maar het omgekeerde leek het geval met de criminaliteitsstatistieken, waar sommige groepen niet-westerse immigranten aanmerkelijk vaker in voorkwamen dan gemiddeld, zelfs gecorrigeerd voor leeftijd en inkomen.

Al deze tegenslagen deden het immigratiebeeld langzaam kantelen. Waren we vroeger trots op het feit dat zo veel buitenlanders in Nederland wilden komen wonen en werken, met de verkiezing van J.G.H. Janmaat tot Kamerlid in 1982 kreeg het groeiend onbehagen over de immigratie een parlementaire stem. Janmaat beweerde dat iedere vluchteling de Nederlandse staat 200.000 gulden kostte en dat er in één jaar wellicht wel honderdduizend asielzoekers naar Nederland zouden komen. Het werkelijke aantal in het begin van de jaren tachtig schommelde tussen de vijfhonderd en vijfduizend. Waarschijnlijk verwarde Janmaat vluchtelingen en migranten. ‘Nederland is vol’ en ‘eigen volk eerst’ werden leuzen waarvoor dit Tweede Kamerlid zich toen voor de strafrechter moest verantwoorden.

Maar niet alleen werd de stemming ten aanzien van vluchtelingen kritischer, ook het onbehagen over reguliere immigranten groeide en dat was niet alleen het geval in Nederland. In het geruchtmakende boek *Friends or Strangers. The Impact of Immigration on the us Economy* uit 1990 beweerde de Harvard-econoom George Borjas, zelf afkomstig uit Cuba, dat immigratie zonder selectie een land weleens meer zou kunnen kosten dan opbrengen. Dat was revolutionaire taal, want Noord-Amerika was groot en rijk geworden door immigratie. ‘Let them in and let them earn’ was eeuwenlang de stelregel geweest. Waarom zou dat in de eenentwintigste eeuw plotseling niet meer werken?

Borjas legde de vinger op de zere plek: de moderne verzorgingsstaat zorgt ervoor dat de arbeidsmarkt zijn functie als zeef heeft verloren. Mislukte de emigrant vroeger in zijn nieuwe gastland, dan had hij een leven vol armoede en ellende voor zich en kon hij of zij beter naar huis terugkeren. Van de miljoenen migranten die in de negentiende eeuw vanuit Europa naar Noord-Amerika migreerden is ongeveer een vijfde weer teruggekeerd naar Europa. De sociale vangnetten van de verzorgingsstaat zorgen er tegenwoordig echter voor dat mislukte

immigranten, zelfs degenen die überhaupt geen betaald werk vinden, toch een redelijk leven kunnen leiden. Door je hand op te houden heb je het als bewoner van een rijk westers land altijd nog beter dan als hardwerkende inwoner van een arm derdewereldland.

Als de resultaten van de migratie naar de vs Borjas gelijk geven, dan krijgt hij dat zeker in West-Europa, waar de verzorgingsstaat aanzienlijk meer solidariteit kent dan in Noord-Amerika. Waarom zou je thuis nog lange dagen werken als je in willekeurig welk West-Europees land ook, meer koopkracht kunt verwerven door van een uitkering te leven? Alleen een strenge selectie bij de poort kan voorkomen dat de belastingbetalers worden gedwongen om in het levensonderhoud van de verkeerde immigranten te voorzien.

In Nederland klonk de echo van Borjas door in een boek van Pieter Lakeman, *Binnen zonder kloppen. Nederlandse immigratiepolitiek en de economische gevolgen* (1999). Daarin wijst de auteur op de nadelige gevolgen van de immigratie van Turken en Marokkanen naar Nederland. Tot het jaar 2000 zou de immigratie van kansarme immigranten de Nederlandse staat maar liefst 70 miljard gulden hebben gekost. Volgens Lakeman was de immigratie eigenlijk een verkapte vorm van ontwikkelingshulp aan Turkije en Marokko geworden. Zijn berekeningen werden bevestigd door het Centraal Planbureau, dat in 2003 berekende dat een niet-westers gezin dat gemiddeld vijftig jaar in Nederland blijft wonen een kostenpost voor de staat vormt van 230.000 euro.

Op deze cijfers is zeker het een en ander af te dingen, maar de boodschap is niet minder hard: het toelaten van ongeselecteerde immigranten is niet alleen sociaal nadelig, maar anders dan vroeger ook schadelijk voor de economie. Hoe kon dat gebeuren? In de zeventiende en achttiende eeuw was de rijkdom van ons land juist deels gebaseerd op massale immigratie.

Weer is het probleem dat we ons niet realiseren dat het verleden een vreemd land is. Vroeger bracht immigratie en zelfs massa-immigratie met of zonder selectie vrijwel altijd voordelen met zich mee. Laten we bij het allereerste begin beginnen. Nadat mensen geleerd hadden adem te halen, begonnen ze met migreren, want voor jagers en verzamelaars

was het nu eenmaal economisch noodzakelijk om van de ene plaats naar de andere te trekken om überhaupt in leven te blijven. Er was nooit genoeg voedsel op één plaats, zeker niet voor langere tijd. Door eetbare gewassen te telen konden weliswaar meer mensen zich een vaste verblijfplaats veroorloven, maar de meeste boerderijen waren niet in staat om een heel gezin te voeden en dus bleef migratie noodzakelijk. Zelfs koningen en keizers ontkwamen daar niet aan. Ook Karel de Grote niet, die met zijn gevolg steeds van paleis naar paleis trok, omdat er op elke plaats maar beperkte voedselvoorraden waren.

De migratie bereikte haar hoogtepunt in de periode na 1850 toen er naast de zeer omvangrijke interne migratie binnen Europa maar liefst 60 miljoen Europeanen hun continent verlieten. Overigens stagneerde de trans-Atlantische migratie al vóór de Eerste Wereldoorlog en daarna bestond de Europese migratie naar andere continenten voornamelijk uit vluchtelingen die Europa verlieten vanwege oorlogsgeweld, het communisme, het nationaal-socialisme en het fascisme. Binnen Europa bleef de migratie doorgaan, maar die liet vaak veel minder sporen na dan haar intercontinentale evenknie.

De vlucht voor extremistische dictatoriale regimes, oorlog of etnische zuiveringen gaf migreren een slechte naam. Op den duur werd die niet meer goedge maakt door de succesverhalen van migranten die in Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland of in een ander Europees land een beter leven hadden gevonden. Bovendien maakte de stijgende welvaart Europa immobiel. Migreren werd in toenemende mate als iets vreemds gezien. Iets voor de armen en vervolgd. Migratie was voor zielepoten, voor *losers* die met warme soep en sociale woonruimte in Europa op verhaal mochten komen. Op dit ogenblik is er zelfs sprake van een regelrechte afkeer. Elk jaar lijken de asielzoekers een slechtere pers te krijgen.

Kloppen al die verhalen over vervolging en foltering wel? Dat *De Telegraaf* boven een bijdrage over vluchtelingen van 7 januari 2017 de kop ‘Kansloze asielplaag’ zet, bewijst dat het politiek correcte vernis begint af te bladderen, althans bij wakker Nederland. Italië en Griekenland, landen die in het recente verleden grote groepen inwoners naar andere landen en continenten hebben gestuurd, klagen nu steen

en been over de zware last die de huidige vluchtelingenstroom veroorzaakt.

Een meer realistische discussie over het fenomeen migratie wordt echter belemmerd door de voortdurende stammenoorlog tussen drie groepen. Allereerst zijn er de goedbedoelende, maar naïeve *do gooders* die in alle asielzoekers en migranten zieligerds zien die ze het liefst allemaal aan hun hart zouden willen drukken. Dan zijn er de tegenstanders van de toelating van zowel economische migranten als asielzoekers, omdat ze bang zijn voor een uitholling van het sociale systeem, een neerwaartse druk op de lonen, nog langere wachtlijsten voor een sociale woning, een toename van de criminaliteit en misschien wel het verlies van de westerse cultuur. De derde groep vindt dat er naast asielzoekers ook immigranten moeten worden toegelaten die een positieve bijdrage kunnen leveren aan de economie van het Westen. Wie van deze drie groepen heeft gelijk?

Omdat we het niet weten, kijken we naar het verleden. Dat is het domein van de migratiehistorici en zij geven meestal opvallend eensluidende antwoorden: immigranten stimuleren de economie en we moeten niet schrikken van de huidige aantallen, want in het verleden zijn het er weleens meer geweest. Bovendien voorkomt de immigratie dat het bevolkingsaantal van Europa door veroudering afneemt. En wat voor economische immigranten geldt, is ook van toepassing op asielzoekers. Het verleden laat zien dat met wat taalcursussen en een klopje op de schouder vluchtelingen prima integreren.

Helaas is de historische kennis over migratiestromen grotendeels onbuikbaar geworden. De verzorgingsstaat heeft het speelveld grondig veranderd en successen uit het verleden zijn niet langer een garantie voor de toekomst. Daardoor ontstaan talloze misverstanden, waarvan ik er hier een aantal noem. Zo zouden de meeste asielzoekers geen economische motieven hebben om te migreren, want de vervolgdde hugenoten of de tegenstanders van het nationaal-socialisme en communisme verlieten hun land toch ook niet om er economisch en financieel op vooruit te gaan? Misschien dat toen een enkeling erin slaagde op den duur in het gastland meer te verdienen dan thuis, maar dat was een geluk bij een ongeluk. Hoeveel verarmde Russische groot-

vorsten met hun martiale snorren zijn er in Parijs geen restaurant- en hotelportier geworden of taxichauffeur? En hoeveel vervolgde auteurs, toneelschrijvers, regisseurs en toneelspelers uit nazi-Duitsland zagen geen andere uitweg dan zelfmoord, omdat ze in het land waar ze heen waren gevlucht de taal niet goed kenden en er daarom geen vraag was naar hun talenten?

Dat is vandaag radicaal anders. Dat vluchten vrijwel altijd een financiële opoffering met zich meebrengt, klopt niet meer. Politieke en religieuze vervolgingen vinden tegenwoordig immers meestal daar plaats waar het inkomen per hoofd van de bevolking vele malen lager is dan in het Westen. Een goed voorbeeld is de stroom asielzoekers uit Sri Lanka in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, waar toen een bloedige oorlog tussen de Tamils en de Singalezen woedde. Vroeger had een dergelijk etnisch conflict zeker ook vluchtelingen voortgebracht. Maar de Tamils van het eiland zouden zich dan naar de Indiase provincie Tamil Nadu op het vasteland van Zuid-India hebben begeven, waar – zoals de naam al zegt – ook Tamils wonen. Daarmee zouden ze weliswaar hun leven hebben gered, maar er in materieel opzicht sterk op achteruit zijn gegaan. De economische mogelijkheden in het dichtbevolkte en doodarme Zuid-India zijn nu eenmaal beperkter dan op Sri Lanka, waar het inkomen per hoofd bijna tweemaal zo hoog is als dat van de grote noorderbuur.

Wat is er echter gebeurd? Door de groei van het internationale luchtverkeer bleek het voor een aantal rijke vluchtelingen uit Sri Lanka mogelijk een ticket naar een West-Europese bestemming te kopen en daar asiel aan te vragen. Dat stimuleerde ook de Tamils op Sri Lanka weg te gaan, die anders nooit zouden zijn gevlucht. Zo ontstond een intercontinentale migratiestroom die ten dele op niet-economische en ten dele op economische motieven was gebaseerd. Bovendien raakte de migratie of vlucht uit Sri Lanka in een stroomversnelling toen de luchtvaartmaatschappij van de toenmalige DDR, Interflug, enkele reizen van Colombo naar Oost-Berlijn ging verkopen zonder de eis dat de Sri Lankaanse passagiers over een inreisvisum beschikten. De ticketprijs diende uiteraard in harde dollars te worden voldaan, zodat Interflug daarmee de kerosine kon betalen. Het was echter ab-

soluut niet de bedoeling dat deze passagiers in de toenmalige DDR zouden blijven.

Na aankomst te Oost-Berlijn werden de Sri Lankanen met een bus direct naar West-Berlijn gebracht. Daar vond geen controle plaats, omdat West-Berlijn vasthield aan de gedachte van een ongedeelde stad. En de DDR gunde het rijke West-Duitsland wel een flinke groep dure asielzoekers. Zo hebben het etnische conflict, de internationale luchtvaart, het asielrecht en de Koude Oorlog een type migrant geschapen die niet in een van de twee traditionele categorieën migrant of vluchteling is onder te brengen.

Worden de landen van herkomst benadeeld omdat de meest dynamische en best opgeleide bewoners migreren? Over een dergelijke schade hoorde je vroeger niemand. Europa heeft de vorige eeuw de grootste uitstroom aller tijden beleefd en tegelijk hebben de economie en de wetenschap in Europa een ongekennde groei meegemaakt. Het verleden lijkt te leren dat migratie meer mogelijkheden schept voor de achterblijvers en dat de kosten van de opleiding van de emigrant weliswaar verloren gaan, maar meer dan worden goedge maakt door zijn of haar geldzendingen naar huis. Toch is ook hier de historische informatie verraderlijk, want we hebben de afgelopen decennia nog nooit zo veel collectief geld in de opleiding van jongeren geïnvesteerd. Dat is nieuw. Verloor je vroeger bij emigratie vooral spierkracht en de publieke investering in een paar jaar lagere school, tegenwoordig investeert de belastingbetaler al gauw 100.000 euro per persoon in scholing en opleiding. Het verlies bij vertrek is navenant groter.

De schade voor het land van vertrek mag dan nog meevallen, voor het ontvangende land kunnen de publieke kosten van de immigratie vandaag de dag veel hoger oplopen dan in het verleden. De geschiedenis helpt ons hierbij dus niet verder, om de simpele reden dat de meeste migranten vroeger nauwelijks geschoold waren en ook geen scholing nodig hadden om in het gastland een redelijk inkomen te verdienen. Vroeger zorgde de groei van de industrie en exportlandbouw ervoor dat vrijwel alle migranten werk hadden, ook als ze nauwelijks opgeleid waren. Pas de tweede en volgende generaties waaierden uit naar allerlei

andere beroepen waar wel scholing en talenkennis voor nodig waren. Die tweedeling is nu verdwenen. Er zijn nog maar weinig banen in de hoogontwikkelde economieën waarmee je jezelf in leven kunt houden zonder opleiding, scholing, ervaring en kennis van de lokale taal dan wel het Engels.

De veranderde eisen die aan immigranten op de arbeidsmarkt worden gesteld maken het voor grote groepen ongeselecteerde migranten uit de derde wereld bijna onmogelijk om na hun migratie werk te vinden buiten het slechtbetaalde illegale circuit. Overal zijn diploma's voor nodig. De uitzonderingen zijn de laagstbetaalde functies in de bouw, de land- en tuinbouw en de huishouding. Maar op dat deel van de arbeidsmarkt is het dringen, want er zijn ook nog steeds lokale werknemers die op deze slechtbetaalde functies voor ongeschoolden zijn aangewezen.

Voor de asielzoekers zou dat anders moeten zijn. Zij komen bovengemiddeld vaak uit de groep die wel over diploma's beschikt en vaak ook al over jaren werkervaring. Er komt immers maar een klein deel van het totaal aantal vluchtelingen naar Europa; die groep vormt zeker geen doorsnee, want je moet over een flink kapitaal beschikken om naar Europa gesmokkeld te worden. De laagopgeleide, arme asielzoekers komen meestal in de armoedige opvangkampen in de regio terecht, waar de sterfte onder baby's, zieken en bejaarden hoger is dan de beschaafde wereld zou moeten toelaten. De beter opgeleide middenklasse wil daar niet dood gevonden worden (helaas geen woordspeling) en trekt verder Europa in.

Geen wonder dat de bevolking van Zuidoost-Europa haar ogen uitkeek in 2015. Toen trokken grote groepen vluchtelingen uit het Midden-Oosten op weg naar West-Europa. Ze bleken niet alleen te beschikken over veel mooiere mobiele telefoons dan de gemiddelde Albanees, Bulgaar, Roemeen of Serviër, maar ook over veel duurdere merkkleding en beter schoeisel dan de meeste bewoners van de Balkan zich konden veroorloven.

En toch zijn de beroepsvooruitzichten van deze groep asielzoekers somber, ondanks hun relatief goede scholing. Diploma's van buiten de EU worden nu eenmaal binnen de EU niet erkend. Bovendien is de

talenkennis van de meeste asielzoekers vaak onvoldoende en ook in ambachten zoals loodgieter, metselaar of automonteur blijken maar weinig asielmigranten aan de slag te gaan. In Nederland heeft volgens een rapport van het Centraal Bureau voor de Statistiek slechts de helft van de eerste generatie van de vaak goed opgeleide vluchtelingen uit Iran een inkomen uit arbeid en van de vluchtelingen uit Somalië nauwelijks een kwart. De rest is afhankelijk van uitkeringen. Dat is niet alleen in Nederland het geval. Van de erkende asielaanvragers in Zweden werkt nog geen 1 procent en in Duitsland is dat slechts 10 procent. En daarbij zij bedacht dat de Duitse economie relatief veel maakindustrie kent, waarvoor talenkennis niet cruciaal is. Het idee dat de asielzoekers de tekorten op de arbeidsmarkt van West-Europa kunnen oplossen is een illusie.

Hoe hardnekkig die illusie is, bewijst een ingezonden stuk in *NRC Handelsblad* (7 augustus 2017) van Ruud Lubbers, oud-premier en voormalig hoge VN-commissaris voor de vluchtelingen, en oud-hoogleraar economie Paul van Seters. Daarin worden de asielzoekers voorgesteld als een remedie tegen de vergrijzing en de tekorten op de arbeidsmarkt. Een tweede ingezonden stuk van de hand van migratiedeskundige Jan van de Beek sprak die beweringen tegen. Om het percentage 65-plussers in ons land niet te laten stijgen, zijn een half miljoen immigranten per jaar nodig. Komen ze uit de niet-westerse wereld, dan kost dat de Nederlandse schatkist 50.000 tot 150.000 euro's per immigrant aan subsidies en uitkeringen. Van de Beek concludeert dan ook: 'Asielmigratie is gewoon liefdadigheid, die ons land miljarden kost. Liefdadigheid bovendien, die bijzonder slecht uitpakt voor de minst verdienenden in ons land, waaronder uitdrukkelijk ook eerdere cohorten immigranten.'

Vluchtelingen vormen echter niet het enige immigratieprobleem. Daarbij komen de migranten uit de voormalige Franse en Nederlandse koloniën in West-Indië. Bij geboorte hebben zij recht op het paspoort van het voormalige moederland. Voor Engeland geldt dat niet, want Groot-Brittannië maakte aan die migratie al in 1962 een einde door in de voormalige koloniën alleen Britse paspoorten te verstrekken 'without the right to reside in the UK'. Frankrijk heeft een derge-

lijke maatregel nooit genomen en Nederland heeft alleen aan het vrije verkeer van personen tussen Suriname en Nederland in 1980 een eind gemaakt, vijf jaar na de dekolonisatie. Dat betekent dat de bewoners van de Franse en Nederlandse Antillen migreren binnen de Franse republiek dan wel het koninkrijk der Nederlanden. Ook de opleidingen en schooldiploma's zijn min of meer gelijk.

Als we uitgaan van de *historisch* correcte veronderstelling dat juist de energieke en goed opgeleide middenklasse uit de voormalige koloniën het zich kan veroorloven naar Europa te migreren, dan zouden de eerste en misschien ook wel de volgende generaties West-Indiërs gemiddeld beter betaalde banen moeten hebben en minder een beroep op de bijstand en allerlei andere transferbetalingen moeten doen dan de autochtone bevolking in Nederland en Frankrijk. Dat was toch ook het geval met de immigranten uit Nederlands-Indië en de *pieds noirs* uit Noord-Afrika? Maar weer zet het verleden ons op het verkeerde been. De cijfers van het CBS geven aan dat de tweede generatie Surinamers en Antillianen, die dus in Nederland geboren zijn, weliswaar een hogere arbeidsparticipatie hebben dan eerste en volgende generaties Turken en Marokkanen, maar dat het percentage van hen met betaald werk nog steeds lager is dan dat van de autochtone Nederlanders.

Dat alles doet de vraag opkomen of ongeselecteerde migratie nog wel past in de wereld van de eenentwintigste eeuw. De geschiedenis kan ons in ieder geval niet langer helpen, want daarvoor zijn de omstandigheden te veel veranderd. Natuurlijk, immigranten uit vroeger tijden verdienden na hun vestiging in het gastland evenmin topinkomens en ook de criminaliteitscijfers onder die groepen zullen wel hoger geweest zijn dan doorsnee. We hoeven alleen maar aan de treurige immigrantenflats aan de Lower East Side in New York te denken en aan de maffia in de vs.

Daarbij komt nog een vraag waarop we het antwoord niet weten: vormen de nieuwe culturen die de migranten meebrengen een bedreiging voor onze eigen cultuur? Het verleden leert weliswaar dat verreweg de meeste immigranten zich zeer snel aanpassen, maar moet die

snelheid vandaag de dag niet veel hoger zijn dan vroeger? Natuurlijk hebben niet alleen immigranten soms een wat afwijkend waarden- en normenpatroon. Bij veel Europeanen is er twijfel of met name de islam wel past in onze gesecculariseerde samenleving. Kan een moslim de vrouwenemancipatie wel accepteren, de gelijkberechtiging van homoseksuelen, en de scheiding van kerk en staat? Op den duur zullen deze vragen ongetwijfeld met 'ja' worden beantwoord, hoewel het gesputter over de islam als 'achterlijke godsdienst' niet van de lucht is.

Daarbij is het goed te beseffen dat het overgrote deel van de verworvenheden van de westerse cultuur door de immigranten niet aan de orde wordt gesteld en dat zij juist naar het Westen zijn gekomen omdat ze de wetten en kwaliteit van het bestuur hier beter vinden dan thuis. Zoals het eigendomsrecht, het erfrecht, het ondernemingsrecht, de handhaving van orde en veiligheid, de bestrijding en bestraffing van corruptie, de gezondheidszorg, het onderwijs, en ga zo maar door. Zal het met de islamitische immigranten niet gaan zoals met de orthodox-katholieke landverhuizers uit Sicilië of de arme Joodse migranten uit Oost-Europa, die in de negentiende eeuw de winnende cultuur van de vs hebben omarmd? Het jihadisme en de radicalisering van vandaag zijn toch achterhoedegevechten? Als de geschiedenis ons niet meer kan helpen bij het voorspellen van de economische gevolgen van migratie, dan kan zij toch nog wel een idee geven over de culturele impact?

Maar weer gooit de sociale wetgeving van de moderne verzorgingsstaat roet in het eten. Anders dan vroeger wordt het integratieproces ernstig vertraagd door het goedbedoelde stelsel van overdrachten en uitkeringen. Waarom zou je immers proberen te integreren als je het zonder die aanpassing nog steeds beter hebt dan thuis? De moderne verzorgingsstaat maakt het mogelijk dat er allerlei verschillende culturele enclaves ontstaan, waar immigranten hun eigenheid kunnen koesteren zonder daardoor veel maatschappelijk en financieel nadeel te ondervinden. Dat was vroeger anders. Kijk maar naar de klassieke immigratielanden waar iedereen zijn eigen godsdienst, zijn eigen voedsel en zijn eigen gebruiken kon behouden als je de taal maar sprak en om zes uur 's ochtends opstond om op tijd op je werk te zijn.

Vandaag de dag is dat laatste allang niet meer het enige wat van een succesvolle immigrant wordt verwacht. Eén of meer nieuwe talen perfect kunnen lezen en schrijven, digitaal bij de tijd zijn, de juiste opleiding of nascholing volgen, je kinderen stimuleren om op school uit te blinken en als het even kan door te leren: het is een illusie te denken dat de immigranten uit het niet-Westen het grootste deel van de cultuur kunnen bewaren die past bij een veel minder ver ontwikkeld land. Daarvoor verschilt de gecompliceerde maatschappij en economie in het Westen te veel van die van het niet-Westen. Het debat over de hoofddoek is eigenlijk een debat over iets onbenulligs; ook al behoud je je hoofddoek, de rest van je dagelijkse gewoonten en gebruiken zal je grondig moeten veranderen om in het Westen succes te hebben. De solidaire verzorgingsstaat verdooft bij een deel van de immigranten de prikkels daartoe.

De angst voor het einde van onze verzorgingsstaat heeft de waardering van migranten volstrekt veranderd. Niet langer is hij of zij altijd een welkome aanvulling op de bevolking, iemand die meer banen schept, harder werkt en innovatiever is dan de bevolking die er al woont. Dat geldt weliswaar nog steeds voor degenen die naar Silicon Valley in Californië trekken, maar voor Europa lijkt soms het tegendeel waar te zijn. Vandaar dat we kritisch staan tegenover iemand uit de derde wereld die migreert om zijn woon-, werk- en leefomstandigheden te verbeteren. De cijfers die laten zien dat West-Europa elk jaar een (relatief bescheiden) immigratieoverschot heeft stemmen niet tot vreugde. Vroeger zouden dergelijke cijfers aanleiding zijn geweest voor gepaste trots. Zelfs Zuid-Europa lijkt de herinnering aan zijn eigen, omvangrijke migratieverleden te hebben verdrongen.

Europa heeft op basis van de geschiedenis de naoorlogse immigratie uit de derde wereld verkeerd aangepakt door de nieuwkomers aanvankelijk meteen toegang te geven tot de sociale voorzieningen. Daardoor is het onderscheid tussen getalenteerde en niet-getalenteerde migranten verdwenen. In het verleden hebben migranten een onevenredig grote bijdrage aan nieuwe economische activiteiten geleverd en de harde selectie van het 'migratietalent' zorgde ervoor dat al-

leen de immigrant met de juiste vaardigheden zich blijvend in het gastland kon vestigen.

Europa heeft de laatste vijftig jaar echter vooral kennisgemaakt met migranten die hun migratietalent niet behoeften te bewijzen om een verblijfsvergunning te verdienen, zoals de vluchtelingen uit de voormalige Duitse gebieden in Oost-Europa, de repatrianten uit de (voormalige) koloniën en de asielzoekers uit de communistische landen. Dat heeft wonderlijk goed uitpakt, en vormt een groot verschil met hoe omgegaan is met een deel van de naoorlogse gastarbeiders die meestal geronseld werden en zonder wachttijd in het genot werden gesteld van gesubsidieerde huisvesting en toegang tot de sociale uitkeringen. Hun werkgevers klaagden niet, want de meeste vervolgcosten legden ze toch bij de belastingbetaler neer. Als we de extra publieke uitgaven voor onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting, werkloosheids- en invaliditeitsuitkeringen van de migranten en hun gezinnen op de werkgevers hadden verhaald, dan was de vraag naar deze immigranten aanzienlijk kleiner geweest. Inmiddels zijn er wachttijden ingesteld alvorens immigranten toegang krijgen tot een aantal uitkeringen. Het zo veel mogelijk afwentelen van maatschappelijke kosten van immigratie op de werkgever, die daarvan profiteert, is echter nog ver weg.

Het feit dat grote groepen immigranten veel meer kosten dan ze opbrengen, verklaart waarom Europa bang is geworden voor migratie. Migrant die mislukken en daarom naar huis terugkeren bestaan eigenlijk niet meer. Door de hoge uitkeringen bij werkloosheid en ziekte, en door de subsidies voor huisvesting en medische verzorging, bleek zelfs de minst getalenteerde migrant nog in staat om van zijn verhuizing een financieel succes te maken, omdat hij of zij altijd meer koopkracht had dan thuis. Volgens het CBS had in 2016 ongeveer de helft van de bijstandstrekkers een niet-Westerse achtergrond.

Door al die uitkeringen en subsidies mislukte ook de gezinshereniging bijna nooit. Niemand werd immers tot de bedelstaf veroordeeld door het feit dat hij of zij zich niet kon aanpassen, geen betaald werk kon vinden en moest betalen om zijn kinderen naar school te sturen en om toegang te krijgen tot de gezondheidszorg. Op deze toevloed van uitkeringsgerechtigden was het socialezekerheidsstelsel in West-

Europa niet berekend. Dat stelsel was in de jaren vijftig en zestig opgezet voor een honkvaste bevolking bestaande uit gezinnen met een vader en een moeder, een groeiend kindertal, weinig werkloosheid en een hoge arbeidsmoraal. Natuurlijk wordt dit stelsel momenteel veel meer ondermijnd door de veranderingen binnen de autochtone bevolking dan door de immigranten, maar laatstgenoemden worden nu eenmaal met een vergrootglas waargenomen.

De verzorgingsstaat heeft de migratie een slechte naam gegeven. Onder de mooiste sociale paraplu ter wereld is het goed schuilen. De subsidies en uitkeringen verklaren ook waarom we tijdens de afgelopen economische crisis iets unieks zagen gebeuren: disproportioneel grote werkloosheid onder migranten en toch voortdurende immigratie. Dat betekent dat de bevolking van het ontvangende land zich aanzienlijke financiële offers moest getroosten om de werkloze immigranten te voeden, te huisvesten en toegang te blijven geven tot medische zorg, omdat een aanzienlijk deel van hen niet in staat was om zonder deze hulp financieel het hoofd boven water te houden. De moderne immigratie lijkt daardoor eerder een onvoorzien onderdeel van de ontwikkelingshulp te zijn geworden dan van de markteconomie. In dat opzicht had Pieter Lakeman gelijk.

Op het eerste gezicht lijkt dat laatste geen ramp. Er zijn grote inkomensverschillen in de wereld en waarom zouden de arme migranten niet van de westerse rijkdom mogen profiteren? Helaas is er altijd maar een beperkt bedrag voor overdrachtsbetalingen aan de derde wereld beschikbaar en dat betekent dat de allerarmsten voorrang moeten krijgen. Dat beleid staan de mislukte migranten in de weg en dat geldt ook voor de asielzoekers die zich naar Europa laten smokkelen. Zij komen immers hun subsidies halen en dat gaat ten koste van de hulp aan de allerarmste vluchtelingen, die geen geld hebben om zich naar Europa te laten smokkelen. De ellende in de troosteloze vluchtelingenkampen in het Midden-Oosten, Griekenland en zelfs Italië spreekt voor zich.

Hoe moet het nu verder met de migratie? In het voorafgaande heb ik er de nadruk op gelegd dat migratie van alle tijden en van alle plaatsen

is, maar dat de geschiedenis niet kan voorspellen hoe de migratie weer een win-winsituatie kan worden, waarbij zowel de migrant als het immigratieland er beter op wordt. Zo weten we niet of de migratie in de toekomst zal toe- of afnemen en of we erin zullen slagen de migratie op de een of andere wijze te beheersen. We hebben het *aanbod* van migranten nu eenmaal niet in de hand. Economische, politieke, etnische en religieuze tegenstellingen en verschillen zijn er altijd geweest en zullen er altijd blijven. Migratie is niet alleen een middel om aan de gewelddadige gevolgen van die tegenstellingen te ontkomen, maar ook om die tegenstellingen te verminderen.

We zitten dus met een onoplosbaar probleem. De verschillen tussen arm en rijk in de wereld zullen nog geruime tijd blijven bestaan. Het vervoer van arme naar rijke landen wordt voor steeds meer mensen uit de arme landen betaalbaar, maar tegelijk hebben de rijke landen steeds minder behoefte aan slechtgeschoolde immigranten en hun gezinnen, die nooit meer dan modaal zullen verdienen en waarschijnlijk aanzienlijk minder. Kortom: de klassieke, aselechte economische migratie zoals we die uit het verleden kennen is in de rijke landen van de wereld een schip van bijleg geworden. Die stille revolutie is veel bewoners van de derde wereld ontgaan en zij blijven het Westen als een paradijs met ongekende mogelijkheden zien, terwijl ook in de ontvangende landen het lang niet iedereen duidelijk is hoe duur de toelating van ongeselecteerde migranten kan zijn.

Er zijn twee manieren waarop we met die constante migratiestroom van arm naar rijk zouden kunnen omgaan. Legale immigratie van buiten de EU zou alleen mogelijk moeten zijn voor hen die al een werkgever hebben. Bovendien zou dat een werkgever moeten zijn die in de eerste jaren ook garant staat voor de kosten van ontslag, ziekte en invaliditeit. Mocht de immigrant familieleden willen laten mee-immigreren, dan zouden we erop moeten toezien dat de bijdragen voor de sociale zekerheid van de immigrant en zijn of haar werkgever zo hoog zijn dat daarmee de mogelijke risico's voor de publieke kas voldoende zijn gedekt. Alleen dan hoeft de bevolking van het ontvangende land niet langer ongevraagd solidair te zijn met grote groepen mensen die ze noch hebben uitgenodigd, noch hebben geselecteerd.

Werkgevers die met het aannemen van immigranten de loonkosten hoopten te kunnen drukken kunnen door zo'n immigratieheffing op andere gedachten worden gebracht.

Een andere methode om immigratie naar Europa mogelijk te maken is het beperken van de toegang tot de sociale zekerheid en allerlei gesubsidieerde voorzieningen. Immigranten met een verblijfsvergunning krijgen dan slechts trapsgewijze toegang tot de sociale zekerheid. Daardoor wordt de schade beperkt die een werkloze immigrant aan de openbare financiën van het gastland kan toebrengen. Uiteraard vallen of staan deze maatregelen met een effectief uitzettingsbeleid van immigranten met onvoldoende middelen van bestaan. Dat vergt veel meer controle en een veel harder vervolgingsbeleid dan in het verleden. Dat gaat niet vanzelf. Zo kunnen afgewezen asielzoekers, die soms na jaren procederen Nederland eindelijk dienen te verlaten, in sommige gemeenten nog steeds op gratis onderdak en eten rekenen. Bovendien proberen we af en toe de uitgeprocedeerde migranten met een geldbedrag over te halen om te vertrekken. Zouden we dat allemaal niet doen, dan bestaat er een grote kans dat er een nieuwe onderklasse zal ontstaan van immigranten die óf geen asiel hebben gekregen óf economisch mislukt zijn, maar toch niet teruggaan uit vrees voor gezichtsverlies in het land van herkomst.

Beide oplossingen zijn weinig aantrekkelijk. Toch moet er iets gebeuren, want het is duidelijk dat er twee groepen migranten zijn. In de eerste plaats de vluchtelingen voor het oorlogsgeweld uit het Midden-Oosten, delen van Afrika en Azië. In de tweede plaats zijn er migranten die hun geluk in Europa willen proberen, omdat ze van oordeel zijn dat ze thuis geen toekomst hebben, minder inkomen hebben door veranderingen in het klimaat, worden gediscrimineerd op godsdienstige gronden of om hun seksuele geaardheid. Kortom: we moeten rekening houden met het feit dat het rijke Europa tot in lengte van dagen grote aantrekkingskracht zal blijven uitoefenen op aanzienlijke groepen migranten die de schatkist meer zullen kosten dan opleveren. En dat scheidt onvrede, want veel mensen met een inkomen onder modaal zien de immigranten als rivalen.

Daar is op de arbeidsmarkt niet altijd reden toe. Veel immigranten

doen werk waar de autochtone werknemers niet toe te bewegen zijn. Nee, de rivaliteit gaat over het verkrijgen van allerlei gesubsidieerde overheidsvoorzieningen, zoals woonruimte, scholen en verpleeg- en verzorgingshuizen. Die moeten de autochtone bewoners van Europa delen met een niet-uitgenodigde en niet-geselecteerde groep nieuwkomers, van wie een deel een voorrangbehandeling krijgt omdat hun asielaanvraag wordt gehonoreerd en ze in tijdelijke opvangcentra verblijven. Dat betekent langere wachtlijsten voor een sociale huurwoning, een verslechtering van het onderwijs, de medische zorg, de bejaardenzorg en de publieke veiligheid.

Toch zou de angst voor de schadelijke economische gevolgen van asielmigratie Europa's humanitaire verplichtingen niet in de weg moeten staan. Aan die verplichting kan echter ook worden voldaan door nog meer of zelfs uitsluitend asielzoekers op te vangen in de regio, dus in de buurt van de landen waar ze vandaan komen. Dan kan Europa een veelvoud van het aantal vluchtelingen helpen, want in de regio is de asieleuro aanzienlijk meer waard. Dat klemt des te meer, omdat nu al meer dan 90 procent van de asielzoekers in lokale opvangkampen wordt opgevangen. Van het droevige niveau van de leefomstandigheden daar kunnen we ons in het rijke Westen nauwelijks een voorstelling maken; we zouden ons ervoor moeten schamen. Slechts een klein deel van de vluchtelingen dat zichzelf selecteert wordt opgevangen in West-Europa.

Zoals de verzorgingsstaat de zeef voor economische migranten kapot heeft gemaakt, zo hebben de mensensmokkelaars en het vliegtuig de opvang van asielzoekers geperverteerd. Met als resultaat dat nu de kapitaalkrachtigsten de meeste hulp krijgen en niet de allerarmsten. Europa kan de opvang in de regio nog aanzienlijk verbeteren door eigen opvangkampen te exploiteren in de buurt van de brandhaarden in de wereld. Daar kan de vluchteling net zo goed veiligheid, onderdak en voedsel worden geboden als in het Westen. Nu staan de landen in de regio er alleen voor. Bovendien zal de opvang in de regio het aantal mensensmokkelaars sterk doen afnemen, evenals de noodzaak om haarscherp te selecteren tussen echte en onechte asielzoekers. Een migrant die ten onrechte is toegelaten tot zo'n vluchtelingenkamp kost

daar immers veel minder publiek geld dan in West-Europa. En weer moet hierbij worden aangetekend dat de geschiedenis ons niet kan helpen, want in het verleden waren de omstandigheden radicaal anders.

Naast de opvang van asielzoekers is er nog een onoplosbaar probleem: hoe moet het nu verder met de economische migranten die naar Europa willen komen? Allereerst moeten we ons eindelijk eens realiseren dat economische migratie er altijd was en altijd zal zijn, zolang rijkdom en vrijheid geconcentreerd zijn in één deel van de wereld en armoede in een ander deel. Vandaar dat het pleidooi van de Nederlandse Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen uit 1970 om de economische ontwikkeling van de huidige emigratiegebieden zo krachtdadig te bevorderen dat het niet langer economisch aantrekkelijk is om te migreren, met de kennis van nu nogal naïef lijkt. Bijna een halve eeuw later is er nog steeds geen aanwijzing dat Afrika economisch zo hard gaat groeien dat daardoor de drang om te migreren zal afnemen of zelfs verdwijnen. En ook ‘de eeuw van Azië’ laat maar op zich wachten. Weer kan de geschiedenis ons niet helpen. In de negentiende eeuw werd de massale migratie uit Groot-Brittannië naar de vs en Canada voor een groot deel veroorzaakt door het feit dat in Noord-Amerika de lonen anderhalf tot tweemaal hoger waren dan in Europa, terwijl de West-Europese lonen op dit moment maar liefst twintig keer hoger zijn dan in de meeste derdewereldlanden! Gelet op dit verschil is het eigenlijk verbazend dat er vandaag de dag niet meer migranten en asielzoekers naar de rijke landen komen.

Dat betekent dat we of onze sociale wetgeving ‘migratieproof’ moeten maken, of het toelatings- en uitzettingsbeleid aanmerkelijk dienen te verscherpen. En dat alles liefst in Europees verband. Wie denkt dat zoiets onmogelijk is, kan hoop putten uit de recente migratie van Poolse gastarbeiders naar West-Europa.

De ongeselecteerde arbeidsmigratie uit Afrika en Azië mag dan te veel nadelen met zich meebrengen, de laatste jaren hebben we een stille migratiegolf uit Polen over ons heen gekregen die bijna alleen maar voordelen heeft gebracht. Toch hadden de migranten niet altijd een

werkgever vóórdat ze naar West-Europa kwamen en vaak verdienden ze geen inkomen boven modaal. Dat die migratie toch voordelig was voor het ontvangende land, lijkt in tegenspraak met de resultaten van de migratie uit Turkije en Marokko. Waarom is de migratie uit Polen anders? Meer dan honderdduizend Polen hebben voor ons het vuile, laaggeschoolde werk gedaan en daarmee de werkgelegenheid van duizenden Nederlanders en het voortbestaan van honderden bedrijven veiliggesteld.

De schade voor onze gemeenschappelijke portemonnee bleef zeer beperkt. De Polen hebben belastingen en premies over hun loon betaald zonder daar veel voor terug te vragen. Het aantal Polen dat een bijstands- of invaliditeitsuitkering ontvangt was lange tijd miniem, terwijl ze nauwelijks kinderen of ziekelijke en bejaarde ouders naar Nederland hebben laten overkomen die dure zorg of speciaal onderwijs vereisen. Zelfs op inburgeringscursussen kunnen we besparen, want de Polen zijn vaak maar kort hier om daarna weer terug te gaan naar huis of door te reizen naar een ander EU-land. Geen wonder dat ook de buurlanden enthousiast zijn. ‘They work hard and they don’t want to kill us,’ liet een Engelse minister zich ontvallen. Om deze uitspraak overigens meteen daarna weer te ontkennen.

Dat de Polen ons zo goed bevallen zou niets bijzonders moeten zijn en laat zien dat de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders een uitzondering vormen in onze migratiegeschiedenis. Van hen die rond 1970 onder aan de Nederlandse arbeidsmarkt waren begonnen, had in 1995 de helft geen vooruitgang geboekt en was een derde werkloos geworden. Er is hiervoor al op gewezen dat meer dan de helft (!) van de Turkse en Marokkaanse mannen boven de veertig aan het begin van deze eeuw een arbeidsongeschiktheidsuitkering ontving; daar dienen een onbekend aantal bijstandstrekkers nog bij te worden geteld.

Weer geeft het verleden de verkeerde signalen, want noch de Vlaamse textielarbeiders uit de zestiende eeuw, noch de hugenoten uit de zeventiende eeuw, noch de Asjkenazische Joden uit de achttiende eeuw of de Duitse hannekemaaiers en dienstmeisjes uit de negentiende en twintigste eeuw hebben ooit zo massaal en zo lang hun hand opgehouden. Zelfs de eerste en tweede generatie ongeselecteerde migranten uit het

voormalige Nederlands-Indië en Suriname zijn economisch weerbaarder gebleken dan de Turken en Marokkanen, terwijl alleen deze twee laatste groepen expliciet als arbeidsmigranten zijn binnengehaald.

Hoe heeft het zo fout kunnen gaan? Het is onmogelijk om één schuldige aan te wijzen, want dat waren er velen. Deels waren dat de Nederlandse wervers die ongeschoolde Turken en Marokkanen naar Nederland hebben gehaald voor één soort werk, hoewel ze wisten dat deze groep bij werkloosheid een zware last zou worden. Voor een deel lag de schuld bij de Nederlandse werkgevers die en masse de arbeidsongeschiktheidsverzekering hebben misbruikt om van hun moeilijk herplaatsbare Turken en Marokkanen af te komen. De gemeenten dragen ook schuld, omdat ze hebben toegestaan dat er getto's ontstonden waar de bewoners met behulp van uitkeringen zonder verplichtingen, formulieren in het Turks en Marokkaans en met veel schotelantennes Nederland konden ontlopen. En ja, de schuld lag ook bij de Turken en Marokkanen die zijn gebleven, hoewel ze wisten dat ze nauwelijks meer een kans maakten op de Nederlandse arbeidsmarkt, te weinig moeite deden om de taal te leren en zich te scholen, en niet probeerden te integreren, omdat ze een steeds maar aanzwellende stroom familieleden en huwelijkspartners uit het land van herkomst lieten overkomen.

Hebben we met de komst van de Polen, Bulgaren en Roemenen een nieuwe bladzijde in de Nederlandse migratiegeschiedenis opgeslagen? Het is juist dat de drempels om toegang te krijgen tot dure sociale uitkeringen nu hoger zijn dan vroeger en dat de Oost-Europeanen voor het verkrijgen van gesubsidieerde huisvesting achteraan moeten aanschuiven en net als de autochtonen gemiddeld zeven jaar dienen te wachten. Werkloze migranten zonder inkomen en met een beperkt arbeidsverleden in Nederland kunnen maar beter vertrekken, want een uitkering zit er dan niet in. Naar deze nieuwe flinkheid zullen ook de nieuwe groepen migranten zich moeten voegen.

Conclusie – Geschiedenis als excuus

‘In het voorleden ligt het heden, in het nu wat worden zal,’ zo schreef de negentiende-eeuwse dichter Willem Bilderdijk. Daar was in zijn tijd veel voor te zeggen, maar de dynamiek van de eenentwintigste eeuw heeft een einde gemaakt aan de veronderstelling dat de tijd rustig voortkabbelt. De dynamiek van de huidige tijd heeft ook de sociale verhoudingen grondig veranderd. ‘Als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje’ was vaak te horen bij hen die maar weinig maatschappelijke vooruitgang boekten en dat aan hun afkomst weten. Vooral het onderwijs heeft bijgedragen aan het doorbreken van allerlei rigide sociale grenzen. Door voortaan de kosten van het middelbaar en hoger onderwijs uit de publieke middelen te financieren, kwamen deze opleidingen in het bereik van honderdduizenden die dat vroeger niet hadden kunnen betalen. Floor Kist van het Leids Studentencabaret dichtte halverwege de vorige eeuw: ‘Laat je zoon studeren, laat hem voor minister leren. Laat je zoon studeren aan een universiteit. Laat je zoon studeren om de buurt te imponeren. Laat het circuleren en je aanzien is een feit. “Mijn zoon bereikt wat ik nooit kon bereiken,” roept vader met een krokodillentraan. In mijn tijd was de studie voor de rijken. En tegenwoordig voor het Rijk, dus hij kan gaan.’

Vandaag de dag zou het woord ‘zoon’ ook door ‘dochter’ kunnen worden vervangen. In sommige studierichtingen bestaat de studentenpopulatie nu voor het grootste deel uit vrouwen. De razendsnelle technische vooruitgang maakt het ons bovendien veel moeilijker om ons in te leven in een samenleving zonder telefoon, televisie, auto,

trein, radio, tv en internet. En behalve de middelbare school, het hoger beroepsonderwijs en de universiteit zijn er nog veel meer opleidingen ontstaan. Degenen die slechts beschikken over de kennis van een paar jaar lagere school zijn daardoor tot een snel slinkende minderheid geworden. Al die veranderingen maakten het mogelijk dat de kleinzoon van een Groningse landarbeider kon studeren, bij mij kon promoveren en inmiddels zelf hoogleraar is geworden. Zo'n carrière was eeuwenlang bijna ondenkbaar.

Daar staat tegenover dat we in snel tempo afscheid hebben genomen van een aantal eeuwenoude instituties en gebruiken die niet meer passen in de moderne tijd. Van de in dit boek besproken onderwerpen was dat allereerst de slavernij. In de loop van de negentiende eeuw maakten steeds meer westerse landen de sprong naar een geïndustrialiseerde samenleving en daarmee tot veel meer economische groei dan daarvoor mogelijk was. Alle moderne landen hadden een arbeidsmarkt gebaseerd op vraag en aanbod, niet op dwang. En als de koloniale wereld ooit het niveau van de moederlanden wilde bereiken, moest ook daar dus een vrije arbeidsmarkt ontstaan. Dat kon alleen als de overzeese regeringen een tweesporig afschaffingsbeleid zouden voeren. In de eerste plaats diende er een eind te komen aan de slavernij in de westerse sector van de koloniale economie. Vervolgens diende ook de inheemse slavernij in de koloniale samenleving te verdwijnen. Want toen de Europeanen eenmaal besloten hadden om hun eigen slavenhandel en slavernij overzee af te schaffen, moest ook de slavenhandel en slavernij van Aziaten en Afrikanen eraan geloven. Dankzij het zich snel uitbreidende kolonialisme is dat min of meer gelukt.

Het eenvoudigst was dat met de slavernij als onderdeel van westerse ondernemingen: de ministeries van koloniën in de hoofdsteden van de moederlanden gaven opdracht de slavenhandel tegen te gaan en de slavernij uit te roeien. De koloniale ambtenaren ter plaatse probeerden dat bevel uit te voeren. Op papier althans, want de koloniale eigenaren konden dan wel gedwongen worden om hun slaven de vrijheid te verlenen, met de Aziatische en Afrikaanse slaveneigenaren was dat een stuk moeilijker. Wie kon bewijzen dat een Afrikaan of een

Aziaat slaven bezat, en dat zij geen verarmde familieleden of kennissen waren die tegen kost en inwoning vrijwillig voor hem werkten? Aan het begin van de vorige eeuw werd ook een eind gemaakt aan de koloniale contractarbeid, die óf in sommige sectoren de slavernij had vervangen óf in andere gebieden was ingevoerd omdat de slavernij niet langer was toegestaan. Dat de arbeidsmarkt in Azië en Afrika heel anders in elkaar stak dan in het Westen en dat er vaak helemaal geen aanbod van vrije arbeidskrachten bestond, werd genegeerd. Zelfs toen bleek dat aanzienlijke delen van de koloniale economie ten onder zouden gaan, werd de afschaffing van de slavernij en de contractarbeid niet teruggedraaid. Het westerse kolonialisme was trots op zijn rol als hardhandige vernieuwer.

Toch waren na de afschaffing van de slavernij ook de dagen van het kolonialisme zelf geteld. Er werden steeds meer eisen aan het systeem gesteld waaraan op den duur onmogelijk kon worden voldaan. Had het kolonialisme in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw gezorgd voor nieuwe wegen, telegraaf- en spoorverbindingen, westerse gezondheidszorg, westers onderwijs voor de Aziatische en Afrikaanse elite, exportlandbouw, zending en missie, in de loop van de twintigste eeuw werd wel duidelijk dat al deze voorzieningen nog lang niet het moederlandse niveau hadden bereikt. Daar kwam scherpe kritiek op, zowel in het moederland als onder de autochtone elite in de koloniën. De samenwerking tussen deze twee groepen had het kolonialisme mogelijk gemaakt; hun gemeenschappelijke kritiek betekende het einde van dit instituut.

In korte tijd werd het kolonialisme een historisch verschijnsel zoals het kaarslicht, de postkoets en de schandpaal. Ondanks de mogelijke voordelen zijn alle voorstellen om het dekolonisatieproces om te draaien tot mislukken gedoemd. Zo stelden premier Lubbers en zijn minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek begin 1991 voor om Suriname weer met een formele band aan Nederland te binden. Nederland zou de defensie van de voormalige kolonie weer voor zijn rekening nemen. Daar zou Suriname in materieel opzicht zeker van hebben geprofiteerd, maar het bleef bij een proefballon. Ook de huidige president van de vs lijkt ooit geporteerd te zijn geweest om op-

nieuw te koloniseren, Afrika in dit geval. Op een verkiezingsbijeenkomst in Nebraska beweerde Trump: 'I think there is no shortcut to maturity and in my view, Africa should be recolonized because Africans are still under slavery. Look at how those African leaders change constitutions in their favour so that they can be life presidents. They are all greedy and do not care about the common people.' Sinds zijn verkiezing tot president hoor je hem niet meer over dit plan.

Ook de Verenigde Naties spreken niet meer van kolonialisme en koloniën, maar van 'non self-governing territories', waarvan er nog zestien zijn, samen bevolkt door ongeveer 2 miljoen mensen. Een aantal van deze gebieden kent een extreem hoge welvaart en wil op geen enkele manier zijn band met het moederland opgeven, zoals Gibraltar, Bermuda, de Kaaimaneilanden, Frans-Polynesië en de Falklandeilanden. Deze strategische speldenkoppen op de wereldkaart zijn de laatste restanten van het kolonialisme, dat tussen 1500 en 1945 enorme gebieden in de Nieuwe Wereld, Afrika en Azië veroverde en bestuurde. Dat grootschalige kolonialisme komt nooit meer terug, want volgens onze huidige opvattingen wegen de nadelen ervan ruimschoots op tegen de voordelen.

De koloniale slavernij en het kolonialisme mogen dan tot het verleden behoren, dat wil niet zeggen dat deze twee instituties uitsluitend nog in historisch onderzoek voorkomen. Volgens sommigen zouden de gevolgen van de koloniale slavernij en het kolonialisme tot vandaag de dag nog voelbaar zijn. En net zoals bij woekerpolissen of gebrekkig geconstrueerde auto's hangen sommige betrokkenen daar meteen een prijskaartje aan. Vandaar dat er momenteel in het internationale juridische circuit twee schadeclaims circuleren: een schadevergoeding voor het kolonialisme en een schadevergoeding voor de slavernij. Aan die schadeclaims zit overigens een belangrijke beperking: het is niet de bedoeling dat *alle* schade wordt vergoed. Niet-westerse koloniale mogendheden lijken buiten schot te blijven, zoals de Russische Federatie, de rechtsopvolger van de Sovjet-Unie, die in de loop der tijd grote delen van Azië onder haar gezag heeft geplaatst en ook een aantal decennia in Oost-Europa als een koloniale mogendheid aan de touwtjes trok. Ook China wordt als kolonisator nooit genoemd in de

schadeclaims, hoogstens als slachtoffer van het informele Europese kolonialisme in de negentiende eeuw. Wat de schadeclaims voor slavernij betreft, gaat het uitsluitend om vergoedingen voor de nakomelingen van de slaven in de voormalige West-Europese koloniën. De nakomelingen van de slaven, die in Afrika en Azië zijn gebleven of naar het Midden-Oosten zijn geëxporteerd, hebben zich tot nu toe nog niet met een claim gemeld.

Daarbij is het opvallend dat de huidige problemen van veel Afrikaanse landen vaker aan het kolonialisme worden toegeschreven dan in Azië, hoewel dit systeem grote delen van Azië veel langer in zijn greep heeft gehouden dan Afrika.

Voor welke misstanden wordt het kolonialisme in Afrika al dan niet verantwoordelijk gehouden? Veel experts wijzen op de vreemde, duale economie van Afrika, waar jagers en verzamelaars nog steeds een plaats hebben naast hightechbedrijven. Voorts valt het op dat Afrika een aantal onlogische grenzen kent. Die zijn overduidelijk met behulp van een zeer rechte koloniale liniaal getrokken, soms dwars door naties en taalgroepen heen. En dan was er natuurlijk de slavenhandel, waardoor er miljoenen Afrikanen in de kracht van hun leven van huis en haard zijn weggesleept en aan de Europeanen werden verkocht. Bovendien vormde de directe demografische en economische schade van deze handel slechts het topje van de ijsberg. De slavenhandel zou een groot aantal oorlogen in Afrika teweeg hebben gebracht, waarvan de nadelige invloed tot op vandaag nog voelbaar zou zijn.

Toen de slavenhandel en slavernij eindelijk waren uitgebannen, had het kolonialisme een nieuwe vorm van uitbuiting voor Afrika in petto: de multinational die Afrika beroofde van zijn grondstoffen en de winsten meenam naar Europa of de vs. Bovendien zadelde het kolonialisme Afrika op met een duur leger en ambtenarenapparaat, waarin vele Europeanen emplooi vonden tegen salarissen die niet op Afrikaans maar op Europees niveau lagen. Ook de missie en zending zouden schuld hebben aan de onderontwikkeling van het zwarte continent, want zij hebben de grote godsdienstige verdeeldheid doen ontstaan die tot langdurige oorlogen heeft geleid zoals in Nigeria en Soe-

dan. Kortom: het kolonialisme is er de oorzaak van dat het met Afrika maar niets wil worden.

Er bestaat ook een tegengestelde mening, volgens welke Afrika juist slechter af is zonder sterk koloniaal gezag. Die mening werd krachtig gepropageerd door twee Italiaanse filmmakers met hun uit 1966 stammende *Africa Addio*. De titel zegt genoeg. In deze film kwamen niet alleen de verdrijving van de Arabische bevolking op Zanzibar aan de orde, de oorlog tegen de soldaten van Moise Tsjombe in het van de Kongo afgescheiden Katanga en de strijd tegen de opstandige Mau Mau in Kenia, maar ook stapels olifantstanden, die als bewijs dienden voor het feit dat amateurjagers en stropers niet langer door het strenge regime van de kolonisator uit de wildparken geweerd werden. Alleen in Zuid-Afrika was het zwarte continent nog op orde. Daar zorgde het toenmalige apartheidsregime er tenminste voor dat er rust en orde heerste, waardoor de Afrikanen het daar beter hadden dan in de landen die door henzelf werden bestuurd. Deze racistische boodschap riep in de roerige jaren zestig natuurlijk protest op. In sommige bioscopen waar de film werd vertoond ontploften rookbommen, en het theater dat ik bezocht stond onder politiebewaking.

De openingsscènes van de film gaven al meteen aan wat de moraal van het verhaal zou zijn en waarom er buiten de bioscoop demonstranten stonden. *Africa Addio* begon met beelden van een pas gedekoloniseerd land, waar een stoomwals een grote stapel Zuid-Afrikaanse ‘Outspan’-sinaasappelen plette onder de luide aansporingen van een blijde menigte zwarte omstanders. Onvergetelijk is ook de opname van een afscheidsceremonie, waarbij de Engelse vlag werd gestreken en de gouverneur in martiaal uniform met bijbehorende snor, hond, echtgenote, en wangen rood van de portconsumptie afscheid nam van een aantal westers geklede, maar onbekwaam ogende zwarte leiders onder het uitspreken van een welgemeend ‘Have a good time, chaps’.

Als er iets niet is uitgekomen, dan is het wel deze wens. Nu, meer dan een halve eeuw later, beginnen we ons af te vragen waarom het gedekoloniseerde Afrika nog steeds zo arm is. In grote delen van Latijns-Amerika en Azië ziet het er ook niet erg florissant uit, maar Afrika spant de kroon. Nergens lijkt het zo slecht te gaan. Oorlogen, burger-

oorlogen en etnische conflicten stapelen zich op, terwijl de bevolking in het gunstigste geval de keuze heeft tussen gewelddadige dictatoren, onbekwame bestuurders en corrupte sjoemelaars. Deze treurige cocktail wordt de laatste twintig jaar bovendien nog op smaak gebracht met aids, een ziekte die nergens zo veel slachtoffers maakt als in Afrika.

Dat het Afrika na de dekolonisatie slecht gaat, is verontrustend. Maar veel verontrustender is het dat Afrika niet eens lijkt te reageren op de wetten van de economie. Eigenlijk zou Afrika een lagelonenparadijs moeten zijn en vol moeten staan met assemblagebedrijven, groenten- en fruitplantages, veeteeltbedrijven, en textiel- en staalconcerns. Waar zijn de fabriekshallen vol met lopende banden, waar duizenden vrouwen en meisjes apparaten in elkaar schroeven of kleding naaien? Waarom slagen de Afrikaanse boeren er niet in met hun goedkope producten de wereldmarkt te veroveren? Wat Azië steeds vaker lukt, moet Afrika ook kunnen, want de markteconomie is er voor iedereen.

Het antwoord op deze vragen heeft de afgelopen jaren niemand kunnen geven. In ieder geval kan ontwikkelingshulp Afrika economisch niet in beweging krijgen. Vrijwel alle donorlanden zijn het daarover eens en het hulpgeld dat nu nog naar Afrika vloeit is dan ook al lang niet meer bedoeld om het continent op te stoten in de vaart der volken. Die verwachtingen zijn danig naar beneden bijgesteld en de westerse geldinjecties beogen nu niet meer te zijn dan noodhulp, die moet voorzien in de ergste tekorten aan voedsel en medische zorg. Een marshallplan voor Afrika is zinloos. Anders dan het verwoeste West-Europa in 1945 beschikt Afrika niet over een goed opgeleid kader van geschoold personeel, noch over een behoorlijke infrastructuur voor transport en communicatie. Alleen in West-Europa en alleen in de periode 1945-1950 was het mogelijk met een kleine geldinjectie de fabelachtige economische groei te bewerkstelligen waar we nu zo aan gewend zijn geraakt en die voor ons de maat van alle dingen is geworden.

Waarom dat in Afrika niet lukt, kan niet in een paar woorden worden uitgelegd. Sommigen zeggen dat de Afrikaanse samenlevingen niet in staat zijn zich aan te passen aan de eisen van de moderne groeieconomie zoals Europa en Azië – ieder op zijn eigen wijze – dat doen en

hebben gedaan. De meesten wijzen echter op het kolonialisme. Dat zou Afrika van een aantal barrières hebben voorzien die de succesvolle introductie van zo'n economie in de weg zou staan. 'It's colonialism, stupid', om een uitspraak van president Clinton te parafaseren, die bij de verkiezingen van Bush senior won met de slagzin: 'It's the economy, stupid.'

Maar is dat wel zo? Bij nader inzien lijken veel deskundigen het kolonialisme als excuus te gebruiken om de oorzaak van Afrika's falende vooruitgang vooral niet op het continent zelf te zoeken. Toch is er voor dat laatste alle aanleiding, want bij nader inzien blijken de genoemde barrières uit het verleden evenzovele fata morgana's te zijn. Er is geen continent waar de experts zoveel gebruikmaken van *special pleading* als voor Afrika, terwijl er voor die uitzonderingspositie meestal geen reden bestaat.

Dat begint al met de gedachte dat het kolonialisme juist Afrika zo vervormd zou hebben. Heeft het kolonialisme daar anders gefunctioneerd dan in Azië? Er is toch vrijwel niemand die de problemen op Java en aan de kusten van Zuid-Azië herleidt tot de koloniale regimes die daar vele honderden jaren hebben standgehouden? De Europeanen zijn Afrika pas na 1870 binnengedrongen en hebben hun presentie vaak vóór 1970 alweer beëindigd. In veel regio's heeft hun aanwezigheid nog geen vijftig jaar geduurd. Hoe is het dan mogelijk dat de Europeanen in Afrika zo'n grote invloed wordt toegedicht, terwijl hun veel langduriger aanwezigheid in Azië meestal als tijdelijk intermezzo wordt getypeerd?

Dat Afrika naast geavanceerde bedrijven ook nog jagers en verzamelaars herbergt, heeft alles te maken met de ontwikkeling van de economie en niets met het kolonialisme. Toen West-Europa na 1750 ging industrialiseren, bleven er grote gebieden bestaan waar niet veel andere economische activiteit plaatsvond dan primitieve, zelfvoorzienende landbouw. Hetzelfde geschiedde in de Sovjet-Unie, waar ook vaak werd gewezen op het vreemde contrast tussen het moderne ruimtevaartprogramma en de achtergebleven landbouw. Het kolonialisme heb je als zondebok voor zo'n ongelijke ontwikkeling helemaal niet nodig.

Nog meer dan de ongelijkheid in het moderniseringstempo wordt de Europeanen verweten Afrika te hebben opgescheept met onhandige en onnatuurlijke grenzen die uiterst schadelijk zouden zijn voor de economie. Hele volken zouden daardoor verdeeld zijn geraakt. Maar ook die grenzen zijn een geval van special pleading, want overal ter wereld zijn er grenzen en nergens buiten Afrika wordt dit argument gebruikt om de voortdurende economische malaise van een heel continent te verklaren. Wat zijn trouwens ‘goede’ of ‘natuurlijke’ grenzen? In Europa bestaan die in elk geval niet, want ik kan mij geen werelddeel voorstellen waar zo hevig en zo vaak om grenzen is gevochten. En ook bij ons lopen die grenzen soms dwars door volken heen en storen zij zich niet aan cultuur- en taalverschillen. Denk aan het vroegere Oostenrijk-Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Joegosalavie en het huidige Zwitserland, Finland, België, Letland, Litouwen, Bulgarije en Rusland.

De fabelachtige ontwikkeling van Europa kan juist worden verklaard door het bestaan van grenzen. De staten die daarmee gestalte kregen gingen met elkaar wedijveren, waarmee de grenzen dus indirect een krachtige stimulans vormden voor de groei van de handel, nijverheid, kunsten en wetenschappen. Waarom zou dat in Afrika allemaal anders zijn? En als de Afrikanen dan zo ontevreden zijn over de koloniale liniaal, dan hebben zij na de dekolonisatie meer dan een halve eeuw de gelegenheid gehad om daar verandering in aan te brengen. Bijvoorbeeld onder auspiciën van de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid. Maar als puntje bij paaltje komt houden de Afrikanen zich juist angstvallig vast aan de bestaande grenzen en wijzen zij elke vorm van onderlinge ruilverkaveling af. De koloniale grenzen waren zeker niet ideaal, maar ze zijn zeker niet de oorzaak van de trage ontwikkeling van Afrika.

En de slavenhandel? Daar hebben de Afrikanen toch als enigen onder geleden en deze unieke factor kan niet anders dan nadelige gevolgen hebben gehad. De gemiddelde Afrikaan moest immers voor zijn leven vrezen en liep een grote kans om als slaaf te worden weggevoerd. Toen de Atlantische slavenhandel op zijn hoogtepunt was, begon Europa te industrialiseren en kon het eindelijk het pad inslaan van duurzame economische groei. Die twee verschijnselen moeten wel met el-

kaar verbonden zijn, want op eigen kracht had Europa die sprong voorwaarts nooit kunnen maken. Toch is dit ook weer een voorbeeld van *special pleading*, want noch de slavenhandel noch de slavernij waren uniek. Bovendien waren de winsten die de Europeanen met behulp van deze instituties maakten te gering om het verschil te maken. Daarbij zij bedacht dat slavernij en lijfeigenschap overal voorkwamen: in Azië, in indiaans Amerika en zelfs in Oost-Europa. Alleen West-Europa was na 1500 een unieke slavenloze enclave in een wereld vol slaven. Ik zou dan ook niet weten waarom Afrika meer nadelige gevolgen van de slavernij heeft ondervonden dan andere delen van de wereld.

Als Afrika op dit punt iets unieks heeft meegemaakt, dan was het juist de grote export van slaven naar andere continenten. De laatste berekeningen geven aan dat de Arabieren in de loop der tijd 4 tot 6 miljoen slaven naar Noord-Afrika en het Midden-Oosten hebben gebracht en de Europeanen maar liefst 9 tot 11 miljoen Afrikanen naar Zuid-Europa, de Atlantische eilanden en de Nieuwe Wereld.

Het vertrek van al die slaven was trouwens niet noodzakelijkerwijze schadelijk voor Afrika. In de pre-industriële economieën geeft emigratie de achterblijvers meer kansen. De massale uittocht van de Europese landverhuizers hielp hen die bleven aan meer grond en meer voedsel. Door hun vertrek stegen de lonen en door de bevolkingsaanwas voor een deel te exporteren, kwam er in Europa bovendien meer geld beschikbaar voor investeringen. Er hoefden immers minder monden te worden gevuld. Waarom zouden al deze voordelen voor Afrika niet opgaan? De sterftcijfers aan boord van de slavenscheepen waren sterk afhankelijk van de plaats van inscheeping in Afrika en soms stierven er al tientallen slaven vóórdat het schip aan de oversteek naar de Nieuwe Wereld was begonnen. Dat betekent dat veel slaven al in een slechte conditie verkeerden vóór ze werden ingescheept, dat er in grote delen van Afrika net als in Europa van tijd tot tijd honger en ondervoeding voorkwamen en dat emigratie – ook al was die gedwongen – de gevolgen van zulke periodieke voedseltekorten kon verlichten. De reden waarom de slaven in Afrika en de migranten in Europa op drift raakten verschilde evenmin. In beide continenten waren de

sombere economische vooruitzichten er de oorzaak van, zij het dat in Afrika de slaveneigenaren de migratie stimuleerden door hun slaven te verkopen; in Europa nam de migrant meestal zelf het besluit.

Toch laat deze vergelijking een onbevredigd gevoel achter. Er mogen nog zo veel overeenkomsten zijn tussen gedwongen en vrijwillige migratie, de slavenhandel moet toch een veel verstorender effect hebben gehad vanwege de vele oorlogen die er om slaven gevoerd zijn. Maar ook hier stuiten we weer op special pleading, want dat verband is nooit afdoende aangetoond. Oorlog voeren kwam in alle continenten voor en er is geen enkele reden om te veronderstellen dat er in Europa minder oorlogen zijn gevoerd dan in Afrika. Ook zonder de kans om slaven te maken waren er genoeg redenen te bedenken om ten strijde te trekken.

Het zou me niet verbazen als oorlogen in Europa eeuwenlang meer schade hebben aangericht en meer mensenlevens hebben geëist dan in Afrika. Hoewel de geschiedenis van het zwarte continent door het ontbreken van geschreven bronnen in nevelen blijft gehuld, lijkt zoiets verschrikkelijks als de Dertigjarige Oorlog (1618-1848), waarin maar liefst twee derde van de bevolking in sommige delen van Midden-Europa het leven liet, nooit te hebben plaatsgevonden in Afrika. Voor schadelijke oorlogen moest je vroeger in Europa zijn. Op den duur veranderde dat. Door de voortschrijdende technologie werden de oorlogen in Europa wel steeds heviger in karakter maar ook korter, en ze werden steeds vaker onderbroken door perioden van echte vrede. In Afrika bleven de oorlogen wel beperkter van aard en zij waren in dat continent, door het ontbreken van mitrailleurs, kanonnen, tanks en vliegtuigen, wellicht ook minder bloedig, maar er was – en er is – nooit sprake van volledige rust. Daardoor brachten en brengen oorlogen in Afrika meer economische schade toe dan in Europa, omdat investeringen en economische groei nu eenmaal slecht floreren in een situatie van permanente onveiligheid.

Daarmee zijn we beland in het heden, want de onzekere veiligheidssituatie is nog steeds typerend voor grote delen van Afrika en die onzekerheid stoot buitenlandse investeerders af. De korte koloniale perio-

de vormde daarop een uitzondering, omdat er toen meer rust heerste en de kwaliteit van het bestuur vaak beter was dan vandaag. Dat heeft Afrika zelf inderdaad een lieve duit gekost, maar de corruptie en het wanbeheer van de postkoloniale periode hebben aangetoond dat die uitgaven de moeite waard zijn geweest. Dat geldt ook voor de komst van de multinationals. Het zijn de enige bedrijven die tenminste nog wat in Afrika investeren en we moeten bedenken dat van de gerealiseerde winsten een flinke risicopremie moet worden afgetrokken. De geringe belangstelling van het internationale kapitaal voor Afrika geeft trouwens aan dat de westerse bedrijven daar eerder te weinig dan te veel winst maken. Op dit punt kan Afrika voorlopig niet veel anders doen dan zijn zegeningen tellen.

Met dat laatste moeten de Afrikanen geen moeite hebben. De Europese missie en zending zijn erin geslaagd om in Afrika een respectabel aantal volgelingen tot het christendom te bekeren. Wellicht is de aanwezigheid van het grote aantal christenen in Afrika wel de belangrijkste verandering die het kolonialisme teweeg heeft gebracht. Dat heeft scherpe godsdienstige tegenstellingen veroorzaakt, want ook de islam heeft in Afrika veel volgelingen gemaakt. Daar staat tegenover dat Europa ook diepe godsdiensttegenstellingen heeft gekend en nog kent, maar dat die de economische groei blijkbaar niet belemmerd hebben en de onderlinge wedijver heeft bevorderd. Waarom zou de godsdienstige verdeeldheid Afrika meer schade hebben toegebracht dan andere continenten?

Met die steeds terugkerende vraag zou ik mijn betoog kunnen afronden, want meer argumenten om het zwarte continent een uniek verleden toe te dichten ken ik niet. Maar, zou de tegenwerping luiden, iemand die zo veel kritiek heeft op de bestaande verklaringen moet dan toch wel wat beters te bieden hebben? Als het koloniale verleden geen verklaring vormt, wat dan wel? Ik denk dat de oorzaken voor het 'falen' van Afrika om duurzame groei te bereiken in Afrika zelf te vinden zijn en dat die groei wordt bemoeilijkt door het ontbreken van vier instituties die de basis vormden voor de wonderbaarlijke ontwikkeling van het Westen: het privé-eigendom, het tweehoofdige gezin, de school en de elite.

Vier 'Europese' instituties als basis van vooruitgang

Een belangrijk obstakel voor economische groei was het feit dat het bezit van grond in Afrika nauwelijks voorkwam. Grond was meestal gemeenschappelijk bezit, alleen de opbrengst kwam hem of haar toe die het land bewerkt had. Bovendien bestond er onder de leden van de Afrikaanse clans een grote mate van saamhorigheid en bestond er de dure plicht om elkaar zo veel mogelijk te helpen. Met uitzondering van een klein aantal politieke gezagsdragers, die soms puissant rijk waren, lijkt de maatschappij in Afrika veel minder sociale verschillen te hebben gekend dan Europa of Azië. Dat betekent dat niemand in tropisch Afrika er individueel belang bij had om te waken over de vruchtbaarheid van de bodem of om veel bezit te verwerven. Al bij hun eerste tochten naar Afrika wisten de Portugese en Nederlandse handelaren te melden dat hun Afrikaanse collega's net zo goed konden rekenen als zijzelf, maar dat zij er in Afrika nooit in zouden slagen om een familiekapitaal op te bouwen. Hun winst moesten ze met de leden van hun clan delen. Wilde je sparen, dan kon je het geld letterlijk maar het best begraven. Het omvangrijke web van onderlinge solidariteit vormde een belangrijk obstakel voor economische groei; juist de van generatie op generatie bijeengebrachte familiekapitalen maakten in Europa de investeringen in de industriële revolutie mogelijk. Overigens bestaat die onderlinge Afrikaanse solidariteit nog steeds, want van het hoofd van een asielzoekerscentrum vernam ik dat Afrikaanse jongeren het hun verstrekte zakgeld het liefst zo snel mogelijk uitgeven uit vrees het te moeten delen, terwijl de Aziatische asielzoekers sparen en daardoor grotere uitgaven kunnen plannen.

Een tweede obstakel voor economische ontwikkeling vormde de Afrikaanse gezins- en familiestructuur. Het tweehoofdige gezin ontbrak in Afrika. Ook op dat punt waren de allereerste verslagen van de ontdekkingsreizigers meteen al zeer kritisch. Met verwondering constateerden ze dat de Afrikaanse mannen vaak veel vrouwen hadden, waardoor de beide seksen onverschillig tegenover elkaar stonden. Hun kinderen werden wel liefdevol, maar niet gedisciplineerd opgevoed. Bovendien werden ze al op vrij jonge leeftijd het huis uit gezet

om maar zo vroeg mogelijk zelf kinderen te krijgen. Anders dan in Europa werden Afrikaanse vrouwen en kinderen niet in de 'economische luwte' gehouden. Hoewel het straatarme Europa zich dat nauwelijks kon veroorloven, werden veel vrouwen in hun economische mogelijkheden beperkt en gedwongen veel te investeren in huishouden en gezin, ondanks de grote economische nadelen.

Een derde obstakel was de afwezigheid van onderwijs aan jonge kinderen. Grote delen van tropisch Afrika kenden geen schrift en scholen ontbraken. Ook in Europa waren maar weinig mensen in staat het lezen en schrijven in praktijk te brengen, maar toch werden steeds meer kinderen naar school gestuurd, al was het maar voor een paar jaar, ondanks de grote economische nadelen voor het gezinsinkomen. Dat gebeurde vooral in protestantse gebieden, waar je geen belijdenis kon afleggen zonder een beetje in de Bijbel te kunnen lezen. Toen de industriële revolutie van start ging, was een flink deel van de bewoners van West-Europa alfabeet en vormden de Europese vrouwen en kinderen een arbeidsreserve die meteen kon worden ingezet tot de stijging van de welvaart deze groepen weer terug naar huis stuurde. In Afrika ontbraken die scholing en arbeidsreserve.

Als laatste wil ik nog de bijzondere rol van de elite in de Europese ontwikkeling toelichten. We realiseren ons vaak niet wat voor een uitzonderlijke groep dat was. In de loop van de negentiende eeuw slaagde de bourgeoisie in West-Europa erin de macht te verwerven. De goede burgerij was eigenaar van de bedrijven, stuurde haar kinderen naar de elitescholen en universiteiten, terwijl zij bovendien door middel van een sterk beperkt kiesrecht de politiek en het bestuur van de steden, provincies en het land beheerste. In andere continenten speelde de elite eenzelfde rol. Echter alleen in Europa heeft de elite haar eigen machtspositie ondergraven door te ijveren voor algemeen kiesrecht, de leerplicht in te voeren en de bewoners van de arme buurten te voorzien van spaarbanken, goedkoop onderwijs, riolering, schoon drinkwater en energie.

In Afrika (en ook in Azië) was en is daar geen sprake van. Daar was en is de elite vooral geïnteresseerd in het bevorderen van de belangen van de eigen groep, eigen clan en eigen familie. Overigens had die be-

langstelling van de Europese elite voor het algemeen belang ook nadelig, want het extreme, oorlogszuchtige Europese nationalisme is door de bourgeoisie even krachtig bevorderd als de hiervoor genoemde publieke voorzieningen. Maar – het is hiervoor al aangestipt – op zichzelf was de na-ijver tussen de Europese naties juist vruchtbaar voor de economische ontwikkeling. Het zal nog wel even duren voor de bourgeoisie van Mali of Angola er prat op gaat dat zij ervoor hebben gezorgd dat hun land over meer wegen, water- en rioolleidingen of bibliotheken en computercentra beschikt dan de buurlanden.

Het privé-eigendom, de school, het gezin en de bourgeoisie maakten West-Europa rond 1800 tot een unieke regio, maar leuk was het leven er zeker niet. Daarvoor waren de sociale tegenstellingen te scherp, vergden de oorlogen te veel slachtoffers en kende de economie – vooral in de grote steden – te veel schommelingen. Veel meer dan in Afrika, waar vrijwel iedereen tenminste nog toegang had tot de voedsellandbouw. Weliswaar liep je in Afrika gevaar als krijgsgevangene, als wetsovertreder of als schuldenaar tot slaaf te worden gemaakt, maar in andere opzichten bood dit continent vóór 1800 waarschijnlijk een menswaardiger bestaan dan Europa. De extreme armoede, de harde, kasteachtige sociale hiërarchie, de grootschalige oorlogen en de daarmee verbonden maatschappelijke ontredde kwamen in Afrika niet voor. Zelfs de besmettelijke ziekten moeten vroeger in het dunbevolkte Afrika minder effect hebben gehad dan in de dichtbevolkte krottenwijken van de Europese steden.

In de loop van de negentiende eeuw zijn de bordjes echter verhangen en heeft Europa een geweldige voorsprong genomen. Afrika behield zijn pre-industriële economie, die af en toe wat groeide en af en toe wat kromp en daar is tot op heden geen verandering in gekomen. Ontwikkelingshulp kan hoogstens de nood wat lenigen, maar zeker geen langdurige en duurzame economische revolutie in gang zetten. Dat heeft de geschiedenis van vijftig jaar hulp wel aangetoond. De structurele veranderingen in het Afrikaanse denken over het belang van privé-eigendom, gezin, scholing en de plichten van de elite zijn niet te veranderen met geld van buiten. Die omslag moet in Afrika zelf plaatsvinden. Onmogelijk is dat niet, want delen van Azië hebben

zichzelf ook grondig hervormd en zitten Europa en Noord-Amerika de laatste jaren economisch bijna op de hielen. De wereldeconomie kent geen permanente gunstelingen, maar Afrika lijkt daar tot nog toe niet van te kunnen profiteren.

Helaas hebben de makers van het eerdergenoemde *Africa Addio* gelijk gekregen. Toch bevat de film een verkeerde boodschap, want ook tijdens de korte periode van het kolonialisme kende Afrika wel vooruitgang, maar zeker geen duurzame economische groei. Het is zeer de vraag of het koloniale bewind dat voor elkaar had gekregen als het daartoe in staat was gesteld. Overigens is ook de armoede van Afrika relatief. Vergelijk je het inkomen per hoofd van de bevolking met Europa, dan zijn de verschillen groot, maar in vergelijking met Azië ziet de situatie in Afrika er veel minder somber uit.

Er zit niets anders op dan ons maar neer te leggen bij het feit dat Afrika veel langer dan we aanvankelijk dachten nodig zal hebben om het niveau van de rijke wereld te evenaren. De obstakels voor verdere economische groei kunnen alleen worden opgeruimd als de Afrikanen de hand in eigen boezem steken, zich niet langer verschuilen achter het verleden en ophouden anderen voor hun problemen verantwoordelijk te houden. Er is hoop voor Afrika, want de economische tijgers in Azië laten aan iedereen in de derde wereld zien dat het Westen geen eeuwigdurend monopolie bezit op een ereplaats in de wereldeconomie.

De slavernij als excuus

Maar hoe zat het dan met de slavenhandel en slavernij? Hebben die de verre nakomelingen van de slaven maatschappelijk gehandicapt en moeten zij daarvoor excuses en misschien wel een vergoeding ontvangen? Daarbij zij bedacht dat excuses of geldelijke compensatie voor het onrecht dat de Europese Nederlanders in het verleden is aangedaan zich beperkt tot de generatie die dat onrecht is aangedaan. Zo ziet het er niet naar uit dat de miljoenen Nederlanders die afstammen van mensen die in de afgelopen eeuwen kinderarbeid moesten ver-

richten ooit nog om verontschuldigen of financiële compensatie zullen vragen. Evenmin zie ik in de toekomst bij de Amsterdamse vvv folders klaarliggen met daarin een wandeltocht langs de grachtenhuizen van ondernemers die van die arbeid hebben geprofiteerd, zoals dat momenteel het geval is met de huizen van vroegere slavenhandlaren en plantage-eigenaren.

Dat generatieprincipe geldt ook voor de excuses voor de inval in en de bezetting van Nederland gedurende de jaren 1940 tot 1945, uitgesproken door de bondsprezidenten van Duitsland en Oostenrijk. Die staatshoofden hadden de oorlog zelf meegemaakt en hun excuses waren bedoeld voor hun Nederlandse generatiegenoten. Dat principe lag ook ten grondslag aan de *Wiedergutmachung* die de West-Duitse regering heeft uitgekeerd. Het lijkt zo goed als uitgesloten dat de achterachterkleinkinderen van de oorlogsgeneratie over een eeuw zullen zeggen nog steeds de gevolgen van de bezetting te ondervinden en gelijke compensatie zullen eisen, laat staan dat zij dat verre verleden als excuus kunnen aanvoeren voor frustraties, tegenslagen en verkeerde keuzes in hun persoonlijk leven.

Dat geldt zelfs voor de directe nakomelingen van de vermoorde Joodse Nederlanders, zoals prof.dr. Lou de Jong bewees, de vroegere directeur van het Rijksbureau voor Oorlogsdokumentatie. Hoewel De Jong als geen ander het Nederlandse oorlogsverleden in al zijn facetten bestudeerde, weigerde hij om de kinderen van zijn tweelingbroer in te lichten over het verraad van en de moord op hun ouders tijdens hun poging naar Zwitserland uit te wijken. Zijn neven moesten voor hun eigen bestwil dat onverkwikkelijke verleden maar laten rusten, want anders konden ze zich niet op hun toekomst concentreren.

Al deze zaken lijken anders te liggen voor een aantal verre nakomelingen van de slaven. Wat er maar met een mens fout kan gaan, schrijven sommigen van hen aan het slavernijverleden toe: racisme, discriminatie, tienerzwangerschappen, gebroken gezinnen, echtelijke ontrouw, criminaliteit, slechte schoolprestaties, hoge bloeddruk en nog veel meer. Bovendien geldt de slavernij voor hen als zo uitzonderlijk en zo inhumain dat alleen de koning daar excuses voor kan aanbieden. Ook

ligt het voor de hand om herstelbetalingen te doen, want zonder slavernij was Nederland natuurlijk nooit zo welvarend geworden.

Het zou kunnen dat de slavenhandel en slavernij hun slachtoffers inderdaad dieper en langer hebben geraakt dan al het onheil dat de Europeanen is overkomen. Dat was althans de redenering van de voorvechters van de slavenemancipatie, de abolitionisten, die honderdvijftig jaar geleden een mix van waarheid en verzinsels in de strijd wierpen om de slavenhandel en slavernij uit te bannen. Zo zou de verkoop van de slaven hun gezins- en familieband onherstelbaar hebben beschadigd. Hoe kon een slavenvader voor zijn kinderen zorgen als hij ieder ogenblik het gevaar liep verkocht te worden? Ook de relatief hoge criminaliteitscijfers onder zwarten zouden hun wortel in de slavernij hebben, want hoe leer je mijn en dijn onderscheiden en respect te hebben voor het leven van anderen in een omgeving waar de slaven geen bezit mochten hebben en als straf voortdurend werden afgeranseld, verminkt en zelfs gedood?

Meisjes- en vrouwen-slaven zouden door de opzichters en directeurs van de slavenplantages vaak zijn misbruikt en samen met de vele verkopeningen zou dat een traditie hebben geschapen van ondoordachte, vroege en veelvuldige zwangerschappen met wisselende seksuele partners. En nog recentelijk is erop gewezen dat de mensonwaardige omstandigheden tijdens het vervoer van de slaven over zee tot op de dag van vandaag zijn sporen heeft nagelaten, want door het chronische tekort aan water tijdens de oversteek zouden alleen die slaven hebben overleefd die vocht konden vasthouden en dus meer zout dan gemiddeld in hun lichaam hadden. Samen met kalium zorgt zout voor een te hoge bloeddruk en deze *silent killer* heeft bijna endemische proporties aangenomen onder zwarten in Noord-Amerika.

Van deze argumenten is in het wetenschappelijk onderzoek weinig overgebleven. Zo blijkt de nadelige invloed van de Europese slavenhandel en de koloniale slavernij op de gezinsvorming van de slaven een fabel. De Europese slavenhandelaren konden helemaal geen invloed uitoefenen op de gezinsvorming om de simpele reden dat hun Afrikaanse collega's daar volstrekt geen rekening mee hielden, en gezinnen en families al uit elkaar hadden gehaald lang voordat ze de tot slaaf ge-

maakte Afrikanen aan de Europese slavenschepen verkochten. Alleen voor vrouwen met een baby aan de borst maakten de Afrikaanse handelaars een uitzondering. Waren de slaven eenmaal op de plantages, dan werden ze maar zelden door verkoop van elkaar gescheiden. Onder de vrije kolonisten in de Nieuwe Wereld vond veel meer migratie plaats, terwijl slaven generaties lang op dezelfde plaats bleven. De slavernij heeft de hechte gezins- en familiebanden in de Nieuwe Wereld juist bevorderd. Pas na de afschaffing van de slavernij begonnen de vrijgelatenen te trekken en dat verzwakte de sociale cohesie. Eenoudergezinnen zijn niet het gevolg van de slavernij.

En wat voor de familieband gold, was ook van toepassing op de tienerzwangerschappen. Die waren, althans op de plantages in het Nederlandse Caribische gebied, ongewoon. Slavinnen kregen juist relatief laat hun eerste kind, in vergelijking met de vrije en onvrije bevolking van Noord-Amerika. Verkrachtingen kwamen voor, maar elke plantagedirecteur of opzichter wist wat de consequenties waren als hij om die reden een conflict zou krijgen met de grote overmacht aan slaven. Dat kon al snel uitlopen op een staking, een opstand of vergiftiging. Terughoudendheid was ook nodig bij het uitdelen van straffen, want met alleen een zweep regeerde je niet lang. Op de plantages was veel meer sprake van geven en nemen dan de abolitionisten in Europa zich konden indenken. Om winst te kunnen maken was een goede verhouding tussen het management en de slaven essentieel. Daarom was het de slaveneigenaren en opzichters geraden zich stipt aan de gebruikelijke werktijden te houden en op tijd de wekelijkse en maandelijkse voedsel-, tabak- en drankrantsoenen ter beschikking te stellen. Net als een stukje grond voor het telen van eigen gewassen en ieder halfjaar de gebruikelijke lappen stof en gebruiksvoorwerpen, zoals messen, vishaken en pijpen.

Dat de slaven geen bezit hadden is eveneens een mythe. Die werd doorgeprikt toen er na de afschaffing van de slavernij opeens een koopgolf in de voormalige slavenkoloniën ontstond. De slaven bleken in de loop der tijd met de verkoop van de in hun vrije tijd geteelde groenten en het gefokte pluimvee zoveel gespaard te hebben dat zij na hun vrijlating dure kleren konden kopen, terwijl een enkeling zelfs met een eigen

paard en wagen trots op zondag ter kerke ging. Niets wijst erop dat gedurende de slaventijd diefstal, moord en doodslag aan de orde van de dag waren. In Europa waren er procentueel veel meer politieagenten en soldaten en dat doet vermoeden dat de koloniale slavensamenlevingen veel minder werden geteisterd door oorlogen, opstanden en criminaliteit dan Europa. De relatief hoge misdaadcijfers onder de nakomelingen van de slaven kunnen dus niet worden toegeschreven aan de slavernij, maar moeten het gevolg zijn van ontwikkelingen in de periode daarna.

Zelfs voor de verklaring van de frequent voorkomende hoge bloeddruk onder zwarten in de vs kan niet worden teruggegrepen op de slavenhandel. Onder de nakomelingen van de slaven in het Groot-Brittannië komt hypertensie namelijk niet vaker voor dan gemiddeld, terwijl hun voorvaders dezelfde verschrikkelijke oversteek hebben gemaakt als de slaven die naar Noord-Amerika werden vervoerd. Weer blijkt het slavernijverleden de verkeerde kop van Jut.

Blijft nog het financiële argument over. Heeft het Westen en Nederland in het bijzonder niet zoveel aan de slavenhandel en slavernij verdiend dat daarmee de uitzonderlijke rijkdom van ons land kan worden verklaard? Zou dat geen basis kunnen zijn voor herstelbetalingen? Onze voorouders zouden zich toch nooit met zulke mensonterende praktijken hebben ingelaten als het niet veel had opgeleverd? Alweer werkt de geschiedenis niet mee. Het verband tussen de industrialisatie en de winsten uit de slavenhandel en slavernij is voor Engeland al moeilijk aan te tonen, hoewel dat land de meeste slaven over de Atlantische Oceaan vervoerde, waarschijnlijk een van de meest winstgevendende slavernijssystemen had en bovendien als eerste land ter wereld industrialiseerde.

Voor Nederland kan er geen sprake zijn van een band tussen slavenhandels- en slavernijwinsten en extra economische groei, want de Nederlandse economie moderniseerde niet; die stagneerde juist toen de slavenhandel en de plantageproductie in de Nederlandse koloniën hun hoogtepunt bereikten. Dat deze activiteiten overzee vol risico's waren en een desastreus grote sterfte onder Europeanen en niet-Europeanen tot gevolg hadden, betekende nog niet dat die activiteiten

alleen al daarom winstgevend waren en zelfs niet dat ze van uitzonderlijk belang waren voor de Nederlandse economie.

Maar ook al heeft Nederland geen groot voordeel van zijn slavenkoloniën gehad, dan nog zou een financiële compensatie op zijn plaats kunnen zijn, want slaven verdienden minder dan vrije arbeiders in de koloniën. Dat laatste vinden we nu onrechtvaardig. Het is mogelijk om de desbetreffende gegevens uit de archieven op te diepen en uit te rekenen wat de slaven per dag in natura verdienden (voedsel, kleding, huisvesting, medische zorg) en dan vast te stellen hoe groot het verschil was met het dagloon van een vrije arbeider ter plekke. Dat verschil vermenigvuldigen we met het geschatte totaal van het aantal dagen dat de slaven in de loop der eeuwen hebben gewerkt. Er komt dan overigens nog wel een praktisch probleem om de hoek kijken: aan wie dient dan welk deel van dat bedrag te worden uitbetaald? De meeste nakomelingen van de slaven uit de Nederlandse koloniën Curaçao, Suriname, Guyana, Elmina, Zuid-Afrika, Ceylon en Java hebben vaak ook één of meer vrijgelaten slaven of Europese kolonisten als voorouder.

Daar komt nog een historisch bezwaar bij. Deze berekening lijkt namelijk te suggereren dat de slaven geen bezwaar hadden tegen hun verplaatsing naar de overzeese koloniën. Dat is in strijd met de feiten. Alles wijst erop dat zowel de Afrikaanse als de Aziatische slaven tegen hun zin van huis en haard zijn weggerukt en dat ze liever slaaf waren gebleven in hun eigen omgeving. Daarom dienen we het inkomen van de slaven in de Europese koloniën niet te vergelijken met dat van de vrije arbeiders ter plekke, maar met dat van hun lotgenoten thuis. Dan blijkt er tussen alle ellende toch nog een lichtpuntje te zijn, want de nakomelingen van de koloniale slaven, die naar de Nieuwe Wereld zijn vervoerd, en hun nakomelingen verdienden en verdienen in doorsnee veel meer dan de nakomelingen van de slaven met een Afrikaanse of Aziatische eigenaar. Dat geldt zeker voor hen die vanuit de koloniën op den duur naar Europa konden verhuizen. Zo bedraagt het gemiddelde inkomen in Ghana op dit ogenblik rond de 3000 us dollar per jaar, in Suriname 7000 dollar en in Nederland ruim 42.000 dollar. Deze cijfers ondergraven het idee dat de Atlantische slaven-

handel zijn slachtoffers tot armoede heeft veroordeeld. Zij laten zien dat er geen reden bestaat voor een financiële compensatie voor gederfd inkomen. Dat geldt trouwens ook voor de nakomelingen van de wezen en gevangenen uit Europa, die tegen hun wil naar de Nieuwe Wereld werden verbannen.

Zelfs het Europese racisme, de venijnige basis onder de koloniale slavernij, is niet exclusief verbonden met het slavernijverleden. Niet alleen slaven en hun nakomelingen, maar ook vrije Afrikanen en Aziaten waar ook ter wereld werden het slachtoffer van het westerse superioriteitsgevoel; net als de Joden, Sinti en Roma die nooit als slaven in de koloniën zijn ingezet.

Excuses voor de migratie?

Tot slot kunnen we de vraag stellen of iemand of iets excuses zou moeten maken voor de migratie. Daarbij gaat veel fout. Zo plaatste *de Volkskrant* op 26 juni 2017 een opiniebijdrage met de kop 'Verdrinken migranten is schuld van de EU'. Want zolang de EU het mogelijk maakt om in Europa asiel aan te vragen, zullen er mensen in onzeewaardige bootjes stappen in de hoop vlug te worden opgepakt door een patrouillevaartuig of een reddingsschip om daarna in een Europees land aan land te worden gezet.

Hoe fout deze politiek is, kan worden geïllustreerd met de iconische foto van een verdronken Syrisch jongetje, liggend op de vloedlijn van een Turks strand. Die foto is de hele wereld rondgegaan. Maar niet Brussel is schuldig aan de verdrinkingsdood van de Syrische peuter, maar de roekeloosheid van de vader. Hij en zijn zoontje liepen in Turkije immers geen gevaar om gemarteld, vervolgd of gedood te worden. Het was de hoop op een beter leven in Europa die de vader deed besluiten het leven van zijn zoontje en zichzelf te riskeren en een mensensmokkelaar in de arm te nemen. Met alle risico's van dien.

Dat de EU aarzelt om het aanvragen van asiel en de daaropvolgende selectie te beperken tot de opvangkampen buiten de Unie, heeft een historische oorzaak. Want we schamen ons vandaag de dag dood voor

het toelatingsbeleid van vluchtelingen en vervolgd en uit nazi-Duitsland. Toch werd dat toelatingsbeleid gedragen door een meerderheid in ons parlement. Hadden onze Kamerleden toen geweten wat wij nu weten, dan waren excuses zeker gepast geweest. Het probleem is echter dat ze die kennis niet hadden.

Was de hele naoorlogse emigratiepolitiek fout? Er zijn in de jaren tussen 1945 en 1967 ruim een half miljoen Nederlanders naar andere continenten vertrokken en dat werd van overheidswege van harte aangemoedigd. Waren die emigranten in Nederland gebleven, dan was de noodzaak om gastarbeiders uit het buitenland te halen minder groot geweest. Weer lijkt het moeilijk om de toenmalige autoriteiten veel te verwijten. Ook andere landen in Europa stimuleerden na de Tweede Wereldoorlog de emigratie. De fabelachtige economische groei van de jaren zestig en de daardoor ontstane vraag naar meer arbeid waren na afloop van de oorlog in ons kapotgeschoten continent nog niet te voorzien.

Dat het verleden geen garanties voor de toekomst inhoudt, wordt bewezen door de gevolgen van de immigratie van Turken en Marokkanen naar West-Europa. Waarom hebben de experts ons niet gewaarschuwd dat deze gastarbeiders anders zouden handelen dan hun voorgangers uit Spanje en Italië? Weer lijkt de kennis van nu het bijna onmogelijk te maken ons te verplaatsen in de omstandigheden van de jaren zestig, toen de eerste Turkse en Marokkaanse arbeiders in West-Europa arriveerden. We waren niet geïnteresseerd in de vraag of immigranten met een niet-Europese achtergrond wel zouden kunnen integreren in ons land. Het was juist de bedoeling dat ze *niet* zouden integreren, want na afloop van hun dienstverband zouden ze net als de Italianen en Spanjaarden toch weer naar huis gaan. Blijkbaar konden we ons ook niet voorstellen dat immigranten liever werkloos in Nederland bleven dan terug te keren. Voor de autochtone Nederlanders mag een uitkering dan wel geen vetpot zijn, voor de hier wonende Marokkanen en Turken was het dat wel. Voeg daarbij onze steeds royaler gefinancierde gemeenschappelijke voorzieningen, zoals scholen, de medische zorg en de AOW, en het wordt duidelijk dat je er na vertrek uit Nederland in Turkije en Marokko, zelfs met een baan, vaak

alleen maar op achteruit kon gaan. Als al deze voorbeelden iets bewijzen, is het wel de these van dit boek: ervaringen uit het verleden geven geen enkele garantie voor een succesvol immigratiebeleid in de toekomst.

Het verleden mag ons dan *sadder* hebben gemaakt, we lijken toch *wiser* te zijn geworden als het om economische migratie gaat. Economische migranten komen alleen Nederland in als ze een materiële, culturele of wetenschappelijke bijdrage leveren aan de samenleving dan wel over voldoende eigen vermogen beschikken. Toch zijn die toelatingseisen weer achterhaald, want verdienen je beneden modaal dan zorgt de toegang tot allerlei gemeenschappelijke voorzieningen nog steeds voor flinke kosten. Het verlenen van een permanente verblijfsvergunning zou dan ook beperkt moeten worden tot die migranten die meer dan modaal gaan verdienen. Die inkomenseis zou nog verhoogd moeten worden in het geval er gezinsleden meekomen die niet in staat zijn om zelf dat bovenmodale inkomen te verdienen. Uiteraard geldt deze regel niet voor EU-burgers, maar voor die groep moeten de verlengde wachttijden voor de sociale zekerheid de kans op financiële nadelen voor de schatkist beperken.

Wellicht dat strengere eisen een deel van het bedrijfsleven in Nederland in moeilijkheden zal brengen, omdat migranten de vacatures vervullen waar soms nauwelijks mensen uit ons eigen land op afkwamen. Een streng immigratiebeleid zou een aantal bedrijven weleens uit Nederland kunnen verjagen of failliet doen gaan. Dat zij zo, want de toelating van mislukte immigranten is nog nooit zo kostbaar geweest. Bovendien zijn de eisen aan de hoogte van het inkomen niets nieuws, want in het verleden heeft Nederland ook ondernemingen zien vertrekken of failliet laten gaan die niet het minimumloon konden betalen. Er bestaat overigens een ontsnappingsweg voor die bedrijven met voornamelijk laagbetaalde banen: pendelmigratie. Daarbij verblijven migranten met een inkomen beneden modaal maar tijdelijk in ons land, telt de tijd niet mee bij een aanvraag voor een permanente verblijfsvergunning en mogen er geen familieleden overkomen. Dat klinkt niet leuk, maar bij een zeer solidaire verzorgingsstaat hoort nu eenmaal een strenge selectie.

Degenen die de oplossing zien in het getrappt toelaten van immigranten tot die solidaire verzorgingsstaat, lijken op papier het ei van Columbus te hebben ontdekt. Maar de praktijk kan anders zijn. Als een immigrant een paar maanden na aankomst door ontslag of een ongeval zijn baan verliest, gaat hij of zij dan wel terug naar huis? En als hij of zij net genoeg verdient om zichzelf in leven te houden, blijft de rest van het gezin dan wel waar het vandaan komt? En de belangrijkste vraag: wie controleert en hoe komt het uitzettingsbeleid eruit te zien? Weer kan het verleden ons niet helpen. Daarin was van een efficiënte controle geen sprake en evenmin van een rigoureuze uitzettingsbeleid. In dat laatste blinkt Nederland niet uit, want bij het uitzetten van afgewezen asielzoekers werken het Rijk en de gemeenten elkaar zelfs tegen.

Al deze onzekerheden bij de toelating van economische migranten worden nog groter als het om de opvang van asielzoekers gaat. Weliswaar willen alle politieke partijen – met uitzondering van de Pvd – de vluchtelingen helpen, maar links pleit voor een ruimhartig toelatingsbeleid in Nederland en rechts juist voor opvang in de regio. Dekken deze ideologische etiketten de lading echter wel?

De praktijk wijst op het tegendeel. In Nederland meldt zich immers maar een fractie van alle vluchtelingen en wel diegenen die het zich kunnen veroorloven om dure mensensmokkelaars te betalen. Bovendien kost de opvang van dit relatief kleine en welvarende deel van de asielzoekers in Nederland ruim 70 dollar per persoon per dag (de vervolggkosten niet meegerekend). Voor de opvang van de overgrote meerderheid van de arme vluchtelingen in de regio is echter niet meer dan een paar dollar per dag beschikbaar.

Het zou vanzelf moeten spreken dat het toelaten van asielzoekers grotendeels berust op mededogen en solidariteit. Die drijfveren zouden doen vermoeden dat Nederland zo veel mogelijk van de armste vluchtelingen opvangt. Daar is echter geen sprake van, hoewel de opvang wordt gefinancierd met belastinggeld. De selectie is namelijk niet in handen van de betalende partij, maar in handen van degenen die van de opvang profiteren. Die vreemde situatie roept om verandering en de beslissing om de onrechtvaardige en peperdure opvang van asielzoekers in Nederland niet langer met belastinggeld te financie-

ren. Dat geld kan beter worden ingezet om de opvang te verbeteren van de veel grotere en armere groep vluchtelingen in de regio. Dat is niet alleen rechts, maar ook links asielbeleid.

Zoals voor een mens het leven uit vallen en opstaan bestaat, zo is dat blijktbaar ook voor een land. We baseren onze toekomstverwachtingen op onze ervaringen in het verleden en dat loopt vaak fout omdat er nieuwe, onverwachte veranderingen optreden. Daar moeten we ons maar bij neerleggen. Er is al veel gewonnen als we ons er rekenschap van geven dat het verleden een vreemd land was, is en blijft.

Verantwoording

Een woord van dank aan redacteur Arjan Post, die niet alleen een aantal verbeteringen in stijl voorstelde, maar ook verscheidene inhoudelijke suggesties deed om de tekst duidelijker te maken en herhalingen te voorkomen.

Een klein aantal alinea's in deze tekst is eerder verschenen in de opiniebrieven van *de Volkskrant*, *Trouwen* de website *Historiek*.

Hoofdstuk I – Inleiding

Over de ophef over de beschildering van de Gouden Koets zie het desbetreffende artikel in het *Algemeen Dagblad*, zie: <https://www.ad.nl/binnenland/na-zwarte-piet-racistische-gouden-koets-in-opspraak~aofi8ibo/>.

Over Van Heutsz staat een bijdrage van de hand van Maurice Blessing in het *Historisch Nieuwsblad* op: <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6775/jo-van-heutsz-1851-1924.html>.

Over het standbeeld van Petrus Stuyvesant op de binnenplaats van het West-Indisch Huis aan de Haarlemmerstraat te Amsterdam, zie: <https://www.trouw.nl/home/-was-peter-stuyvesant-een-terrorist~adacc3fo/>. Niet alleen Amsterdam heeft een standbeeld van Stuyvesant dat weerstand oproept, hetzelfde gebeurt in New York, waar de burgemeester, Bill de Blasio, heeft toegezegd de kwestie te laten onderzoeken door een speciale commissie, die als opdracht heeft zo veel mogelijk 'symbols of hate' in de stad te identificeren. Ook Christopher Columbus lijkt tot zo'n 'symbole of hate' te worden bestempeld. Zie: <https://www.nytimes.com/2017/09/08/nyregion/columbus-statue-de-blasio-monument-commission.html>.

Voor het debat over de wijze waarop de hulp aan Sint Maarten zal worden

uitgekeerd, zie: <https://www.volkskrant.nl/binnenland/nederland-vertrouwt-sint-maarten-geen-hulp-geld-toe-hoe-zorgen-we-ervoor-dat-niets-aan-de-strijkstok-blijft-hangen~a4517857/>.

Er zijn talloze overzichtswerken geschreven over het Europese kolonialisme. Ik noem er twee: D.K. Fieldhouse, *The Colonial Empires. A Comparative Survey from the Eighteenth Century* (Houndsmills en Londen, 1982²) en H.L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 2003). Een overzicht van de economische ontwikkeling van het Westen en niet-Westen tijdens en na de dekolonisatie: Fieldhouse, *Colonial Empires*, p. 425.

De discussie tussen voor- en tegenstanders van de slavernij is samengevat op de website: http://abolition.e2bn.org/slavery_112.html.

Adam Smith, de grondlegger van de economische wetenschap, beweerde dat slavernij onrendabel was, want een slaaf heeft er geen belang bij zo hard mogelijk te werken, maar juist zo weinig mogelijk: 'A person who can acquire no property, can have no other interest but to eat as much and to labour as little as possible.' Citaat uit: Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Edinburgh: Thomas Nelson and Peter Brown, 1827, p. 159). Wat de koloniale arbeidsmarkt betrof, had Smith ongelijk: Seymour Drescher, 'Free Labor versus Slave Labor. The British and Caribbean Case', in: Stanley L. Engerman (ed.), *Terms of Labor. Slavery, Serfdom, and Free Labour* (Stanford: Stanford University Press, 1999), pp. 50-86.

Dat Afrika, Azië en Latijns-Amerika zich tussen 1500 en 2000 veel trager hebben ontwikkeld dan Europa, Noord-Amerika en Australië wordt door Andre Gunder Frank in zijn *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (Londen/Basingstoke: MacMillan, 1978) koloniale 'onderontwikkeling' genoemd. De tegenstelde visie dat het kolonialisme wel degelijk aanzienlijke economische groei teweeg heeft gebracht, wordt verwoord door William Woodruff, *The Impact of Western Man. A Study of Europe's Role in the World Economy, 1750-1960* (New York: St Martin's Press, 1967).

De stelling dat Groot-Brittannië en Noord-Amerika rijk zouden zijn geworden door de koloniale slavernij werd voor het eerst geponereerd door Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1944). Dat wordt tegengesproken door Stanley Engerman in de onge-

publiceerde bijdrage 'Did Slavery Need Capitalism, or did Capitalism Need Slavery?', waarin hij wijst op het feit dat na 1800 de economische groei ook in een aantal landen versnelt die geen interne slavernij kennen noch slavenkoloniën bezitten. Zie voor het recente debat over het belang van de slavernij voor de katoenproductie en van geëxporteerde katoen voor de industrialisatie van Engeland: Sven Beckert, *Empire of Cotton. A Global History* (New York: Vintage Books, 2014). Dat belang wordt zeer gerelativeerd door D.N. McCloskey, 'The Industrial Revolution. A Survey', in: Roderick Floud en Donald McCloskey (eds.), *The Economic History of Britain since 1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 114 (tabel 6.2). Dit wordt bevestigd door Peter Vries in 'Cotton, Capitalism and Coercion. Some Comments on Sven Beckert's *Empire of Cotton*', in: *Journal of World History*, vol. 28/1 (2017), pp. 131-140.

Over de Heineken Young Scientists Awards in 2016 zie <https://www.knaw.nl/en/awards/laureates/heineken-young-scientists-awards/karwan-fatah-black>. De toekenning van de prijs wordt gemotiveerd met het argument dat de laureaat 'mee[werkte] aan berekeningen van de winst die Nederlanders maakten met het vervoeren en verhandelen van Afrikaanse slaven, met hogere uitkomsten dan voorheen omdat hij verder keek dan alleen de officiële cijfers van de West-Indische Compagnie. Om die Compagnie heen bestond immers nog een uitgebreid netwerk van "informele handel". De West-Indische Compagnie is er met de haren bij gesleept, omdat die maatschappij tijdens de topjaren van de Nederlandse slavenhandel helemaal geen slaven vervoerde. Dat de winsten of de brutomarges niet eens van marginaal belang waren voor de toenmalige Nederlandse economie wordt berekend in: Davis Eltis, Pieter Emmer en Frank Lewis, 'More than Profits? The Contribution of the Slave Trade to the Dutch Economy. Assessing Fatah-Black and Van Rossum', in: *Slavery and Abolition*, vol. 37/4 (2016), pp. 724-735. In hun reactie 'A Profitable Debate' in *Slavery and Abolition*, vol. 37/4 (2016) pp. 736-743, betwisten Fatah Black en Van Rossum de berekening niet dat de winsten van de slavenhandel ten hoogste 0,005 procent en de brutomarges ten hoogste 0,5 procent hebben bijgedragen aan het bruto binnenlands product van Nederland in de achttiende eeuw.

De uitspraak van Taco Dibbits, de directeur van het Rijksmuseum, dat de slavernij in onze vezels zit komt uit een interview in *de Volkskrant* van 7 april 2017. Het idee van Van Stipriaan dat de slavernij net zo'n belangrijk onderdeel van de geschiedenis van Nederland is als de Holocaust, is te vinden op: <http://>

www.vijfeeuwenmigratie.nl/nieuws/slavernij-moet-vast-onderdeel-onderwijs-nl-worden

Over de demografische ontwikkeling van Europa en de arbeidsparticipatie: E. Berkhout, P.C. Emmer en Chr. Dustmann, *Mind the Gap. International Database on Employment and Adaptable Labour* (Amsterdam: Stichting Economisch Onderzoek, 2007).

Zie voor de opmerkingen van Helen Zille over de positieve kanten van het kolonialisme en de reacties daarop: <https://www.trouw.nl/democratie/schandaal-rond-zuid-afrikaanse-premier-zille-hindert-jacht-op-anc-kiezers~ae191104/>. De website van de Universiteit van Pretoria sloeg terug met de suggestie dat Afrika ook had kunnen moderniseren zonder kolonialisme, maar verzwijgt hoe dat dan in zijn werk zou zijn gegaan: ‘Die denkfout hier is die gedagte dat Afrika nooit deel van moderniteit kon wees sonder kolonialisme nie. Dit suggereer ook dat geen elemente van modernisering in Afrika ontstaan het nie. Dit wil sê, hoewel Zille in haar twiets ook “globalisme” noem as ’n rede vir Singapoer se sukses, neem sy nie in ag dat mense se natuurlike prosesse van globalisering oor die eeue heen beteken dat geen ontwikkeling net op een plek geïsoleer bly nie. Afrika was van die begin deel van moderniteit. Maar deur die geweld van kolonialisme is Afrikane in ’n onderdanige posisie in die wêreldhiërargie geforseer en daarom smaak net sommige, in plaas van almal, vandag die voordele van modernisering.’ Zie: http://www.up.ac.za/af/news/post_2498374-opinie-hoekom-helen-zille-verkeerd-is-oor-kolonialisme.

Hoofdstuk 2 – Het kolonialisme en de dekolonisatie

Het antikolonialisme van de Verenigde Staten is duidelijk zichtbaar in het charter van de Verenigde Naties, hoofdstuk XI, artikelen 73 en 74, waarin wordt opgeroepen respect te tonen voor de zelfbeschikking van alle der volkeren: <http://www.un.org/en/decolonization/history.shtml>. In 1942 kon Churchill zich nog tegen het anti-imperialisme van de VS verzetten (‘I have not become the King’s First Minister in order to preside over the liquidation of the British Empire’), maar na afloop van WOII was dat niet meer mogelijk. Zie: William Roger Louis, ‘American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire’, *International Affairs*, vol. 61/3 (1985), pp. 395-420. Het

artikel dateert het internationale antikolonialisme van de vs in de jaren twintig van de twintigste eeuw.

Zie de angst van Nederland om zonder koloniën af te zakken tot een onbetekenend, klein land: H. Baudet: 'Nederland en de rang van Denemarken', *BMGN – Low Countries Historical Review*, vol. 90/3 (1975), pp. 430-443.

Over de verschillen tussen de Nederlandse en Franse dekolonisatiepolitiek in het Caribische gebied zie: Gert Oostindie en Inge Klinkers, *Decolonising the Caribbean. Dutch policies in a comparative perspective* (Amsterdam, 2012).

Tot de herfst van 1944 bestonden nog geen voedseltekorten in het bezette Nederland, zie: G.M.T. Trienekes, *Tussen ons volk en de honger. De voedselvoorziening 1940-1945* (Utrecht, 1985).

Een overzicht van de dekolonisatie in de verschillende soorten koloniën: P.C. Emmer, 'De contractie van het Westen: de dekolonisatie na 1945', in: D.F.J. Bosscher, H. Renner, R.B. Soetendorp en R. Wagenaar (red.), *De wereld na 1945* (Utrecht, 1992), pp. 81-104.

Voor het citaat over de criminaliteit onder de Antillianen, zie: James Schriell, 'Logisch dat Antillianen crimineel zijn', *Trouw*, 16 december 2000, <https://www.trouw.nl/home/logisch-dat-antillianen-crimineel-zijn~a26bde56/>. Zie ook: R.P.W. Jennissen, *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit. Over de afwijkende leeftijdspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederland verblijvende Antillianen en Marokkanen* (Den Haag, WODC, 2009).

De gegevens over het inkomen per hoofd van de bevolking: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.

Over de kritiek op Piet Emmer, 'Was Haiti maar Frans gebleven', *de Volkskrant*, 16 januari 2010, zie: Patricia D. Gomes, 'Slavernijgeschiedenis in de landelijke dagbladen', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 124/3 (2011), pp. 351-367, en de reactie op deze bijdrage van P.C. Emmer en G.J. Oostindie, 'Contramine slavernijverleden', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 125/2 (2012), pp. 233-241.

Over de vraag waarom de Europeanen in Afrika en Azië slaven kochten en niet hun eigen soort tot slaaf maakten, zie: David Eltis, 'Europeans and the Rise and Fall of African Slavery in the Americas: An Interpretation', *The American Historical Review*, vol. 98/5 (1993), pp. 1399-1423.

Zie voor de pogingen om de sterfte op de Nederlandse slavenscheepen te doen dalen: *Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw* (Leiden: E.J. Brill, 1974).

Het boek *Roofstaat. Wat iedere Nederlander weten moet* van Ewald Vanvugt is verschenen in 2016 bij Nijgh & Van Ditmar te Amsterdam. Over de reactie van hiphopartiest Akwasi, zie: Wim Bossema, 'Roofstaat gaat over de hele wereld', *de Volkskrant*, 23 april 2016.

De uiteenlopende standpunten over de financiering van het Mauritshuis zijn te vinden op: <http://historiek.net/slavernij-achtergrond-mauritshuis-is-zorgvuldig-gewist/43718/> en op <http://historiek.net/het-slavernijverleden-van-het-mauritshuis/44119/>.

Over de nieuwe beeldenstorm: Joke de Wolf en Janne Chaudron, 'Wordt het tijd voor een nieuwe beeldenstorm?', *Trouw*, 19 augustus 2017.

Hoofdstuk 3 – Slavenhandel en slavernij

Een goed overzicht van de verschillende claims ter compensatie van het slavernijverleden biedt: https://en.wikipedia.org/wiki/Reparations_for_slavery.

Een uitstekend overzicht van de verschillende soorten slavenhandel in en uit Afrika: Olivier Pétré-Grenouilleau, *Les traites négrières: essai d'histoire globale* (Parijs: Gallimard, 2004). Een economisch-statistische studie van de slavernij in Noord-Amerika en het Caribisch gebied is: Robert William Fogel, *Without Consent or Contract. The Rise and Fall of American Slavery* (New York: Norton, 1994). De lange weg naar de (westerse) afschaffing van de slavenhandel en slavernij: Seymour Drescher, *Abolition. A History of Slavery and Anti-slavery* (New York: Cambridge University Press, 2009). Over de teleurstellende ontwikkelingen na de afschaffing van de slavernij in het Caribische gebied, zie: Pieter C. Emmer, *The Big Disappointment. The Economic Consequences of*

the Abolition of Slavery in the Caribbean, 1833-1888, <https://www.history.ac.uk/ihr/Focus/Slavery/articles/emmer.html>.

Zie over de samenhang tussen abolitie en modernisering: Thomas Bender (ed.), *The Antislavery Debate: Capitalism and Abolitionism as a Problem in Historical Interpretation* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1992).

Een klassiek reisverhaal met een analyse van de vele fouten van het slavernijstelsel in de vs is: Frederick Law Olmsted, *Cotton Kingdom: A Traveller's Observations on Cotton and Slavery in the American Slave States* (New York: Mason Brothers, 1861).

Over de afwezigheid van slavernij in Europa: zie David Eltis in de *American Historical Review*.

Over de onvrijheid op de Britse arbeidsmarkt, zie: David Eltis, 'Labour and Coercion in the English Atlantic from the Seventeenth to the Early Twentieth Century', *Slavery and Abolition*, vol. 14/1 (2008), pp. 207-226.

Dat op de slavenschepen de bemanning en de slaven niet altijd tegenover elkaar stonden, wordt duidelijk uit het archief van de Middelburgsche Commerciale Compagnie, logboek van de tweede reis van de *Prins Willem de Vijfde*, inventarisnummer 968, scan 46 (25 oktober 1762). Daar wordt gemeld dat op de rede van Paramaribo de slaven het anker hebben opgehaald, omdat de scheepsbemanning dronken was. Scan 47 (10 november 1752) laat zien dat vier slaven de kapitein te hulp schoten toen de bemanning weer dronken was en niet naar hem wilde luisteren. '[E]n sij seijden comt nu maar en slaat mijn maar eens. Wij willen niet geslage wesen en dat wij droncken suiijen dat is voor ons [h] eijge geld, dat raackt jou niet. [...] De slaven qamen mijn te hulp met [h]aar vieren, maar geen een offesier die sijn [h]and en uijt dorst steeken.' Geen wonder dat de kapitein lovend over de slaven berichtte in zijn brief aan de directie van de Compagnie: 'Ik kan den Almogende God niet genoeg danken dat mijn dit geluk gegeven heeft dat ik zulke goede trouwe slaave heb gehadt anders zou het zeer slegt met mijn en schip hier in de revier voor Suriname uijt gesien hebben. In plaets dat de blanken eenige assistentie van oproer te opserveeren heb, heb de Swarte gedaen en die sijne mijn te hulp gecoomen dat sij mijn niet te lijff hebbe sulle komen, also heb ik ook niet noodig aen

haer Weledelachtbare Heere te melden van de opperhooffde [scheepsofficieren]. Sij sijn niet een haer beeter geweest als de matroosen.’ (Inventaris M.C.C., 961, brief van 29 november 1752.)

De economische betekenis van de West-Indische koloniën voor de toenmalige Nederlandse economie wordt berekend in: Jan de Vries en Ad van der Woude, *The First Modern Economy. Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge, CUP, 1997), p. 474.

Over de sterfte onder het personeel van de VOC, zie: J.R. Bruijn, ‘De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, bezien in Aziatisch en Nederlands perspectief’, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 91 (1976), pp. 218-248.

De totale aantallen slaven vervoerd op Europese slavenscheepen is ingedeeld naar de vlag van de schepen, de periode, de vertrek- en aankomsthavens. Ze zijn te raadplegen op: www.slavevoyages.org.

Over de afschaffing van de slavenhandel en slavernij, zie: Seymour Drescher en Pieter Emmer (eds.), *Who Abolished Slavery? Slave Revolts and Abolitionism. A Debate with Joao Pedro Marques* (Oxford: Berghahn Books, 2010).

Hoofdstuk 4 – Migratie

Over de migratie binnen en naar Europa, zie: Klaus J. Bade, Pieter C. Emmer, Leo Lucassen, Jochen Oltmer (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa – Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn: Schöningh, 2007). De samenhang van migratie en economische groei wordt besproken in: Timothy J. Hatton en Jeffrey J. Williamson, *International Migration and World Development* (Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 1992) en van dezelfde auteurs *Migration and the International Labor Market 1850-1939* (Londen: Routledge, 1994).

Zie over de migratie ten gevolge van de naoorlogse dekolonisaties: Colette Dubois en Jean-Louis Miège (eds.) *L’Europe retrouvée. Les migrations de la décolonisation* (Parijs: L’Harmattan, 1995).

Over de geschiedenis van de immigratie naar Groot-Brittannië, zie: Kenneth Lunn, 'Great Britain', in: Klaus J. Bade, Pieter C. Emmer, Leo Lucassen, Jochen Oltmer (eds.), *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe* (Cambridge: CUP, 2011), pp. 16-26.

Over de aard en de omvang van de asielmigratie naar Nederland, zie: Centraal Bureau voor de Statistiek, <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asielzoekers>, met een link naar de tabel van het aantal asielaanvragen vanaf 1975.

De opmerkingen van J.H.G. Janmaat over de aantallen en de kosten van de asielinstroom zijn te vinden op: <http://politiek.tpo.nl/2015/12/23/nieuwe-christmas-carol-een-geschiedenis-van-de-vluchtelingenopvang-in-nederland/>.

Over de veranderde rol van immigranten in de economie van de vs, zie: G. Borjas, *Friends or Strangers. The Impact of Immigrants on the us Economy* (New York: Basic Books, 1990).

In *NRC Handelsblad* van 16 december 2015 bespreekt Maarten Huygen de hoge werkloosheid onder erkende vluchtelingen. Op 16 december 2016 berichtte *Die Zeit* over de hoge werkloosheidspercentages onder asielzoekers in Duitsland, zie: <http://www.zeit.de/gesellschaft/2016-12/wenige-fluechtlinge-arbeitsmarkt-jobs-andrea-nahles>. Volgens het Zweedse blad *The Local* van 31 mei 2016 hebben van de 163.000 asielzoekers uit 2015 slechts 500 werk gevonden, zie: <https://www.the-local.se/20160531/fewer-than-500-of-163000-asylum-seekers-found-jobs>.

Dat hoger opgeleide immigranten betere banen vinden, wordt tegengesproken in het rapport *Integratie in zicht? De integratie van immigranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*, zie: <https://www.aanpakjeugdwerkloosheid.nl/actueel/nieuws/2017/01/12/scp-hoger-opleidingsniveau-migranten-leidt-niet-tot-betere-arbeidsmarktpositie>. Over de verschillen in het aantal bijstandsuitkeringen per etnische groep in Nederland, zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/47/uitkeringen>.

Het ingezonden stuk van Lubbers en Seters 'Neem 25.000 vluchtelingen per jaar op' is te vinden in *NRC Handelsblad* van 7 augustus 2017. De reactie van Jan van de Beek 'Nee Lubbers, we hebben geen vluchtelingen nodig' staat in de *NRC* van 9 augustus 2017.

Hoofdstuk 5 – Conclusie

Het doodgeboren plan-Lubbers om Suriname op te nemen in een Nederlands Gemeenebest wordt beschreven door Hans Buddingh' in *NRC Handelsblad* van 23 februari 1991 onder de kop 'Gemeenebest-plan zaait in Suriname slechts verwarring'.

Voor de opmerking van Trump over de herkolonisatie van Afrika, zie: <http://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/NewsArchive/Trump-on-recolonising-Africa-392185>.

Over de film *Africa Addio*, zie het Wikipedia-artikel met een link naar de volledige film: https://nl.wikipedia.org/wiki/Africa_Addio.

Over de indrukken van Europese kapiteins van de West-Afrikaanse samenleving: P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 2003²), pp. 28-33.

Over L. de Jong, zie: Frits Abrahams, 'Verdrongen lot' in *NRC Handelsblad* van 17 september 2015.

